T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNDE 2001 YILI ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ümmühan KAYGISIZ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç Dr. Yüksel METİN

Isparta, 2004

TEŞEKKÜR

Öncelikle, bu çalışmanın hazırlanmasında en küçük katkısı olan herkese teşekkürlerimi sunuyorum. Ama yardımlarını ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen birkaç insan var ki onlara özellikle minnet duygularımı sunmak istiyorum.

İlk olarak, çalışmamın her aşamasında benden hiçbir şekilde yardımını esirgemeyen , gerek kaynak gerek yöntem konusunda, sabırla yardımlarını sunan, en sıkıntılı zamanlarda, gayretle devam etmemi sağlayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Yüksel Metin'e sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Yine, çalışmamla ilgili bana yol gösteren, fikirleriyle önderlik eden Doç. Dr. Faruk Turhan'a ve Yrd. Doç. Dr. Vahdettin Aydın'a sonsuz teşekkürler.

Ve her zaman yanımda olan, benden desteklerini esirgemeyen, bana güç veren, bana inanan sevgili aileme teşekkürler.

Son olarak tezimin yazım aşamasında sabırla ilgilenen, yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Fethullah Baldır'a ve Tuana Yazılım'a sonsuz teşekkürler.

Ümmühan Kaygısız

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**

KISALTMALAR ..... **vii**

ÖZET ..... **x**

ABSTRACT ..... **xi**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEME SÜRECİNDE TÜRKİYE

I. AB NEDİR? **5**

A- AB'NİN KURULUŞU 5

B- AB'YE ADAYLIK (ADAY OLMA) 9

C- ÜYELİK KRİTERLERİ 11

a- Maastricht Kriterleri 11

b- Kopenhag Kriterleri 12

aa- Siyasi Kriterler 14

bb- Ekonomik Kriterler 15

cc- Topluluk Mevzuatına Uyum Kriteri 16

D- AB'NİN TEMEL DEĞERLERİ 17

II. AB'NİN GENİŞLEMESİ VE AB GENİŞLEME SÜRECİNDE TÜRKİYE **18**

A- BİRLİĞİN GENİŞLEMESİ **18**

a) Birliğin İlk Genişlemesi : İngiltere, Danimarka, İrlanda 19

b) İkinci Genişleme : Yunanistan 20

c) Birliğin Güney Avrupa'ya Doğru Genişlemesi: İspanya ve Portekiz 20

d) Dördüncü Genişleme: Avusturya, İsveç, Finlandiya 21

B-AB GENİŞLEME SÜRECİNDE TÜRKİYE **21**

a-Başlangıçtan 1987 Yılı Tam Üyelik Başvurusuna Kadar Olan Gelişmeler 21

b-1987 Yılındaki Tam Üyelik Başvurusundan Helsinki Zirvesi'ne Türkiye AB İlişkileri 25
aa. Maastricht Zirvesi (9-10 Aralık 1991) 30
bb. Lizbon Zirvesi (25-27 Haziran 1992) 31
cc. Kopenhag Zirvesi (21-22 Haziran 1993) 31
dd. Cannes Zirvesi (26-27 Haziran 1995) 32
ee. Dublin Zirvesi (13. 14 Aralık 1996) 33
ff. Lüksemburg Zirvesi (12-13 Aralık 1997) 34
gg. Cardiff ve Viyana Zirveleri (15-16 Haziran 1998) 35
aaa. Cardiff Zirvesi 35
bbb. Viyana Zirvesi 37
hh. Köln Zirvesi (3-4 Haziran 1999) 37
c 1999 Helsinki Zirvesinden Günümüze Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 38
aa. Helsinki Zirvesi 38
bb. Türkiye İçin Katılım Ortaklığı 41
cc. Ulusal Program 45
dd. Nice Zirvesi (7-11 Aralık 2000) 49
ee. Laeken Zirvesi (14-15 Aralık 2001) 49
gg. Günümüzdeki Gelişmeler 51

İKİNCİ BÖLÜM

KOPENHAG SİYASİ KRİTERLERİ VE 2001 YILI ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

I. GENEL OLARAK ANAYASAL DEĞİŞMENİN DİNAMİKLERİ 52

A- 1982 ANAYASASI'NA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER 55
B-1982 ANAYASASINDA 2001'DEN ÖNCE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER 63
a. 1995 Anayasa Değişiklikleri 63
b. 1999 Yılında Yapılan Anayasa Değişiklikleri 69

II. 2001 ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ 71

A- ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER..... 71

a- İç Dinamikler 71

b-Dış Dinamikler 73

B- 2001 YILI ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ 74

a. Temel Hak ve Özgürlükler ile İlgili Değişiklikler 76

aa. Başlangıç 76

bb. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması 77

cc. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılamaması 79

b. Kişi Hakları ve Ödevleri ile Değişiklikler 79

aa. Kişi Hürriyetleri ve Güvenliği..... 79

bb. Özel Hayatın Gizliliği 83

cc. Konut Dokunulmazlığı 84

dd. Haberleşme Hürriyeti..... 84

ee. Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti 84

ff. Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti 85

gg. Basın Hürriyeti..... 88

hh. Kamu Tüzel Kişilerin Elindeki Basın Dışı Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma Hakkı 89

ıı. Dernek Kurma Hakkı..... 89

ii. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı 91

jj. Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar ve İdam Cezası 93

kk. Hak Arama Hürriyeti 95

c. Sosyal ve Ekonomik Haklarla İlgili Değişiklikler 96

aa. Aile'nin korunması..... 96

bb. Kamulaştırma..... 96

cc. Çalışma Hakkı ve Ödevi 97

dd. Sendika Kurma Hakkı 97

ee. Ücrette Adalet Sağlanması 97

ff. Devlet'in İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırları 97

d. Siyasi Haklarla İlgili Değişiklikler 98

aa. Türk Vatandaşlığı 98

bb. Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları 98

cc. Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar 98

dd. Dilekçe Hakkı 101

e. Demokrasi ve Hukuk Devleti Alanında Yapılan Değişiklikler 103

aa. Milli Güvenlik Kurulu 103

bb. Milli Güvenlik Konseyi Döneminde Çıkarılmış Kanunlara Karşı Yargı Yolunun Açılması 105

f. Diğer Değişiklikler 106

g. Reddedilen Değişiklik Önerileri 107

C- 2001 YILI ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME 108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANAYASADA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ'NE ETKİSİ VE TÜRKİYE AB İLİŞKİLERİNDE GELDİĞİMİZ NOKTA

I. YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN ÇEŞİTLİ KARARLARDA VE RAPORLARDA YANKILARI 119

A- ULUSAL PROGRAM KAPSAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLMİŞ OLAN VE HENÜZ GERÇEKLEŞTİRİLMEMİŞ OLAN ÖNCELİKLER 119

a- Ulusal Program Kapsamında Gerçekleştirilen Kısa Ve Orta Vadeli Öncelikler 119

b- Ulusal Program Kapsamında Henüz Gerçekleştirilmemiş Olan Öncelikler 126

B. İLERLEME RAPORLARINDA TÜRKİYE 129
a- 2001 ve 2002 İlerleme Raporları 129
b- 2003 İlerleme Raporu (10 Kasım 2003) 133
aa. Siyasi Kıstaslar 134
bb. AB Müktesebatına Uyum 136
C. 2003 KATILIM ORTAKLIĞI BELGESİ 138
a. Giriş 138
b. Amaçlar 138
c. İlkeler 139
d. Öncelikler 139
D. YENİLENMİŞ 2003 ULUSAL PROGRAMI 143
a- Siyasi Kriterler 143
aa-Düşünce ve İfade Özgürlüğü 145
bb- Dernek Kurma Özgürlüğü, Barışçı Toplantı Hakkı ve Sivil Toplum .. 145
cc- İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi 146
dd- Kamu Görevlilerinin İnsan Hakları Konusunda Eğitimleri 147
ee- Yargının İşlevselliği ve Verimliliği 147
ff- Cezaevleri, Tutukevleri ve Nezarethane Koşulları 147
gg- Tüm Bireylerin, Ayırım Yapılmaksızın Tüm Temel Hak ve Özgürlüklerden Tam Olarak Yararlandırılması 148
hh- Yürütmenin İşlevselliği 148
ıı- Sözleşmeler 148
E. ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ RAPORU 149
F. AVRUPA PARLAMENTOSU TÜRKİYE KARARI 156
II. AB'YE ÜYELİK ÇERÇEVESİNDE HAZIRLANAN ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ 163

III. GELİNEN NOKTADA ANAYASADA ÖNCELİKLE YAPILMASI GEREKEN DEĞİŞİKLİKLER..... 167

SONUÇ 172

KAYNAKÇA..... 175

ÖZGEÇMİŞ 192

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGSP	Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AİHK	Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AT	Avrupa Topluluğu
ATAD	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
Bkz	Bakınız
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMUK	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DMK	Devlet Memurları Kanunu
ECU	Europen Currency Unit (Avrupa Para Birimi)
EFTA	European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Birliği)
EPB	Ekonomik ve Parasal Birlik
EUROTOM	Avrupa Atom Enerjisi Kurumu
GATT	Gümrükler ve Ticaret Genel Anlaşması

GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
ISPA	**Ç**evre ve Ulaştırma Yatırımlarına Yardım
İHAS	İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
İLO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
KDV	Katma Değer Vergisi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
MDAÜ	Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	North Atlantik Tready Organization (Kuzey Atlantik Paktı)
OHAL	Olağanüstü hal
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
ÖZDEP	Özgürlük ve Demokrasi Partisi
RTÜK	Radyo Televizyon Üst Kurulu
SAPARD	Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Yardımı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
TBKP	Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TMK	Terörle Mücadele Kanunu
TÜSİAD	Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği

UAD	Uluslararası Adalet Divanı
UCLAF	Avrupa Birliği Komisyonu Hile ile Mücadele Birimi
UP	Ulusal Program
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

ÖZET

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNDE 2001 YILI ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

Ümmühan KAYGISIZ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Yüksek Lisans Tezi, 200 sayfa, Mayıs 2004

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yüksel METİN

Avrupa Birliği, geldiğimiz noktada genişleme sürecini tamamlama yönünde son hızla ilerlemektedir. Aynı zamanda, uluslararası anlaşmalarla kurulmuş olan AB, anayasallaşma süreci içinde bir "Anayasa"ya sahip olma yönünde de hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Avrupa Anayasası, yurttaşların ve devletlerin ortak bir gelecek kurma iradeleri doğrultusunda, ortak amaçlara ulaşmak için yetkiler devrettikleri AB'yi kurmakta, Birlik, insan onuru, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı değerlerine dayanmaktadır. AB, şekli bir anayasaya sahip olma girişiminden daha önce, anayasal bir düzen kurmuş ve açık yargı kanalları ile hukuk devletini ve yurttaşların hak ve özgürlüklerini güvence altına almıştır. Bu bağlamda, Kopenhag Kriterleri öngördüğü siyasi koşullarla, AB'nin anayasal ilkelerinin özünü oluşturma yolunda önemli bir yere sahiptir. AB'ye üye olmak isteyen devletler, anayasal ve yasal mevzuatlarını, AB müktesabatına uyumlulaştırma kapsamında Kopenhag Kriterleri'ni karşılamak durumundadırlar.

Ülkemiz de, son yıllarda yaptığı çalışmalarla, özellikle 2001 yılı Anayasa değişiklikleriyle bu konuda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği, tarihten gelen bir devlet politikasıdır ve Türkiye ne pahasına olursa olsun, bu uluslarüstü oluşumun dışında kalmak istememektedir. Bütün bunlar dikkate alınarak hazırlanan bu çalışma, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinde Kopenhag Siyasi Kriterleri kapsamında, büyük bir uzlaşı sağlanarak hazırlanan 2001 yılı Anayasa değişikliklerinin artıları ve eksileri ile irdelenmesi ve yapılan değişikliklerin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine katkılarının tartışılması amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Avrupa Birliği, Anayasa, Kopenhag Kriterleri, 2001 yılı Anayasa değişiklikleri*

ABSTRACT

CONSTITUTIONAL CHANGES OF 2001 THROUGH THE EUROPEAN UNION MEMBERSHIP OF TURKEY

Ümmühan KAYGISIZ

Süleyman Demirel University, Department of Public Management

Master Degree, 200 pages, May 2004

Supervising Assoc.: Asst. Prof. Dr. Yüksel METİN

European Union, at this point we have reached so far, has been proceeding with full speed in order to complete the process of expansion. Meanwhile EU, which was founded with international treaties, also goes ahead for its aim to own a "Constitution" within a constitutionalization period. European Constitution establishes EU, to which many authorities are assigned in order to reach the common goals, on behalf of the citizens and states that want to set up a common future and the Union confides in values such as human honour, freedom, democracy, superiority of law and respect of human rights. Before its attempt to own a formal constitution, EU has set up a constitutional order and with open jurisdiction agents it has assured the law state and rights and freedoms of citizens. In this respect Copenhagen Criterion along with the political conditions it demends has an important place in the process of forming the content of constitutional principles of EU. States that want membership of EU must carry out Copenhagen Criterion within the scope of ensuring agreement between their constitutional or legal legislations and EU legislations.

Our country has succeeded important developments in this subject with the studies conducted in recent years, especially with the constitutional changes realized in 2001. Turkey's membership of European Union is a historical state policy and Turkey does not want to remain out of this nations-above formation whatever it costs. This study which takes into consideration what is mentioned above was prepared for the purpose of examining the positive nad negative aspects of constitutional changes of 2001, which was realized through great reconciling in the scope of Turkey's membership of European Union and carrying out Copenhagen Criterion and also for the purpose of discussing its benefits to Turkey's membership of European Union.

Key Words: *Europen Union, Constitution, Copenhagen Criterion, Constitutional changes of the year 2001.*

GİRİŞ

Günümüzde Avrupa Birliği, siyasi ve ekonomik bütünleşme yolunda hızla ilerlemektedir. 1950'li yıllarda 6 üye ülke ile yola çıkan Topluluğun bugün 15 üye ülkesi mevcuttur. Peki ama bir çok ülkenin gündemini oluşturan Avrupa Birliği nedir?

AB, hukuki olarak üye devletler ve bireyler açısından hak ve yükümlülükler doğuran, doğrudan etki gücüne sahip ve ulusal anayasaların da üstünde yer alan düzenlemeler kabul etme kapasitesine sahip bir oluşumdur.

Türkiye'nin AB serüveni, 31 Temmuz 1959'da başlar.Türkiye bu tarihte Topluluğa üye olmak için başvuruda bulunmuştur. Bu başvurunun arkasında başta siyasi ve ekonomik olmak üzere birçok sebep vardır. Başvuru karşısında istediği yanıtı alamayan ülkemiz için 1987 yılındaki tam üyelik başvurusuna kadar, Avrupa Birliği ile ilişkilerde önemli bir gelişme yaşanmamıştır. 1987 yılında tam üyelik başvurusu yapılmıştır. Başvurunun ardından, 1990 yılına gelindiğinde, AB Türkiye ile ilgili hükmünü açıklamıştır. Buna göre, coğrafyanın büyüklüğü ve ileride nüfusun daha da büyüyeceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla katılması yük getirecek ve Türk iş gücü Topluluk pazarına girecektir. Bunlar oldukça endişeyle karşılanmıştır.

22 Haziran 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesinde, siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve Topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç husus belirlenmiştir. Artık ülkemizin birliğe girebilmesi için bu kriterleri de yerine getirmesi gerekmektedir. 1999 yılında Avrupa Birliği Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. Helsinki Zirvesinde Türkiye, AB'ye aday ülke statüsünün de onaylanmasıyla birlikte, AB mevzuatına uyum çalışmalarına hız vermiştir. Bu çalışmalardan özellikle anayasal düzenlemeler önemli bir yer tutmaktadır.Ve Bu çalışmanın da konusunu 2001 yılı Anayasa değişiklikleri oluşturmaktadır.

Anayasalar, değerleri, ilkeleri, kurumları belirleyen, yine özgürlüklerin tabanını, kısaca, milletlerin kaderini tayin eden toplumsal mutabakat belgeleridir. Yine Anayasa devletin niteliğini, temel kurumlarını, temel hak ve özgürlükler ile kamu yetkisinin sınırlarını ve kullanma şartlarını düzenleyen, emredici kurallar

bütünüdür. Anayasa, üst norm niteliğiyle hukuki çerçeveyi kurarken, aynı zamanda hak ve yetkilerin sınırlarını belirler.[1]

-Günümüzde anayasalar, kişiliğin korunması, ailenin, konutun ve özel hayatın güvence altına alınması, seyahat özgürlüğü, düşünce ve basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri özgürlüğü gibi sadece negatif nitelikteki birinci kuşak hakları değil, devlete kim görevler vererek, sendika özgürlüğü, grev ve toplu sözleşme hak ve özgürlüğü, sosyal güvenlik hakları, yeterli bir hayat düzeyine sahip olma hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, eğitim hakkı gibi pozitif nitelikteki ikinci kuşak haklarını da koruma işlevini üstlenmişlerdir. Son yıllarda ise dayanışma hakları[2] olarak adlandırılan, insanlığın ortak değeri olan tarihsel, kültürel ve doğal varlıkları koruma hakları, çevre hakları, barış hakkı, bilgi edinme hakkı gibi üçüncü kuşak haklar da korunan temel hak ve özgürlükler bloğu içinde yer almaya başlamıştır.[3]-

Yine anayasalar, yasalar, bireysel hak ve özgürlükler ile milli değerler ve toplum menfaatleri arasındaki hassas dengeleri kurabilmelidir, bu dengeleri kurarken de demokratik bir zeminde kuralları yerli yerine oturtmak zorunluluğu vardır.

Ülkemizin anayasal gelişmesine bakılırsa, anayasalarımızın, olağan yasama dönemlerinde değil de olağanüstü dönemlerdeki askeri müdahalelerin ardından yapıldığı görülmektedir. Anayasalar normal zamanlarda normal şartlar altında hazırlanmalıdır. Çünkü olağanüstü şartlar genelde, olağanüstü tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Anayasa başta olmak üzere kanunlar da olağanüstü dönemlerdeki olayların engellenmesi amacıyla farklı şekilde düzenlenebilmektedir; ama bu düzenlemeler geçici olmalıdır. Olağanüstü dönemler olağan kabul edilmeye başlanırsa, olağanüstülük normal hale gelmeye başlamaktadır. Ki bu daha büyük sıkıntılar oluşturmaktadır.

Mevcut anayasamız olan 1982 Anayasası kabul edildiği tarihten itibaren bir çok yönüyle eleştirilmiştir. 1982 Anayasasının kabul edildiği tarihten itibaren geçen süre, kamuoyu tarafından yapılan eleştiriler, demokratik toplum anlayışının geldiği

---

[1] Gürsel ÖZKAN, Anayasa Değişikliği ve Resmi Dil Tartılmaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme, (İnternet Erişim Adresi: http://www. akader. org/khuka/index. asp.)

[2] Tekin AKILLIOĞLU, İnsan Hakları -1- Kavram, Kaynaklar, Koruma Sistemleri, **A. Ü. S. B. F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları**, No: 17, Ankara, 1995, s. 140

[3] İbrahim Ö. KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku** – İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme, İstanbul 1994, s. 284, 285

yer, ülkemizin taraf olduğu anlaşmalar ve ülke ihtiyaçları göz önüne alındığında, üzerinde değişiklik yapılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bunlar göz önüne alınarak Anayasamız, 1987, 1993, 1995, 1999 başta olmak üzere birçok kez değişikliğe tabi tutulmuştur.

Yine dünya üzerinde ortaya çıkan yeni demokratik açılımlar ve bu anlamda insan hak ve hürriyetlerinin ön plana çıkması, devlet karşısında bireyin konumunun güçlendirilmesi ihtiyacı Anayasanın değiştirilmesi gerekliliğini daha zorunlu hale getirmektedir. Ülkemizin içinde bulunduğu dönemde, AB'ye tam üyelik müzakerelerine başlayabilme ve Avrupa Birliğinin kabul ettiği Kopenhag Kriterlerine uyum açısından da bu değişikliklerin yapılması bir ön şart olarak ortaya konulmaktadır.

Böyle bir süreçte, Anayasada değişiklik yaparken dikkat edilmesi gereken bazı şeyler vardır. Hiçbir kısıtlama ve baskı altında olmaksızın, toplumun bütün kesimlerinin görüşlerinin serbestçe açıklanabileceği bir ortam olmalıdır. Toplumun talepleri, beklentileri, arzuları anayasa yapıcı tarafından iyi tespit edilmeli ve siyasal toplum ile sivil toplumun birleştiği noktalar anayasa metni haline getirilmelidir.

2001 yılı Anayasa değişiklikleri demokrasimiz açısından geldiğimiz noktayı göstermesi açısından önemlidir. Öncelikle değişiklikler tamamıyle olağan yasama döneminde, asli işi kanun yapmak olan TBMM tarafından hazırlanmıştır.Toplumun değişik kesimlerinin farklı beklentileri dikkate alınmıştır. Büyük ölçüde dış dinamiklerin etkisi ile yapılan 2001 yılı Anayasa değişiklikleri, idam cezasından düşünce hürriyetine, Milli Güvenlik Kurulundan Siyasal partilere içerdiği düzenlemelerle ülkemizin Avrupa Birliği'ne üyeliğinde önemli mesafeler katetmesini sağlamıştır.

Denilebilir ki; 2001 yılı Anayasa değişiklikleri, önemli bir aşama, takdire değer bir faaliyettir. Ama bunlar uzun bir yolda kat edilmesi gereken tek bir kilometredir. Anayasanın tüm olarak sivil bir anlayışla yeniden yapılması gerekmektedir. Çünkü darbe anayasalarının, ne kadar düzeltilirse düzeltilsin sivil bir kimliğe kavuşamayacağı açıktır.

Bütün bunların ışığında hazırlanan çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, AB tarihi, kuruluşu, kriterleri, genişlemesi ve AB

genişleme sürecinde Türkiye İlişkileri incelenmiştir. Başlangıcından günümüze Türkiye AB ilişkileri irdelenmiştir. Öte yandan AB zirvelerinde Türkiye ile ilgili alınan kararlara da değinilmiştir.

1999 Helsinki Zirvesi önemli bir dönüm noktası olarak alınmış, zirvenin ardından Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Program bağlamında Türkiye – AB ilişkilerinde gelinen nokta incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1982 Anayasasına ilişkin temel belirlemeler, 1982 Anayasası'na yöneltilen eleştiriler, Anayasa değişikliklerinin genel dinamikleri, 2001 yılından önce yapılan 1995 ve 1999 Anayasa değişiklikleri, 2001 Anayasa değişikliklerini gerektiren iç ve dış dinamikler ve nihayet 2001 yılı Anayasa değişiklikleri ve bunların uygulamadaki yansımaları, gerçekleşmeyen değişiklik önerileri ve 2001 yılı Anayasa değişiklikleri ile ilgili genel bir değerlendirme şeklinde sıralanan konular üzerinde çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Kopenhag Kriterleri doğrultusunda yapılan anayasa değişikliklerinin Türkiye'nin AB üyeliğine etkisi değerlendirilmiştir. Bu yapılırken de, ilk olarak Ulusal Program kapsamında gerçekleştirilen kısa ve orta vadeli öncelikler değerlendirilmiştir. Ardından İlerleme Raporları, Katılım Ortaklığı Belgesi'ne yer verilmiş ve Uluslararası boyutta ülkemiz hakkında açıklanan çeşitli kararlara özellikle de Uluslar arası Af Örgütü Raporu ve Avrupa Parlamentosu Türkiye Kararına değinilmiştir. Yine 2004 yılı itibariyle hazırlanan 10 maddelik Anayasa değişikliğine yer verilmiştir. Son olarak ise, bütün bu gerçekleştirilen reformlara rağmen eksik olan noktalara değinilmiş, yapılması gerekenler irdelenmiş ve çalışma sonuçlandırılmıştır .

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEME SÜRECİNDE TÜRKİYE

I. AB NEDİR?

Avrupa Birliği, II. Dünya Savaşından sonra büyük bir yıkıma uğrayan Avrupa' da barışın ve bölgesel istikrarın yeniden sağlanması ve ekonomik yeniden yapılanma amacıyla oluşturulan bir ülkeler Topluluğudur. 1958 yılında altı kurucu ülke, Belçika, Fransa, Hollanda, Almanya İtalya ve Lüksemburg tarafından kurulan Avrupa Birliği, (o zamanki adıyla AET) önceleri sadece ekonomik bir birlikti. Ancak yıllar içerisinde sanayi, tarım, ticaret, maliye, vergiler gibi politikaları ortak kurumlar tarafından yönetilen, tek para birimi EURO' nun kullanıldığı ve üye ülkeler arasında iç sınırların kaldırıldığı büyük bir süper güce dönüştü.[4]

Avrupa Topluluğunu (Birliğini) kuran devletler, "yeni bir milletler arası hukuk düzeni" kurmuşlar ve bu sonucu elde etmek için egemenlik haklarının bir bölümünü terk etmişlerdir. Bu durum, bundan böyle bu yetkileri, üye devletler yerine Topluluk kurumlarının "kullanmaları" ya da bunların "izni oranında" üye devletlerin kullanması demektir. Ancak bu son halde, üye devletler, artık kendilerine ait bir yetkiyi değil Topluluk kurumlarının verdikleri bir yetkiyi kullanmış olmaktadır.[5]

Altı üye ülke ile başlayan bu birlik, yıllar içerisinde yeni ülkelerin katılımıyla 15 üyeye ulaştı. 375 milyon nüfusu ve 8 trilyon EURO'luk gayr-i safi milli hasılayla en büyük bölgesel güçlerden biridir. Yine 2003 yılında 10 yeni aday ülkenin katılım anlaşması imzalamasıyla 25 üyeli ve 450 milyon nüfuslu bir birlik olma yolunda önemli bir adım attı.

A- AB'NİN KURULUŞU

Avrupa Birliği'nin ilk kuruluşunda, İkinci Dünya Savaşının hemen ertesinde, Avrupa'nın kalkınması için Marshall Yardım Planı çerçevesinde A.B.D.'nin yapmayı tahahüt ettiği yardımın önemli bir etken olduğu kabul edilir. Gerçekte ise kalıcı

[4] http:// www. deltur. cec. eu. int (e. t: 17/01/2003)
[5] İzzettin DOĞAN, **Türk Anayasa Düzeninin Avrupa Toplulukları Hukuk Düzeni İle Bütünleşmesi Sorunu,** İ. Ü. H. F. Yayını, 1979, s. 160

olmamakla beraber, Avrupa ülkeleri arasında kapsamlı bir birleşmenin öngörülmesi daha eskilere, 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar inmektedir.[6]

1856 yılında beş Avrupa ülkesi arasında imzalanan Paris Anlaşmasına göre Avrupa Ahengi adı verilen bir ittifak düşünülmüş, sonraları buna Osmanlı Devleti bile dahil edilmişti.

Buna göre üye ülkeler arasında meydana gelebilecek ihtilaflar barışçı yollarla çözülecek, hatta sürekli bir parlamento oluşturulacaktı. Fakat, daha sonraki yıllarda ortaya çıkan şartlar ve Avrupa'nın iktisadi ve siyasi yapısı, rekabet içinde yeni çekişme ve savaşlara girmesi bu birlik fikrinin unutulmasına yol açtı.[7]

Avrupa ülkeleri arasında meydana gelen rekabet, yirminci yüzyılın ilk yarısında iki büyük dünya savaşının çıkmasına yol açtı ve bu savaşlarda yaklaşık 60 milyon insan hayatını kaybetti. Savaşlar Avrupa'yı adeta harabeye çevirmişti. Bu savaşlardan sonra Avrupa, dünya hakimiyetini savaş galibi iki ülke olan A.B.D. ve S.S.C.B'ye bırakmak zorunda kalmıştı. Marshall Yardım Planı böyle bir atmosfer içinde gelişti. Ve ilk birleşme düşüncesi gündeme geldi. Komünizmi bir devlet ideolojisi halinde savunan Sovyetler Birliği neredeyse bütün Avrupa'yı kontrolü altına almıştı. A.B.D.'nin ise ileride Avrupa'ya karşı nasıl bir tutum takınacağını kimse kestiremiyordu.[8]

1946 yılında, dönemin İngiltere başkanı Sir Winston Churchill'in İsviçre'nin Zürih kentinde verdiği bir konferansta söylediği bir cümle, Avrupa siyaset adamlarını harekete geçirmiştir. "Kıtamızda kalıcı bir barış için AVRUPA BİRLEŞİK DEVLETLERİ" kurulmalıdır.[9] Amerika'daki siyasi ve idari sistemi akla getiren bu öneri olumlu karşılandı. Bu şekilde biçimlenmeye başlayan ve Schuman ve Adeauner gibi iki tutucu politikacının İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntıları üzerine tohumunu attıkları "Tek Avrupa" düşü ve düşüncesinin ürünü olan Birlik Monnet,

[6] Ali BULAÇ, **AB ve Türkiye**, Eylül Yayınları, İstanbul 2001, s. 17
[7] BULAÇ, s. 17
[8] BULAÇ, s. 18
[9] Haluk GÜNUĞUR, "Avrupa Birliği Bütünleşmesinin Tarihsel Gelişimi", **Avrupa Birliği El Kitabı**, Avrupa Birliği ve Türkiye, Avrupa Birliği İlişkileri Semineri (20-31 Mart 1995), 2. Baskı, T. C. Merkez Bankası Personel Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1995, s. 13

Schuman ve Adeauner'un birlikte kurdukları, Kömür – Çelik Potası'nın bir uzantısıdır.[10]

Avrupa Birliği'nin mimarları arasında yer alan Fransa Planlama Örgütü Başkanı Jean Monnet bu entegrasyon düşüncesini geliştirerek şu gerekçelere dayandırıyordu: "Böyle bir entegrasyondan amaç, Avrupa'nın dünyadaki yerini korumak, etkinliğini ve saygınlığını tesis etmek ve halkının hayat düzeyini sürekli bir biçimde yükseltilmesi olacaktır."[11]

Son olarak Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın 9 Mayıs 1950'de Avrupa ülkelerine yaptığı bir çağrıyla birlik düşüncesi pratiğe dönüştürüldü.

Schuman, bir deklarasyon yayınlayarak, Ruhr Bölgesinde bulunan zengin kömür ve çelik madenlerini, 2. Dünya Savaşı'ndaki düşmanı Almanya ile birlikte işletebileceklerini, bunun için "uluslarüstü" nitelikte bir örgüt kurulacağını ve isteyen her "demokratik" Avrupa devletinin bu örgüte üye olabileceğini kamu oyuna ilan etti. [12] Bu çağrıya olumlu cevap veren Federal Almanya, Lüksemburg, Hollanda, Belçika, Fransa, İtalya 18 Nisan 1951' de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kurdular. Bu sıralarda İngiltere böyle bir birleşmeye pek eğilimli görünmüyordu. 25 Mart 1957 yılına gelindiğinde Roma Anlaşmaları ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EUROTOM) kuruldu.[13]

Avrupa Toplulukları terimi, AT, AET ve AKÇT için kullanılmaktadır. 1957 yılında yapılıp 1958 yılında yürürlüğe giren Roma Anlaşması ile tesis edilen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 'nun ismi, AB Kurucu Anlaşması (Maassricht Anlaşması) ile Avrupa Topluluğu olarak değiştirilmiştir. Bu nedenle AET için AT terimi kullanılmaktadır.[14]

---

[10] Sibel ÖZBUDUN, Temel Demirer, **"Avrupa Birliği ve Sosyalistler – Akıntıya Karşı "** Ütopya Yay. Aralık 2000, Kızılay Ankara, s. 11
[11] BULAÇ, s. 18
[12] GÜNUĞUR, s. 14
[13] Nevzat GÜRAN, **Uluslar arası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, İzmir 1999 s. 90
[14] Tuğrul ARAT, Avrupa Toplulukları Hukuku, **Avrupa Birliği El Kitabı,** Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayını, Ankara, 1995, s. 30-32

AB ise, 01.11.1993 tarihinde yürürlüğe giren Kurucu Anlaşması ile tesis edilmiştir. Avrupa Toplulukları ayrı hukuki kişiliğe sahiptir.[15] 25.03.1957 tarihinde Roma'da imzalanan ve 01.01.1958 tarihinde yürürlüğe giren "Avrupa Topluluklarının Ortaklaşa Bazı Kurumlarına İlişkin Sözleşme" ve 08.04.1965 tarihinde Brüksel'de imzalanan ve 01.07.1967 tarihinde yürürlüğe giren Füzyon Anlaşması (Birleşme Anlaşması)[16] ile her üç Topluluğun kurumları birleştirilse de Avrupa Topluluklarının Kurucu Anlaşmaları itibariyle yüklendikleri fonksiyonlar birbirinden farklıdır.

O tarihten bu yana AB'nin gerçekte siyasal bir kuruluş olduğu iyice ortaya çıkmış oldu. Başlangıçta temel amaç olarak belirlenen ekonomik hedeflere, toplumsal, kültürel, siyasal ve uluslar arası ortak hedefler de eklenmiş oldu. Genel ve soyut olarak denilebilir ki AB, siyasal bütünleşme gayesi ön planda olan[17] bir birliktir.

Yalnızca uluslar arası değil uluslar üstü bir örgüt niteliğini de taşıyan AB, ekonomik bütünleşme yönünde sağladığı başarılarla birlikte, politik bütünleşme yönünde de ilerlemeye başlamıştır.[18]

AB, ortak amacı paylaşan ve ortak değerler etrafında toplanan ülkelerin kendi aralarında meydana getirdiği büyük bir birliktir. Bu birliğin oluşumunda ekonomik piyasaların entegrasyonu kadar siyasi ve sosyal bütünleşme hedefi de vardır.

Bu birliğin amacı, üye ülkelerin önce, ve sonuçta da siyasal birlik içinde bütünleşmesini sağlamaktır. Ancak böylece ortaya çıkacak olan büyük bir pazarın yaratacağı imkanlardan yararlanarak, Avrupa' ya eski gücünü kazandıracak ve Birlik' e katılan üye halklarının refah seviyesini yükseltecektir.[19]

Bu amaçlarla kurulan Birlik'e verilen görevlerin listesi, bir devletin anayasal düzenine benzer. Bunlar, uluslar arası örgütlerce yaygın biçimde üstlenilen, sınırları

---

[15] Tuğrul ARAT, **Gümrük Birliği Çerçevesinde Mevzuat Uyumu Çalışmaları**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998, s. 75

[16] Mehmet GENÇ, **Avrupa Topluluklarının Kurumsal ve Hukuksal Yapısı,** Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993, s. 40-41

[17] ARAT, s. 75

[18] GÜRAN, s. 89

[19] BULAÇ, s. 26

iyice belirlenmiş teknik görevler olmayıp, bir bütün olarak ele alındığında, devletin temel özelliklerini oluşturan yetki alanlarıdır.

AT Anlaşmasına göre, AB'nin görevi, üye ülkelerin ulusal pazarlarını birleştiren ve bütün mallar ve hizmetlerin bir iç pazardaki ile aynı koşullarda sunulabildikleri ve satılabildikleri bir ortak Pazar kurarak ve bütün sektörlerde ulusal ekonomik politikaların kademeli biçimde uyumlulaştırılması yoluyla, üye ülkeleri bir Topluluk içinde bütünleştirmektir.

1957'de altı kurucu ülke Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından oluşturulan Topluluğun dört aşamada genişlediğini söylemek mümkündür: İlki; 1973' de Danimarka, İngiltere ve İrlanda, ikincisi; 1981'de Yunanistan, üçüncüsü; 1986'da İspanya ve Portekiz, dördüncüsü; 1995'de Avusturya, Finlandiya ve İsveç'tir.

Bu tarihten sonra AB 15 üyeli bir Topluluk haline gelmiştir.

2003 yılına gelindiğinde on yeni aday ülkenin katılım anlaşması imzalamasıyla 25 üyeli bir birlik olma yolunda adım atılır.

Müzakere sürecini başarıyla tamamlayan ve yasalarını AB'yle uyumlu hale getiren 10 yeni ülke, referandum sürecini de başarıyla tamamladıktan sonra Mayıs 2004'te AB'ye tam üye olacaktır.

B- AB'YE ADAYLIK (ADAY OLMA)

AET'nin belirlemiş olduğu hedeflere ulaşması ve üye olan ülkelerin ekonomilerindeki belirgin kalkınma diğer ülkelerin bu oluşama dahil olma isteğini arttırmıştır. AET'yi kuran Roma Anlaşması'nın 237. maddesinde Topluluğa üye olma prosedürü ve üye olacak ülkelerde aranan şartlar açıklanmıştır.

237. maddeye göre "Her Avrupalı ülke Topluluğun üyesi olmayı isteyebilir. İstemini Konseye gönderir. Konsey de komisyonun görüşünün aldıktan sonra oybirliği ile karar verir."

Kabul edilme koşulları ve kabul edilme nedeniyle, anlaşmada yapılacak uyarlamalar, üye devletlerle istemde bulunan devlet arasında bir anlaşma konusu

olur. Bu anlaşma tüm akit devletler tarafından kendi anayasalarına uygun bir şekilde onaya sunulur.[20]

Adaylık süreci ise, AB'ye aday ülkelerin üye olma hazırlığında AB hukuku ve kurallarına uyumunu ve kendi yasal mevzuatlarını AB mevzuatlarına yaklaştırmasını içerir. Bu süreç en son 10 aday ülkenin katılımında da görüldüğü gibi, müzakerelerin başlamasından itibaren 6 ila 8 yıl arasında sürebilmekte ve bu tamamen aday ülke hükümetlerinin yasal reformları yapmasına bağlı olmaktadır. Avrupa Birliği, aday ülkeler için bir ön katılım stratejisi belirlemekte ve bu aşamayı bir an önce tamamlayarak gecikmeksizin üye olmalarına yardımcı olmaktadır. Ön katılım stratejisini oluşturan unsurlar şunlardır: [21]

1. Ortaklık Anlaşmaları: AB ve aday ülke arasında imzalanan ikili anlaşmalardır. Ticaretle ilgili konuları, siyasi diyalog, yasal uyum ve sanayi, çevre, ulaştırma ve gümrükler gibi alanlarda işbirliğini içerir.
2. İlerleme Raporları: Avrupa Komisyonu tarafından her yıl sonunda hazırlanan ve Avrupa Konseyi'ne sunulan raporlardır. Aday ülkenin müzakere veya adaylık sürecinde kaydettiği gelişmeleri değerlendirir.
3. Katılım Ortaklıkları: Her aday ülke için Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanır. Aday ülkenin üyeliğe hazırlık aşamasında yapması gereken kısa ve orta vadeli öncelikleri ve AB'nin yapacağı mali yardımı belirleyen eylem planı niteliğindeki raporlardır.
4. Ulusal Programlar: Avrupa Komisyonunun katılım ortaklığı belgelerine dayanarak, aday ülkeler tarafından hazırlanırlar. Aday ülkenin kısa ve orta vadede yapacağı uyum çalışmalarını bir takvim ve ilgili kuruluşlar çerçevesinde belirten dokümanlardır.
5. Mali Yardımlar: 10 Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkesi (MDAÜ) için kullanılan Phare programına ek olarak ISPA (çevre ve ulaştırma yatırımlarına yardım) ve SAPARD (tarımsal ve kırsal kalkınma yardımı) ile Avrupa Yatırım Bankası kredilerinden oluşur. Ayrıca

[20] İKV, **"Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye"**, no:170, İstanbul, Ağustos 2002
[21] http://www. deltur. cec. eu. int (e. t: 17/01/2003)

aday statüsü kazanan ülkeler, AB program ve projelerine katılma hakkı kazanırlar.

6. Analitik İnceleme – Screening: Analitik inceleme, aday ülke mevzuatları ile AB müktesebatının analitik karşılaştırılmasını içerir Bu, aday ülkelerin müzakere sürecine hazırlanmasındaki önemli aşamalardan birisidir. Bu uygulamanın amacı, ilgili ülkelere, AB'nin temelini oluşturan kuralları daha iyi anlamalarına ve Topluluk müktesebatını kabul edip uygularken ele almaları gereken konuları açıkça belirlemelerine yardımcı olmaktır. Tarama süreci, 3 Nisan 1998'de hem müzakerelere başlayan altı ülke hem de Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovak Cumhuriyeti ile başladı ve Aralık 1999'da tamamlandı. Türkiye'de de, analitik inceleme süreci öncesinde bir ön değerlendirme yapabilmek amacıyla sekiz adet alt komite kuruldu.
7. Eşleştirme - Twinning: Eşleştirme, AB müktesebatının özel bir bölümünün uyarlanması, yürürlüğe konması ve uygulanmasına yönelik olarak aday ülkedeki idari ve yarı kurumsal örgütlerle üye ülkelerdeki muadillerini biraraya getirir. Eşleştirme süresince AB'den ve aday ülkelerden konunun uzmanları belirli bir süre için biraraya gelerek iki tarafın konuyla ilgili mevzuatını karşılaştırır ve uyum sağlanması gereken alanları belirlerler. Eşleştirme süresince AB'den uzmanlar aday ülkenin ilgili kamu kuruluşunda belli bir süre çalışır ve mevzuat uyumunun yapılmasında o ülke uzmanlarına yardımcı olur. Eşleştirme daha çok Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen önceliklerin yerine getirilmesini amaçlar.

C- ÜYELİK KRİTERLERİ

a- Maastricht Kriterleri

10 Aralık 1991 tarihinde imzalanarak 1 Ocak 1993'de yürürlüğe giren bu kriterler ile Ekonomik ve Parasal Birlik'in (EPB) aşamaları, bu süreçte izlenecek ekonomik ve parasal politikalar ile bunların gerektirdiği kurumsal değişiklikler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu çerçevede EPB'nin son aşamasına geçiş

öncesinde, üye ülke ekonomileri arasındaki farklılıkların giderilebilmesini temin için bazı makro büyüklükler açısından yakınlaşma kriterleri tespit edilmiş ve bunlara uyulmaması halinde bazı müeyyideler de belirlenmiştir.[22]

Ekonomik Kriterler olarak adlandırılan Maastricht Kriterler'i şunlardır:

-Toplulukta en düşük enflasyona sahip (en iyi performans gösteren) üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalaması ile, ilgili üye ülke enflasyon oranı arasındaki fark 1,5 puanı geçmemelidir.

-Üye ülke devlet borçlarının GSYİH sına oranı %60 ı geçmemelidir.

-Üye ülke bütçe açığının GSYİH sına oranı %3 ü geçmemelidir.

-Herhangi bir üye ülkede uygulanan uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle, fiyat istikrarı alanında en iyi performans gösteren 3 ülkenin faiz oranı 2 puandan fazla aşmayacaktır.

-Son iki yıl itibariyle üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır.[23]

b- Kopenhag Kriterleri

Avrupa Birliği, Maastricht Zirvesi sonucunda, aldığı genişleme kararını uygulamak için, Kopenhag Zirvesi'nde bazı kriterler geliştirme yoluna gitmiştir.[24]

Avrupa Birliği Konseyi'nin Haziran 1993'teki Kopenhag Zirvesi'nde, AGİK'in 1990 yılında Kopenhag'da yapılan toplantıda kabul ettiği ve birliğe aday ülkeler için koyduğu "İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Belgesi" içeriğindeki ölçütlere benzer ölçütleri içeren bu kriterler, Kopenhag Kriterleri olarak belirlenmiştir. Bu kriterler temel olarak: hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları, azınlıkların korunması ve işleyen bir pazar ekonomisidir.[25] Belirtilen kriterden, ilk dört kriter, siyasi kriterler olarak ifade edilmektedir[26] ve Kopenhag Kriterleri, "olmazsa olmaz koşul" niteliği taşımaktadır.[27]

---

[22] Sadi SOMUNCUOĞLU, **Avrupa Birliği: Bitmeyen Yol**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 42
[23] BULAÇ, s. 46
[24] Sibel İNCEOĞLU, "Kişi Güvenliği, İfade Özgürlüğü, Siyasi Partiler Açısından Kopenhag Kriterleri ve 2001 Anayasa Değişiklikleri", **Avrupa Topluluğu Araştırma Dergisi**, c: 10, s:1 (2002), s. 3
[25] KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku. s. 245.
[26] YOKUŞ, 20
[27] http://www. hurriyetim. com. tr/haber (e. t. 31. 10. 2003)

AİHS sistemi ile Avrupa Birliği bütünleşmesine koşut karakterde oluşturulan Kopenhag kriterleri için "Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nin Ortak Paydası mı?" sorusu sorulmaktadır.[28]

22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag zirvesinde, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliğinin genişlemesinin Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve aynı zamanda adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterleri de belirtmiştir.[29] Bu kriterler, her adayın ilerlemesini değerlendirmek için gereken nirengi noktalarını sağlamaktadır. Bu koşullar geçerli olmaya devam etmektedir ve bunların tadil edilmesi söz konusu değildir.[30] Tam üyelik için belirleyici mahiyetteki bu kriterler siyasi, ekonomik ve Topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere 3 grupta toplanmıştır.[31]

Siyasi kriterler, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların varlığı ile ilgilidir.

Ekonomik kriterler, işleyen bir pazar ekonomisinin varlığının yanı sıra birlik içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesine sahip olunmasıdır.

Topluluk mevzuatının benimsenmesi, siyasal, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dahil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetine sahip olunması doğrultusundadır.

Bu kriterlere göre, her aday ülke iç politikadan adalete, çevreden rekabet kurallarına, tarımdan çalışma hayatına, kısaca 1958' den beri oluşan tüm siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda 100 bin sayfa dolayındaki, 31 konudaki AB müktesebatına (mevzuatına) uyum sağlamak zorundadır.[32]

Bu uyumun bir kısmı adaylık döneminde, diğer kısmı da tam üyeliğe kabul edildikten sonra tamamlanmaya çalışılacaktır.

---

[28] İbrahim KABOĞLU, **Kopenhag Kriterleri: Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nin Ortak Paydası mı?,** İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, İstanbul 2001.
[29] BULAÇ, s. 47
[30] Cengiz AKTAR, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci,** İletişim Yayınları, İstanbul 2002 , s. 153
[31] BULAÇ, s.47-48
[32] Emin ÇARIKÇI, **Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye- AB İlişkileri**, Tutibay Yayınları, Ankara 2000, s. 331

aa- Siyasi Kriterler

AB'ye girmeye aday ülkeler;

-İstikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin varolması,

-Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü,

-İnsan haklarına saygı,

-Azınlıkların korunması

gibi dört ana kriter açısından değerlendirmeye alınacaktır.

Kopenhag kriterleri içeriğinde, belirlenen kriterlerin açılımı da yer almaktadır. Buna göre; demokrasi kavramı ile, siyasal çoğulculuk, ifade ve din seçme özgürlüğünü kapsayacak bir garantinin bulunması, bağımsız yargı ve anayasal kurumların varlığı, değişik siyasi partilerin iktidara gelmelerine olanak verecek, muhalefetin rolünü tanıyan özgür ve dürüst seçimlerin yapılması belirtilmektedir. Yine demokrasi ilkesi, kurulların şeffaflık temelinde denetimi yanında yargısal denetimlerini de içermektedir. Demokrasi sadece iktidarın dağılımına değil, bu iktidarın kullanım şeklini de içerdiğinden, demokratik liberal sistemlerin, her türlü eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi olmasını da ifade etmektedir. Bu denetim demokrasiye saygının sağlanması ve sürekliliği doğrultusunda hukuk devletinin temel gerekliliği olarak yargı organları tarafından yerine getirilirken, AB içinde bu görevi, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı üstlenmiştir.[33] Hukukun üstünlüğü, adalete olan güvenin toplumda kurumsallaşmış ve bu bağlamdaki güvenceleri verebilen bir mekanizmanın toplumda yerleşmiş olması anlamını taşımaktadır. İnsan haklarına ilişkin kriter, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olunması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun kabulü koşullarını içermektedir. Bununla birlikte, temel hak ve özgürlüklerin tanınmış olması, dil, din, cinsiyet, ırk ayrımının olmaması, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü azınlık haklarının korunması ve hukuk karşısında bireylerin eşit konumda olması konuları vurgulanmaktadır. Azınlıklara saygı konusunda, Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunması Konusundaki Çerçeve Sözleşme

[33] A. Işıl KARAKAŞ, **Avrupa Birliği Hukukunda Anayasal İlkeler**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 2003, s. 42, 43

ile Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 1993'te kabul ettiği 1201 Sayılı Tavsiye Kararı temel alınmaktadır. 1201 Sayılı Tavsiye Kararı doğrultusunda azınlık haklarının korunduğunu söyleyebilmek şu unsurların varlığına bağlıdır: Azınlıkların; parlamentoda temsili, hükümette üye bulundurmaları, yerel yönetimlere katılmaları, ilk ve orta öğrenimde kendi dillerinde eğitim görmelerine olanak tanınması, idare ve yargı karşısında kendi dillerini kullanma haklarının yasal olarak verilmesi.[34] Yine hiçbir ayrım gözetmeksizin ve yasa önünde tam bir eşitlik sağlanması, etnik, kültürel, dilsel, dinsel kimliklerini muhafaza etme ve geliştirme hakkı verilmesi yer almaktadır.[35]

Siyasi kriterlerin en önemli özelliği ekonomik, hukuki ve idari kriterlerden farklı olarak, müzakere sürecinin konusunu oluşturmamaları, aksine bu sürecin başlayabilmesi için bir önkoşul niteliğinde bulunmalarıdır. AB ve diğer Avrupa ülkeleri için bir simge hüviyetindeki bu kriterler, Avrupa Devletlerinin paylaştıkları ortak değerleri temsil etmektedir.[36]

bb- Ekonomik Kriterler

Kopenhag Zirve sonuçlarına göre, ekonomi alanında işlevsel bir piyasa ekonomisinin varlığı kadar, AB içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısı ile baş edebilme kapasitesi de aranmaktadır.[37]

Etkin bir piyasa ekonomisinin sağlanabilmesi için;

- Arz-talep dengesinin piyasa güçlerinin bağımsız bir şekilde karşılıklı etkileşimi ile kurulmuş olması,

- Ticaret kadar fiyatların da liberal olması, piyasaya giriş (yeni firma açılması) ve çıkış (iflaslar) için engellerin bulunmaması,

- Mülkiyet haklarını (fikri ve sınai mülkiyet) içeren düzenlemeleri kapsayan yasal bir sistemin olması ve bu yasalarla düzenlemelerin icra edilebilmesi,

- Fiyat istikrarını içeren bir ekonomik istikrara ulaşılmış olması ve sürdürülebilir dış dengenin varlığı,

[34] www. belgenet. com; www. euturkey. org. tr (et:15/01/2004)
[35] İbrahim Ö. KABOĞLU, **Anayasa ve Toplum**, İmge Kitabevi, Mayıs 2000, s. 191.
[36] Tusiad, **Avrupa Birliğine Tam Üyeliğe Doğru**, T/99-12/276 Aralık 1999, s. 14
[37] SOMUNCUOĞLU, s. 43

- Ekonomik politikaların gerekleri hakkında geniş bir fikir birliğinin olması,

- Mali sektörün, tasarrufları üretim yatırımlarına yönlendirebilecek kadar iyi gelişmiş olması gerekmektedir.

AB içinde rekabet edebilme kapasitesinin sağlanabilmesi için;

- Öngörülebilir ve istikrarlı bir ortamda karar alabilen ekonomik kurumların, makro ekonomik istikrarın olması ve bununla birlikte işlevsel bir piyasa ekonomisinin varlığı,

- Alt yapı, eğitim ve araştırmayı içeren yeterli miktarda fiziki ve beşeri sermayenin olması,

- Firmaların teknolojiye uyum sağlama kapasitesinin bulunması gerekmektedir.[38]

cc- Topluluk Mevzuatına Uyum Kriteri

Bu kriterle ilgili yapılması gerekenlerden birincisi; AB'nin siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birlik hedeflerini kabul etmektir. Bununla ilgili ise:

Birliğin "ortak dış politika ve güvenlik" ihtiyacına etkin bir katılım için aday ülkelerin buna hazır olması gerekmektedir. Ekonomik ve Parasal Birlik konusunda ise, merkez bankasının bağımsızlığı, ekonomik politikaların koordinasyonu, İstikrar ve Büyüme Paktına katılım, merkez bankasının kamu sektörü açıklarını finanse etmesinin yasaklanması gibi konularda üye ülkelerin aldıkları kararlara uyum sağlanmalıdır.

İkincisi; AB'nin aldığı kararlara ve uyguladığı yasalara uyum sağlamaktır. Bu ilkeyle ilgili:

- Gümrük Birliği, malların serbest dolaşımı, sermayenin serbest dolaşımı gibi ortaklık anlaşmalarında belirtilen şartlara uyum sağlanmalı,

- Tek pazara geçişi gerektiren Topluluk müktesebatına uyum sağlanmalı,

- Son olarak, Topluluğun tarım, iletişim ve bilgi teknolojileri, çevre, ulaşım, enerji, taşımacılık, tüketici hakları, adalet ve içişleri, işgücü ve sosyal haklar, eğitim

[38]http:// www. deltur. cec. eu. int (e. t:17/01/2003)

ve gençlik, vergilendirme, istatistik, bölgesel politikalar, genel dış ve güvenlik politikası gibi alanlardaki her türlü düzenlemesine uyum sağlanmalıdır.[39]

D. AB'NİN TEMEL DEĞERLERİ

Birleşik bir Avrupa'nın temelleri, üye devletlerin de benimsedikleri ve Topluluğun aktif kurumları tarafından hayata geçirilen temel fikirler ve değerler üzerine atıldı. Benimsenen bu temel değerler arasında, kalıcı bir barışın sağlanması, birlik, eşitlik, özgürlük, güvenlik ve dayanışma vardır.

AB'nin hedefi ise bütün üye devletlerce paylaşılan özgürlük, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini korumaktır. İnsan haklarının ve temel özgürlüklerinin korunması ile birlikte, bu ilkeler AB Anlaşmasında takviye edilmiştir.

AB'nin temel değerlerinden ilki, barışın korunmasıdır. Avrupa'nın birleşmesi için en büyük motivasyon barış isteğidir. Avrupa için politika, aynı zamanda barış için bir politika demektir ve Topluluğun kurulması, aynı zamanda, Avrupa'da barış için Topluluğun üye devletler arasında savaşı imkansız kılan bir çerçevenin en önemli parçasını oluşturmuştur.

İkinci olarak, birlik değişmez temadır. Avrupa bütünleşmesi olmasaydı, barışın, demokrasi, hukuk ve adaletin, ekonomik refah ve sosyal güvenliğin sağlanmasının mümkün olmayacağı düşüncesi pek çok insan tarafından paylaşılmaktadır.

Birliğin kalıcı olması için ise, eşitliğin genel kural olması gerekir. Hiçbir Topluluk vatandaşı, milliyeti yüzünden bir ayrıma tabi tutulamaz. Cinsiyet, ırk, etnik köken, yaş, din veya inanç ayrım konusu olmamalıdır. Bütün Topluluk vatandaşları yasa önünde eşittir. Üye devletler bakımından eşitlik ilkesinin anlamı, hiçbir devletin diğerine göre öncelikli olmaması, nüfus, büyüklük vs. farkların sadece eşitlik ilkesine uygun olarak ele alınmasıdır.

Bir diğer temel değer, özgürlük ilkesidir. Özgürlük; barış, birlik ve eşitlikten kaynaklanmaktadır. Avrupa Birliği bakımından özgürlük, dolaşım özgürlüğü, yerleşim özgürlüğü, hizmet sunma özgürlüğü, malların serbest dolaşımı ve

[39] http:// www. deltur. cec. eu. int (et: 18/01/2003)

sermayenin serbest dolaşımı hususlarını kapsar. Yine rekabet özgürlüğü de, özgürlük bağlamında önemli bir ilkedir.

Diğer bir ilke olan dayanışma, özgürlüğün gerekli düzelticisidir.

Yine Toplulukta, üye devletlerin ulusal kimliklerine saygı gösterilir. Topluluğun temelinde yatan fikir, üye devletlerin AB içinde "çözülüp" yok olmaları değil, kendi özel niteliklerini, katkı olarak getirmeleridir.

Son olarak bütün bu saydığımız temel değerler, güvenliğe bağlıdır. Topluluk kurumlarının her eyleminde, insanların ve firmaların, iş güvenliği dikkate alınmalıdır.[40]

II. AB'NİN GENİŞLEMESİ VE AB GENİŞLEME SÜRECİNDE TÜRKİYE

A- BİRLİĞİN GENİŞLEMESİ

21. yüzyılın başında Avrupa Birliği ve üye devletler Avrupa'da yeni güvenlik düzeninin oluşturulmasında önemli bir rol üstlenme gerekliliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Ancak bu gerçekte yeni bir düzen değildir. Daha çok, son on yılda ortaya çıkan gelişmelerin gösterdiği gibi, mevcut Batı sisteminin adım adım Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesidir. Avrupa Konseyi ve Nato yeni üye devletler kabul etmişlerdir. Avrupa Birliği de yakın dönemde aynı şeyi yapmak istemektedir. Bu genişleme sürecinin temelini, Avrupa'nın bütününde barış ve özgürlüğü uzun yıllar garanti altına almanın en iyi yolu olarak Avrupa entegrasyon alanının Doğu Avrupa'ya doğru genişletilmesi ve böylece refah, demokrasi ve istikrarın sağlanması düşüncesi oluşturmaktadır.[41]

AB'nin genişlemesi aynı zamanda Birliğin iç yapısı ve işleyişine ilişkin önemli sonuçlar doğuracak bir süreçtir.

Üyelik müzakereleri, iki taraflı yani her üye devletle ayrı ayrı yürütülmektedir. Üyelik için, AB müktesebatının üye olacak yeni devlet tarafından tamamıyla kabul edilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Böylelikle Avrupa

---

[40] www. ABCommunity. rtf (et: 25. 11. 2003)

[41] Heinz KRAMER, "Europöische Union in der Erweiterung**", İnformationen zur Politischen Bildung**, 1. Quartal, Nr. 74/2002, s. 22 (Metni çeviren, Yrd.Doç.Dr. Yüksel METİN, SDÜ İ.İ.B.F. Öğr.Üyesi)

normlarının hepsinin üye devletlerin tamamında aynı şekilde geçerli olması sağlanmış olmaktadır.[42]

a) Birliğin İlk Genişlemesi : İngiltere, Danimarka, İrlanda

Üç Avrupa Topluluğunun (AKÇT, AET, EUROTOM) elde ettiği başarılar, Avrupa'daki diğer devletlerin dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda İngiltere, İrlanda, Danimarka, Norveç bu oluşumlarda yer almak için AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. İlk başvuru, Roma Antlaşmasının 237. maddesine dayanarak İngiltere tarafından 1961'de gerçekleştirilmiştir.[43]

18-21 Aralık 1962 tarihlerinde İngiltere Başbakanı Macmillon ile ABD Başkanı J. F. Kennedy bir araya gelerek nükleer silahlar konusunda bir anlaşma imzalamışlardır.[44]

İngiltere'nin başvurusu, Fransa tarafından tek taraflı olarak Roma Antlaşması'na uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Esasında Fransız Cumhurbaşkanı De Gaulle, bu kararı, İngiltere'nin ABD ile gerçekleştirdiği işbirliğinden rahatsız olduğu için almıştır. Daha sonra De Gaulle İngiltere'nin, Birlik'e girmesine karşı olduğunu 14 Ocak 1963'te resmi olarak açıklamıştır.[45]

Buna rağmen İngiltere 2 Mayıs 1967 yılında bir kez daha birliğe başvuruda bulunacağını açıklamıştır. İngiltere ve İrlanda 10 Mayıs 1967'de, Danimarka ise 11 Mayıs 1967'de Birlik'e tam üyelik için başvuruda bulunmuştur.[46]

Bu gelişmelerin ardından 1969 yılına gelindiğinde De Gaulle istifa etmiş ve aynı yıl "La Haye Zirvesi'nde" çok önemli bir adım atılmıştır. İngiltere, Danimarka, Norveç ve İrlanda ile katılım müzakereleri başlamıştır.

Katılım müzakerelerinin ardından, ilk olarak bu ülkeler 22 Ocak 1972 tarihinde, Birlik'e katılmışlardır.

Norveç, düzenlenen referandumun neticesinde (halk oylamasında "hayır" oyları (%53) çoğunlukta idi)[47] Birlik'e katılmayı reddetmiştir.

---

[42] KRAMER, s. 23
[43] İKV, s. 7
[44] Rıdvan KARLUK, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Birlik Matbaası, 2. Baskı, Eskişehir 1994, s. 48
[45] İKV, s. 7
[46] İKV, s. 7

İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın Birlik'e katılması ile, 6 üye ülke ile yola başlayan Birlik'in üye sayısı 9'a çıkmıştır.

b) İkinci Genişleme: Yunanistan

Birlik'in ikinci genişlemesi, 1981 yılında Güney'e doğru olmuştur. Yunanistan, 1 Ocak 1981 tarihinde Birlik'e 10'ncu üye ülke olarak katılmıştır.[48]

Yunanistan'ın Birlik'e başvurusu 8 Haziran 1959 tarihinde gerçekleşmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda, Yunanistan 9 Temmuz 1961 tarihinde Avrupa Toplulukları ile Ortaklık Anlaşmasını – Atina Anlaşması – imzalamıştır. Ancak, Birlik, 1967 yılında Yunanistan ile ilişkilerini, ülkede meydana gelen askeri darbeden dolayı dondurmuştur. "Albaylar Cuntası" olarak adlandırılan Yönetim, Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974 tarihinde müdahale etmesi ile düşmüş ve demokratik rejim Yunanistan'da yeniden oluşturulmuştur. Bu olumlu gelişmelerin ardından AB, Atina Anlaşmasına yeniden işlerlik kazandırmıştır.[49]

Demokrasinin yerleşmesiyle Birlik-Yunanistan ilişkileri ivme kazanmış ve 27 Temmuz 1976'da bu ülke ile katılım müzakereleri başlatılmıştır. Yunanistan'ın Birliğe katılımının demokrasinin gelişimini olumlu şekilde etkileyeceği düşünülmüş ve katılım süreci üye ülkeler tarafından da desteklenmiştir.[50]

c) Birliğin Güney Avrupa'ya Doğru Genişlemesi: İspanya ve Portekiz

Avrupa Toplulukları 1 Ocak 1986 tarihinde İspanya ve Portekiz'in Birlik'e katılması ile üçüncü defa genişlemiştir.

İspanya 1962 yılından itibaren Birlikle bütünleşmeyi son hedef olarak benimsemiş ve bu amaçla etkin işbirliği için çaba harcamıştır.[51]

İspanya'nın uzun yıllar diktatörlükle yönetilmiş olması, Birlik ile bu ülkenin ilişkilerinin ticaretle sınırlı kalmasına yol açmıştır. 29 Haziran 1970 tarihinde İspanya ve Birlik arasında Tercihli Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. 1975'te

---

[47] KARLUK, s. 50
[48] KARLUK, s. 51
[49] İKV, s. 7
[50] John MC CORMİCK, The Europeon Union : Politics and Policies, Westview Yayınları Cambridge, 1996, s. 60
[51] KARLUK, s. 52

Franco'nun ölmesiyle İspanya'da demokratik rejim yeniden kurulmuş ve 1977'de İspanya Birliğe tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.[52]

Portekiz'in Birliğe tam üyelik başvurusu 28 Mart 1977 tarihinde yapılmıştır. Bu başvuruya karşı Komisyon'un görüşü olumlu olmuş ve katılım müzakerelerinin başlatılması kararı alınmıştır.

İspanya ve Portekiz ile 1978-1979 yıllarında başlatılan müzakereler 1986 yılında bu ülkelerin Birliğe katılması ile sonuçlanmıştır. Böylece Birliğe üye ülkelerin sayısı 12'ye yükselmiştir.[53]

d) Dördüncü Genişleme: Avusturya, İsveç, Finlandiya

Birlik, dördüncü genişleme sürecini, Kuzey ülkeleri ile gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda EFTA üyesi olan bu ülkeler, -Avusturya, İsveç ve Finlandiya- Birliğe tam üye olmak istemişlerdir.[54]

1 Temmuz 1991 tarihinde İsveç, 18 Mart 1992 tarihinde Finlandiya ve bu iki ülkeden 3 yıl önce 17 Temmuz 1989 tarihinde Avusturya, Birlik'e tam üyelik başvurularını yaptıktan sonra, AB tarihindeki en hızlı sürede, 1 Ocak 1995 tarihinde tam üye olmuşlardır.[55]

B-AB GENİŞLEME SÜRECİNDE TÜRKİYE

a-Başlangıçtan 1987 Yılı Tam Üyelik Başvurusuna Kadar Olan Gelişmeler

Türkiye Avrupa Birliği (AB), dolayısıyla Avrupa Toplulukları (Avrupa Topluluğu, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) ilişkileri, bir yandan Avrupa Ekonomik Topluluğu ile 1960' lı yıllarda kurulan ortaklık mevzuatı, diğer yandan da AB ile 1999 yılında kabul edilen üye adaylığı kapsamında sürmektedir. Ortaklık mevzuatının kaynaklık ettiği ortaklık ilişkileri, 01.12.1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması (Accord d' Ankara)[56] ve 01. 01.1973 tarihinde geçerlilik kazanan Katma Protokol çerçevesinde yürütülmektedir.

[52] İKV, s. 7
[53] İKV, s. 8
[54] İKV, s. 8
[55] KARLUK s. 56
[56] http:// www. mfa. gov. tr/turkce/grupa/ab/abab/anlasma. htm (e. t: 15/08/2003)

Avrupa ile gerek ekonomik, gerek siyasal ve kültürel yönden yakın ilişki içinde olmayı devlet politikası haline getirmiş Türkiye'nin, uzun süre Birlik'e ilgisiz kalması beklenemezdi. Birlik'in kurulduğu yıllar aynı zamanda Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçtiği ve kendi girişimci sınıfını yaratmaya çalıştığı yıllardır.[57]

Truman Doktrini içinde yer alan, Marshall Yardımına dahil edilen ve böylece de OEEC 'nin bir kurucu üyesi olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı'daki tüm oluşumları yakından izlemekteydi.[58]

Fakat Ankara, 1950'li yıllarda, gittikçe ivme kazanan Batı Avrupa merkezli ekonomik entegrasyon hareketlerini, birazcık kaygıyla izlemekteydi. Çünkü yeni hareketlerin öncekilerden nitelik olarak bazı farklarının olduğu ortaya çıkmıştı. Mesela Avrupa Kömür ve Çelik Birliği (AKÇT) 'nin kurulması Ankara tarafından not edilmişti ama, Türkiye'nin ne kömür ne de çelik sanayi böylesi bir organizasyona katılmak için elverişli değildi. Batı Avrupa ile karşılaştırıldığında bu alandaki Türk sanayi aslında çok da geriydi ve bu örgüte katılmak için bu engeli aşacak başka bir gerekçe yoktu.[59]

Nitekim liberalizmi temel prensip olarak kabul ettiğini açıklayan Demokrat Parti, 1959'da Yunanistan'ın Topluluğa üyelik başvurusunun hemen ardından çok aceleye gelmiş bir şekilde üyelik başvurusunda bulunmuştur.[60]

1950'li yıllarda Türkiye ile Yunanistan'ın aynı ürünleri ihraç ediyor olmaları ve Türkiye'nin ihracatının yüzde 40.5 gibi önemli bir kısmını Ortak Pazar'a ihraç ediyor olması çok doğal olarak Hükümetin Yunanistan'ın üyelik başvurusundan rahatsız olmasına yol açmıştır. [61]

[57] Veysel BOZKURT, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Alfa Yayınları, 1997, s. 274
[58] Şaban H. ÇALIŞ, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara Haziran 2001, s. 32
[59] Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **Ortak Pazar Demir Çelik Sanayii ve Türkiye**, Ankara: DPT, 1970
[60] M. A. BİRAND, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s. 59
[61] Halil SEYİDOĞLU, **Uluslar arası İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 412

Yine Batı Avrupa'daki iktisadi bütünleşmenin dışında kalmak istemeyen Türkiye, Birlik ülkelerine ihracatını arttırmayı ve Topluluktan sanayileşme sürecine hız kazandıracak olan ekonomik yardımları temin etmeyi ümit etmiştir.[62]

Bu ve bunun gibi sebeplerle Hükümet, 8 Haziran 1959'da tabandan gelen herhangi bir baskı olmaksızın Birlik'e üyelik başvurusunda bulunmuştur.

Ortaklık müzakereleri, başvurudan itibaren dört yıl sürmüş ve üç evrede gerçekleşmiştir. İlk evre, 28 Eylül 1959'dan 21 Ekim 1960'a kadar sürmüştür. Bu dönemde ortaklığın bir gümrük birliği olması konusunda uzlaşmaya varmalarına rağmen, geçiş aşaması ve yükümlülükleri konusunda farklı teklifler yapmışlardır. 10-22 Nisan 1961 günlerini kapsayan ikinci evrede Türk tarafı gümrük birliğinde ısrar ederken, Birlik farklı ortaklık biçimleri üzerinde de durmuştur. 18 Haziran 1962'de başlayan üçüncü evre ise 25 Haziran 1963'de Ankara Anlaşmasının yapılmasıyla son bulmuştur.

12 Eylül 1963'de imzalanan ve 1 Aralık 1964'de yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Türkiye arasında, Gümrük Birliği esası üzerine oturtulmuş ve sonuçta tam üyeliği öngören bir ortaklık kurulmuştur. Ankara Anlaşması konu edindiği düzenlemeler kapsamında, Türkiye ile Birlik arasında bütünleşmeyi gaye edinmektedir.[63] Diğer bir ifadeyle Ankara Anlaşması Türkiye ile Birlik arasında salt bir gümrük birliğinin tesis edilmesini değil, aynı zamanda Türkiye'nin zaman içinde Birlik'e tam üye olmasını da hedeflemektedir.[64] Ankara Anlaşması bu nedenle Türkiye'nin Birlik'e kısa bir sürede katılımını değil tarafların karşılıklı hak ve yükümlülükleri yerine getirmeleri koşuluna bağlı olarak tedrici bir entegrasyonu amaçlamaktadır. [65] Bu bağlamda, Ankara Anlaşması'nı sadece Gümrük Birliğini gerçekleştiren bir uluslararası hukuk işlemi olarak değil aynı zamanda Türkiye ile Birlik arasında Gümrük Birliği'nin kurulmasına müteakip taraflar arasında "ortak pazarın" tesisini sağlayıcı tüm

[62] Esra ÇAYHAN, **Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 1997, s. 36
[63] KARLUK, s. 329-337
[64] Ali ÖZGÜVEN, **Ortak Pazar Tarım Politikası ve Türkiye**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1982, s. 214
[65] Bkz. ARAT, "**Gümrük Birliği Çerçevesinde Mevzuat uyumu çalışmaları** ", s. 76

önlemlerin alınmasını içeren bir uluslararası hukuk işlemi olarak kabul edebiliriz.[66] Ankara Anlaşması ve bu anlaşmaya istinaden tesis edilen tasarruflar itibariyle Türk Hukuk sisteminin aşamalı olarak Birlik Hukuk sistemine uyarlı hale getirilmesi gerekmektedir.[67]

Anlaşma, "Esas Anlaşma", "Geçici Protokol", "Mali Protokol", "Son Senet" ve "İşgücü konusunda taraflar arasındaki görüş mektupları" olmak üzere beş belgeden oluşmaktadır.[68]

Ortaklık, Türkiye'nin anlaşmayı imzaladığı dönemdeki ekonomik durumunu göz önüne almış ve Gümrük Birliği'nin kurulması amacıyla üç dönemi içine alan bir takvim belirlemiştir. Bunlar da;

a- Hazırlık Dönemi: Hazırlık döneminde tabi olunacak düzenlemeler, Ankara Anlaşması'nın 3. maddesinde yer almaktadır. Türkiye hazırlık döneminde geçiş ve son dönemdeki yükümlülüklerini yerine getirebilmek için, Birlik'in yardımıyla ekonomisini güçlendirmeyi gaye edinmiştir. [69] Bu dönemde listesi geçici protokolle tespit edilmiş bazı tarım ürünlerini ihraç kolaylıklarına sahip olacaktı. Bu arada, 1. Mali Protokol uyarınca 175 Milyon AHB yardımda bulunmuştur. Bu dönemde elde edilen avantajların etkisi Birlik'in Türkiye'nin dış ticaretindeki payının 1964-1972 dönemindeki artışı ile görülmektedir.[70]

b- Geçiş Dönemi: 1 Ocak 1973 ile 1 Ocak 1996 tarihleri arasını kapsayan bu dönemde taraflar, karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esası üzerinde 22 yıllık sürede gittikçe gelişen bir şekilde, sanayi ürünleri ticaretinde Gümrük Birliği'nin

---

[66] Tuğrul ARAT, "Türkiye ile Avrupa Topluluğu Arasında Gümrük Birliği ve Hukuki Uyum", Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, **May. , Haz. , Tem. , Ağ. , Ey. , Özel Sayısı**, Sayı 17- 18, yy. s. 235

[67] Türkiye ve AT 'nun karşılıklı yükümlülük kapsamında yükümlülüklerini yerine getirmeye yönelik geniş bilgi için bkz. ARAT, s. 235-246 Ayrıca bkz. Tuğrul ARAT, "Gümrük Birliği Çerçevesinde Mevzuat Uyumu" , **Türkiye- Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği 1996 Yılı Uygulama Semineri**, 30 Kasım- 1 Aralık 1996, **Türkiye Avrupa Topluluğu Derneği İstanbul Şubesi Koçbank Yayını**, İstanbul 1997, s. 39-55 Diğer yandan bkz. Şener Akyol " Gümrük Birliğine Uyum Konusunda Örnekler Üzerine İncelemeler", **Türkiye Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği 1996 Yılı Uygulama Semineri,** 30 Kasım-1Aralık 1996, **Türkiye Avrupa Topluluğu Derneği İstanbul Şubesi – Koçbank Yayını,** İstanbul 1997, s. 56-63

[68] BULAÇ, s. 41

[69] **Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 1996 – 53/ab/11, Aralık 1996, s. 189

[70] BULAÇ, s. 41

kurulmasını üstlenmişlerdir.[71] Geçiş döneminin hukuken başlaması, Katma Protokolün Ocak 1973 günü yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Bir diğer ifadeyle, gümrük indirimlerinin gerçekleştirilme amacına yönelik Birlik yükümlülükleri 1971'de, Türkiye'nin bu alandaki yükümlülükleri ise, 1973'te başlamıştır.[72]

Birlik, Türkiye ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla, Türk sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergileri, eş-etkili vergileri ve ithal kısıtlamaları, geçici bir anlaşma ile 1 Eylül 1971' den itibaren kaldırmıştır. Pamuk ipliği, pamuklu dokuma, yünden yapılma makine halıları ve rafine petrol ürünleri belli bir süre için hariç tutulmuştur. Buna karşılık Türkiye de Birlik çıkışlı sanayi ürünlerinin gümrüklerini 12 yılda aşamalı olarak kaldırmayı öngörmüştür.

c-Son Dönem: Artık Gümrük Birliğine dayanan bu dönemde tarafların ekonomi politikaları arasında koordinasyon güçlendirilmektedir. Bu aşamaya Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girişinden en az 17 yıl (1981) ve en çok 22 yıl (1986) sonra varılabilecektir.[73]

b-1987 Yılındaki Tam Üyelik Başvurusundan Helsinki Zirvesi'ne Türkiye AB İlişkileri

Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'ndan[74] bağımsız olarak ve Katma Protokol'de[75] öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, Birlik üyesi devletlerin başkentlerinden gelen başvuruda bulunmama uyarılarını göz ardı ederek, bir Avrupalı devlet olarak; AKÇT'yi kuran Anlaşmanın 98. maddesine göre AKÇT'ye, AET'yi kuran Anlaşmanın 237. maddesine göre AET'ye ve

[71] BULAÇ, s. 52
[72] Mehmet UĞUR, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Everest Yayınları, Eylül 2000, s. 318
[73] Enver BOZKURT, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2001 s. 268
[74] Ankara Anlaşması, Roma Anlaşmasının 238. inci maddesine dayanan ve Türkiye ile Topluluk arasındaki ortaklığın temel ilkelerini belirleyen bir çerçeve anlaşmasıdır. 12 Şubat 1964 tarihinde GATT' ın onayına sunulmuş; Topluluk üyesi ülkeler ile Türkiye'nin Parlamentosunda da onaylandıktan sonra, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir Ankara Anlaşması, Türkiye'nin Topluluğa tam üye sıfatıyla katılabilmesi yolunu açık tutmakta ve yürürlük süresine ilişkin bir hüküm de taşımamaktadır. Bir diğer deyişle Anlaşma'nın fesih hükmü yoktur. Bu nedenle, Anlaşma amaçları gerçekleşene kadar yürürlükte kalacaktır.
[75] 1973'te imzalanan Katma Protokol ile Türkiye, AB'ye yönelik gümrük vergilerinin sanayi ürünleri için tamamen kaldırılmasını, üçüncü ülkelere karşı ise AT ülkelerinin uyguladığı tarifelerin uygulanmasını kabul etti.

EUROTOM'u kuran Anlaşmanın 205. maddesine göre EUROTOM'a tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.[76]

Türkiye'nin Katma Protokolde yer alan dönemleri tamamlamadan 14 Nisan 1987 tarihinde Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmasının ekonomik, politik, sosyal nedenleri vardır. Topluluğun EFTA ülkeleri ile 1972-73 yıllarında yaptığı anlaşmalar, Akdeniz Politikası çerçevesinde bazı ülkelere tanınan haklar Katma Protokol ile Türkiye'ye sağlanan avantajları ortadan kaldırmış, içeride ve dışarıda meydana gelen gelişmeler sonucunda Türkiye ile Birlik arasında kurulan karşılıklı denge Türkiye'nin aleyhine bozulmuştur. Yine Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Topluluğa tam üye olması, bu ülkelerin tarımsal ihraç ürünlerinin büyük benzerlik göstermesi nedeniyle Türkiye daha fazla olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye'nin 24 Ocak 1980 tarihli ekonomik istikrar tedbirlerini yürürlüğe koymakla başladığı ekonomik reform programı, 1983 yılında işbaşına gelen hükümetin uygulamalarıyla devam ettirilmiş; böylece dışa açılma ve uluslar arası ekonomi ile bütünleşme çabalarında büyük bir başarıya ulaşılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin Birlik'e tam üyelik başvurusunda güven veren faktör olmuştur.[77]

Ve yine, Türkiye'nin Birlik'e tam üye olması, bölgesel kalkınma fonu; sosyal fon ile Birlik'in diğer öz kaynaklarından yararlanmasını sağlayacak, bu da ekonomik kalkınma için daha fazla dış kaynak bulacaktır. Her ne kadar Birlik bütçesine bir katkıda bulunacaksa da , avantajları daha çok olacaktır.

Bu sebeplerden dolayı Türkiye, Roma Antlaşmasının 237. maddesinde yer alan "her Avrupalı devlet Birlik'in üyesi olmayı isteyebilir" hükmünden yararlanmıştır. Buradaki Avrupalı "kavramı", resmen tanımlanmamış olmakla birlikte; bu kavramın coğrafi tarihi ve kültürel unsurların olduğu Birlik'in içine girebilecek sınırların belirlenmesinin bu ölçüler içinde ortaya konulabileceği ifade edilmiştir. Türkiye'nin bu çerçevede, bir "Avrupa Devleti" olduğu, Ankara Antlaşmasında, onun ileri bir tarihte Birlik'e üyeliğinin öngörülmesiyle politik olarak

[76] BOZKURT, s. 281
[77] BOZKURT, s. 284

kabul edilmiştir. Türkiye'nin bir "Avrupa devleti" olduğu, onun Avrupa Konseyine üyeliğiyle pekiştirilmiştir.[78]

1987 yılı tam üyelik başvurusunun ardından, 1989 yılında, Komisyon Türkiye'ye ret cevabını verdi. Komisyon bu olumsuz yanıtı diplomatik nedenlere bağlı olarak açıkladı ama ret cevabının ardında başka nedenler de vardı.

Türkiye'nin Birlik'e tam üyeliği, Arupadakilerin çoğunun gözardı etmeyi tercih ettiği birçok sorunu gündeme getiriyordu. Türkiye Dokuzlar Topluluğu'nun topraklarının tam olarak yarısına tekabül eden genişlikteydi. Nüfus açısından Toplulukta 5.sırada yer alıyordu. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde Dokuzlar Topluluğu'na üye devletlerin hepsinden daha fazla nüfusa sahip olacağı tahmin ediliyordu. Yine Türkiye ile Birlik arasında çok büyük kültürel farlılıklar vardı. Yunanistan'la paylaştığı kısa bir sınır dışında Türkiye Birlik'in geri kalanı ile komşu değildi. Ayrıca Birlikteki diğer Akdeniz ülkelerinden daha yoksuldu.[79]

Birlik Komisyonu, Türkiye'nin tam üyelik başvurusundan 2, 5 yıl sonra, 17 Aralık 1989 da 10 sayfalık ana metinden (görüş bölümü) ve buna ekli 125 sayfalık Türk ekonomisinin yapısı ve gelişimiyle ilgili raporlardan oluşan Görüş Raporunu açıklamıştır. Birlik Komisyonu tarafından hazırlanan "GÖRÜŞ" e göre Türkiye, Birlik'e katılmaya ehil bir ülkeydi, ancak ekonomik, siyasi ve sosyal nedenlerle Birlik ve Türkiye bu katılıma hazır değillerdi.[80] Raporda, Ankara Anlaşmasının ve Katma Protokolün aktif ve etkin olarak uygulanması, gümrük birliğinin tamamlanması, geniş bir alanda sektörel işbirliğinin geliştirilmesi, mali protokollere yeniden işlerlik kazandırılması ve siyasal diyalog seviyesinin yükseltilmesi tavsiye edilmiştir.[81]

Komisyon Görüşünde, siyasi durumumuzla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır;

1980 deki askeri darbeden sonra, Türkiye yeni bir Anayasa kabul etti. Muhtelif seçimler vesilesiyle veya muhtelif seçimleri müteakip ve bir dizi reformlar

[78] BOZKURT, s. 282
[79] Meltem Müftüler BAÇ, "**Türkiye ve Avrupa Birliği: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**", Alfa Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 39
[80] SOMUNCUOĞLU, s. 26
[81] BOZKURT, s. 282

yoluyla kurulan sistem, Birlik modellerine daha yakın bir parlamenter demokrasiyle sonuçlandı. Ancak, kamusal yaşam, Birlik içinde geçerli olanlara benzer hükümler içermekle beraber, henüz Türkiye'deki tüm siyasi güçlere ve sendikalara açıklanmış olan mevzuatın ağırlığı altında olmaya devam ediyor.

İnsan hakları alanında ve azınlıkların kimliğine saygı konusunda son zamanlarda bazı gelişmeler olmakla beraber, bunlar henüz bir demokraside olması gereken düzeyde olmamıştır.

Türkiye ile bir Birlik üyesi devlet arasındaki anlaşmazlığın olumsuz etkileri ve ayrıca, Avrupa Topluluğu Konseyi tarafından kısa bir süre önce tekrar endişe duyulan, Kıbrıs'taki durum dikkate alınmazsa Türkiye'nin katılmasının politik yönlerine ilişkin bir inceleme eksik olurdu. Burada söz konusu olan, Birleşmiş Milletlerin ilgili karalarına uygun olarak, Kıbrıs'ın birliği, bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüdür.[82]

Bütün bu sebepler ile tam üyelik görüşmelerinin derhal başlaması mümkün görülmemiş fakat, Türkiye ile Birlik ilişkilerinin üyelik olmadan sürdürülmesi istendiğinden, Türkiye'nin Birlik'e katılmaya ehil olduğu belirtilmiştir.[83]

1989 tarihli yol haritasında, Türkiye'nin üyelik sürecindeki engellere yer verilmiştir:

"Topluluk, Türkiye ile ilişkilerini yoğunlaştırma, politik ve ekonomik modernleşme sürecini bir an önce tamamlaması için bu ülkeye yardım etmede temel bir menfaate sahiptir. Topluluk ile ortaklık bağı bulunan Türkiye, genişleyen büyük bir ülkeyi aynı zamanda, stratejik açıdan önemli jeopolitik konum işgal ederek, Atlantik İttifakı çabalarına katkıda bulunmak için, komisyon, Topluluk tarafından, Ankara Antlaşması imza edildiği zaman gösterilmiş olan siyasi maddeye uygun olarak, her iki ortağın daha fazla karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme yoluna girmelerine imkan verecek bir dizi somut tedbir teklif etmesini tavsiye eder. "

Bu tedbirler, Türkiye'nin özlemlerine ve gereksinimlerine cevap veren aşağıdaki dört unsur üzerine yoğunlaşmaktadır:

[82] SOMUNCUOĞLU, s. 27
[83] BOZKURT, s. 283

Gümrük Birliğinin tamamlanması, mali işbirliğinin yeniden başlatılması ve yoğunlaştırılması, endüstriyel ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi ve politik ve kültürel bağların güçlendirilmesi.[84]

- Gümrük Birliğinin tamamlanması; Ortaklık Anlaşması hükümleri uyarınca gümrük birliğinin 1995 yılına kadar tamamlanmasının, Topluluğun Türk tekstil ve tarım ürünlerine ilişkin düzenlemeleri yeniden gözden geçirmesini gerektireceği; Türkiye'nin de, gümrük birliğini layıkıyla uygulaması için zorunlu olan ortak politikaları benimsemek durumunda olacağı belirtilmektedir.
- Mali işbirliğinin yeniden başlatılması ve yoğunlaştırılması, IV. Mali Protokol kaynaklarının serbest bırakılması, Avrupa Yatırım Bankası Statüsünün 18. maddesi uyarınca, her iki tarafın yararına olan altyapı projelerinin finansmanı için kreti sağlama imkanlarının araştırılması gereği üzerinde durulmaktadır.
- Sınai ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi; Topluluğun "risk sermayesi" başta olmak üzere elinde bulunan çeşitli imkanları kullanarak daha sıkı bir sınai işbirliğini ve doğrudan yatırımları teşvik etmesi gerektiği ve aynı anlayışla tarafların, aralarındaki bilim ve teknoloji alanındaki işbirliğini güçlendirmeleri ve bu amaçla Topluluğun Türkiye ye ihtiyaç ve kaynaklar ölçüsünde Topluluk araştırma programlarına katılma imkanını tanıması gerektiği belirtilmektedir.
- Politik ve kültürel bağların güçlendirilmesi, Türkiye ile Topluluk arasındaki politik bağların mevcut diyalog çerçevesinin ötesinde yoğunlaştırılmasının amaçlanması gerektiği, ayrıca iki tarafı yakından ilgilendiren konularda ad-hoc prosedürler oluşturabileceği; eğitim ve kültür bağlarının güçlendirilmesi amacıyla da, Türkiye'nin belirli Topluluk programlarına dahil edilmesinin yararlı olacağı ifade edilmektedir.[85]

[84] SOMUNCUOĞLU, s. 28
[85] GÜRAN, s. 200

5 Şubat 1990 yılındaki toplantısında Komisyonun Görüşünü benimsemiş bulunan Konsey, Komisyondan Türkiye ile işbirliğinin güçlendirilmesi konusunda somut öneriler sunmasını istemiştir. Bunun üzerine Komisyon, kısaca "İşbirliği Programı" olarak adlandırılabilen bir öneriler paketini 6 Haziran 1990 tarihinde kabul etmiştir. Bu programda az önce değinilen alanlarla ilgili daha somut ve ayrıntılı önlemler yer almakta ve gerek Türkiye gerekse Topluluk tarafından yerine getirilmesi gerekli öngörülen hususlar dile getirilmektedir.[86]

aa. Maastricht Zirvesi (9-10 Aralık 1991)

Topluluğa üye ülkeler arasında 1991 yılı boyunca sürdürülmüş olan Hükümetlerarası Konferans sürecinde üye ülkeler tarafından Ekonomik ve Parasal Birliğin gerçekleştirilmesine yönelik bazı öneriler ileri sürülmüş ve Hollanda Dönem Başkanlığı tarafından hazırlanan önerinin Hükümetlerarası Konferansa sunulmasıyla birlikte Ekonomik ve Parasal Birliğe ilişkin çalışmalar hızlanmıştır.

9-10 Aralık 1991 tarihinde Hollanda'nın Maastricht kasabasında toplanan AT Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi Avrupa Birliği Anlaşmasının taslak metni üzerinde mutabakata varmıştır. Böylece Avrupa Birliği'nin hukuki temelleri atılmıştır. Söz konusu hukuki dönüşüm, 1957 yılında imzalanan, 1987 yılında Avrupa Tek Senedi ile üzerinde bazı değişiklikler ve ilaveler yapılan Roma Antlaşması'nı değiştiren ve biri Siyasi Birlik olmak üzere iki başlık altında ele alınabilecek hükümler içeren Avrupa Birliği Anlaşması'nın, Topluluğa üye ülke Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından parafe edilmesiyle sağlanmıştır.

Maastricht Zirvesinde taslak metin olarak kabul edilen Birlik Anlaşması, Topluluğun tedricen ekonomik, parasal ve siyasal alanlarda tam bir birlik olması yönünde atılan çok önemli bir adımdır. Öte yandan, bu antlaşma milli devletlerin egemenlik haklarını, gönüllü bir biçimde Topluluk organlarına devretmek suretiyle birbirleriyle paylaşmalarının bilinen ilk örneğidir.

Antlaşma kapsamında Topluluğun görevi, ortak Pazar ve bir ekonomik ve parasal birlik oluşturmak suretiyle Antlaşma'da öngörülen ortak faaliyetler ya da politikaların uygulanması yoluyla, Topluluk genelinde ekonomik faaliyetlerin dengeli ve uyumlu bir şekilde gelişmesini, çevre faktörüne gerekli önemi vermek

[86] GÜRAN, s. 201

suretiyle ve enflasyonist olmayan bir büyümeyi, ekonomik performanslarda yüksek bir yakınlaşma derecesini, yüksek istihdam ve sosyal koruma seviyesini, yüksek bir yaşam standardına ulaşmayı ve üye ülkeler arasında ekonomik ve sosyal yakınlaşmayı temin etmek şeklinde tespit edilmiştir.[87]

bb. Lizbon Zirvesi (25-27 Haziran 1992)

Portekiz'in başkenti Lizbon'da, 25-27 Haziran 1992 tarihleri arasında gerçekleştirilen AT Konseyi toplantısı çerçevesinde ana başlıklar itibariyle şu konular ele alınmıştır.

AT Konseyi, Avrupa Birliği'nin daha fazla sayıda üye ülkeyi kapsayacak şekilde başarıyla gerçekleştirilmesi için, Birlik içi gelişmeler ve Topluluk dışındaki ülkelerin üyeliğe hazırlanması konularının birbirine paralel bir şekilde yürütülmesi gereğini dikkate almaktadır. Bu çerçevede, Kıbrıs, Malta ve Türkiye'nin yapmış olduğu başvurular değerlendirilmiş ve bu başvuruların her birinin kendi içinde değerlendirilmesi gereği kabul edilmiştir. Türkiye açısından, Konsey, Avrupa'nın mevcut politik yapısı içinde Türkiye'nin rolünün üst düzeyde öneme sahip olduğunu ve Türkiye ile 1963'de imzalanan ve en üst düzeyde politik diyaloğu öngören Ortaklık Anlaşması'na (Ankara Anlaşması) uygun olarak işbirliğinin yoğunlaştırılması ve ilişkilerin geliştirilmesi için bütün koşulların bulunduğunu vurgulamış ve Komisyondan önümüzdeki aylarda bu temelde çalışmaların başlatılmasını istemiştir. Kıbrıs ve Malta ile de Ortaklık Anlaşmaları çerçevesinde ilişkilerin güçlendirilmesi. MDAÜ ile ilişkilerde de "Avrupa Anlaşmaları" çerçevesinde reform ve yeniden yapılanma programlarına destek verilmesi, politik diyaloğun yoğunlaştırılması ve Topluluğa katılma çabalarına yardımcı olmak için işbirliğinin sistematik bir biçimde geliştirilmesi hedeflenmiştir.[88]

cc. Kopenhag Zirvesi (21-22 Haziran 1993)

Kopenhag Zirvesi sonuç belgesinde, aşağıdaki konulara değinilmektedir.

Topluluk ekonomisinin durumunun ağırlaşması, AT tarihinde ilk defa bir Zirve toplantısı gündeminin büyük kısmının ekonomik sorunlara ayrılmasının

[87] TOBB – DTM, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 5. Baskı, Ankara 2002, s. 212-213
[88] TOBB-DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye…, s. 213-214

nedenini oluşturmuştur. Zirvede, bu kapsamda. Komisyon tarafından Aralık ayında düzenlenecek olan Zirve toplantısında sunulmak üzere hazırlanacak olan Beyaz Kitabın, Toplulukta büyüme, rekabet gücünün artırılması ve istihdam yaratılması hedeflerine yönelik olarak orta vadeli bir stratejiyi ortaya koyacağı vurgulanmıştır.

Zirvede Türkiye'ye ilişkin olarak aşağıdaki düzenlemeye yer verilmiştir:

"Türkiye ile ilgili olarak. AT Zirvesi, Türkiye ile işbirliğinin, bir gümrük birliğinin kurulmasıyla ilgili olduğu ölçüde, 1964 tarihli Ortaklık Anlaşması ve 1970 tarihli Protokolde öngörülen perspektif içinde geliştirilmesi ve yoğunlaştırılması konusun da, Lizbon'da toplanan AT Zirvesi'nde kabul edilen esasların etkili bir şekilde uygulanmasının sağlanmasını Konsey'den istemiştir. "[89]

dd. Cannes Zirvesi (26-27 Haziran 1995)

İlk kez 15 üye ülkenin katılımıyla, 26-27 Haziran 1995 tarihleri arasında Cannes'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve toplantısında, Birliğin karşı karşıya bulunduğu güncel sorunlar ele alınmış ve gerek iç, gerek dış boyutları dikkate alınarak, çözüm yollan araştırılmıştır.

Birlik, ortaklık ilişkisi bulunan Avrupa ülkelerini tam üyeliğe hazırlamak suretiyle Avrupa'da istikrar ve barışı tesis etmek doğrultusunda çalışmaktadır. Söz konu su ülkelerin Cannes'da hazır bulunmalarının, bunların Birliğe katılma yolunda olduklarının bir teyidi olduğu söylenebilir. Birlik, ayrıca, Akdeniz ülkeleriyle olan ilişkilerini güçlendirmek, Türkiye ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmek, Rusya ve BDT ülkeleriyle sıkı ve dengeli ilişkiler kurmak, AKP ile olan özel ilişkilerini güçlendirmek, Atlantik ötesi ilişkilerine hız kazandırmak ve Latin Amerika ve Asya ile sıkı bağlar kurmak amaçlarını teyit etmiştir. Tüm bu hedeflere ulaşmak için Birliğin, 1996 yılın da gerçekleştirilecek Hükümetlerarası Konferans için gerekli hazırlıkları tamamlaması gerektiği belirtilmiştir. Avrupa Konseyi Zirve toplantısında ele alınan konular ana başlıkları itibariyle aşağıda özetlenmiştir.

Zirvenin en önemli özelliklerinden biri toplantılara ilk kez üye devletler dışında ülkelerin de davet edilmiş olmasıdır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri, Baltık ülkeleri. Kıbrıs ve Malta'nın gözlemci olarak çağrılı oldukları Zirve'de gerek

[89] TOBB-DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye…, s. 215-216

son iki ülke ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması, gerek Merkezi ve Doğu Avrupa ile Baltık ülkelerinin Birliğe katılmalarının hızlandırılması yönünde bu ülkelere karşı gösterilen istek ve kararlılık çarpıcı olmuştur. Nitekim, bu ülkeler için öngörülen mali işbirliği miktarı bile (6.693 milyon ECU) Akdeniz ülkelerine sağlanması öngörülen yardım miktarının (4.685 milyon ECU) çok üstünde seyretmiştir. Ayrıca Birlik, uzmanlarına hazırlattığı Beyaz Kitap ile. Merkezi ve Doğu Avrupa ile Baltık ülkelerinin Tek Pazara zorlanmadan geçişlerine ve Birliğe üyeliklerinin kolaylaştırılmasına ortam sağlamış tır.

Buna karşılık Birlik, Türkiye ile ilgili olarak sadece Gümrük Birliği'nin tamamlanması konusundaki niyetini ve oluşan sıkı bağlardan kaynaklanan memnuniyetini beyan etmekle yetinmiştir.

ee. Dublin Zirvesi (13. 14 Aralık 1996)

13-14 Aralık 1996 tarihlerinde Dublin'de gerçekleştirilen Zirve Toplantısında Avrupa Birliği'nin gelişiminin devamı için önemli kararlar alınmıştır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri, Baltık Ülkeleri ve Kıbrıs'ın da davet edildiği toplantıda. adalet. içişleri, uyuşturucu ve organize suçlara karşı mücadele konularında geniş ölçüde fikir alışverişinde bulunulmuştur.

Avrupa Konseyi, Topluluk ve Türkiye ilişkilerinin gerek ekonomik ve gerek politik alanlarda geliştirilmesine verdiği önemi bir kez daha vurgularken, bazı önemli konuların halen çözüme kavuşturulmamış olmasından duyduğu üzüntüyü de ayrıca belirtmiştir. Konsey, Türk insan haklarının iyileştirilmesine yönelik tedbir alma niyetinde olduğuna dair beyanını memnuniyetle karşılamış; Avrupa Birliği ile daha yakın bir ortaklık ilişkisi bağlamında ise, daha yüksek standartlarda insan haklarının gözlemlenebilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir.

Avrupa Konseyi. Ege sorununa uluslararası normlar çerçevesinde kabul edilebilir bir çözüm bulunması ve Ortaklık Konseyi'nin bir an evvel toplanması yönünde Türk hükümetiyle temasların sürdürülmesi hakkındaki 15 Temmuz 1996 tarihli Konsey Deklarasyonu'nu müteakip, Topluluk Dönem Başkanlığı'nı bu konudaki çabalarını sürdürmeye davet etmiştir.

Konsey, Kıbrıs sorununa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin önerileri doğrultusunda çözüm bulunabilmesi için Türkiye'nin etkisini kullanması hususunu ısrarla tavsiye etmektedir.[90]

ff. Lüksemburg Zirvesi (12-13 Aralık 1997)

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi Avrupa'nın geleceği için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Zirve sonucunda AB'nin genişleme sürecinin ilan edilmesi, geçmişteki bölünmüşlüğe kesin bir biçimde son veren yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zirvede Türkiye ile ilgili olarak şu konular tesbit edilmiştir.

Avrupa Konseyi, Türkiye'nin AB'ye katılım konusunda ehil olduğunu teyit etmiştir. Türkiye diğer aday ülkelerle aynı kriterlere göre değerlendirilecektir. Katılım müzakerelerinin başlatılabilmesi için gereken politik ve ekonomik koşullar sağlanmamış olsa da, Avrupa Konseyi Türkiye'yi her alanda AB'ne yakınlaştırarak katılıma ha zırlamak için bir strateji belirlemenin önemli olduğunu düşünmektedir. Söz konusu strateji aşağıda yer verilen unsurlardan oluşmaktadır:

• Ankara Anlaşması'nın imkanlarının geliştirilmesi,

• Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesi.

• Mali işbirliğinin yürürlüğe konulması

• AB müktesebatının benimsenmesi ve mevzuatların yakınlaştırılması.

• Bazı Topluluk programlarına aşamalı olarak katılımının sağlanması.

Euro'ya ilişkin dönüşüm oranlarının tanımlanması için kullanılacak ikili değişim oranları, Euroya başlangıç aşamasından itibaren katılacak ülkelere 3. 5. 1998 tarihinde bildirilecektir.

Türkiye için öngörülen strateji Kopenhag kriterleri ve Konsey tarafından 29 Nisan 1997 tarihinde alınan karar ışığında, özellikle de Ortaklık Anlaşmasının 28. maddesi çerçevesinde Ortaklık Konseyi 'nce yeniden incelenecektir.

[90] TOBB-DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye…, s. 217-218

Türkiye'nin Avrupa Konferansı'na katılımı, AB üyesi ülkelerle Türkiye aralarındaki diyaloğu ve ortak çıkar alanlarında işbirliğini artırma imkanı sağlayacaktır.

Avrupa Konseyi, Türkiye'nin AB ile bağlarının güçlendirilmesinin, bu ülkenin, AB'de yürürlükte bulunan insan hakları normları ve uygulamalarına uyum sağlama, azınlıkların haklarının korunmasında. Yunanistan ile tatminkar ve istikrarlı ilişkiler kurma, ihtilafların çözülmesinde hukuki yollara başvurma (özellikle Uluslararası Adalet Divanı) ve BM Güvenlik Konseyi Kararları çerçevesinde Kıbrıs sorununa politik bir çözüm bulmak amacıyla BM gözetiminde gerçekleştirilen müzakerelere destek verme gibi alanlarda başlattığı girişimlerin devam ettirilmesine bağlı olduğunu hatırlatmıştır.

Avrupa Konseyi, Genel İşler Konseyi'nin 24 Kasım 1997 tarihli toplantısında AB-Türkiye ilişkilerinin geleceği üzerine çıkan sonuçları olduğu gibi kabul etmiş ve Komisyonu bu konuda uygun tekliflerde bulunmaya çağırmıştır.[91]

Lüksemburg Zirvesi sonucunda genişleme süreci dışında bırakılan Türkiye, Avrupa Konferansı'na katılmayı ret etmiştir. Türkiye, kararın diğer aday ülkelerle aynı çerçevede, aynı iyi niyetli yaklaşım ve tarafsız kriterle değerlendirilmediğini belirtmiştir. [92]

Ama yine de 1987 yılında gerçekleştirilen tam üyelik başvurusunu geri çekmeyeceğini ve Gümrük Birliği uygulamasının devam edeceğini belirtmiştir.[93]

gg. Cardiff ve Viyana Zirveleri (15-16 Haziran 1998)

aaa. Cardiff Zirvesi

15-16 Haziran 1998 tarihlerinde Cardiff'te gerçekleştirilen Zirvede; Avrupa'nın rekabetçi bir ekonomiye sahip olması, sermaye-işgücü piyasalarının incelenmesi. AB'nin 21. yüzyıla ilişkin genişleme stratejisi, Gündem 2000 çerçevesinde önümüzde ki dönemde tamamlanması gereken çalışmalar, yapısal fonlarda gerçekleştirilecek re formlar ve tarım politikası gibi konuların yanı sıra, Türkiye ile ilişkiler de "Genişleme" başlığı altında ele alınmıştır.

[91] TOBB-DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye…, s. . 219-220
[92] Rıdvan KARLUK, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, 6. Baskı 1998, s. 105.
[93] İKV, s. 107

AB'nin önceliği, Kopenhag kriterleri de dahil olmak üzere, üyelik için gerekli koşulların yerine getirilmesine bağlı olmak kaydıyla, Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi ile belirlenen aday ülkelerle genişleme sürecini sürdürmektir. Her aday ülke aynı kriterler ile değerlendirilecek olup, adayların katılım süreci, üyelik için öngörülen kriterleri yerine getirme ölçüsünde ve adaylığa hazırlık düzeyleri göz önünde bulundurularak belirlenecektir. Yukarıda zikretilen hususlar, bahse konu ülkelerin AB ile ilişkilerini siyasi diyalog ve kendileri için hazırlanan strateji çerçevesinde geliştirmeleri ile mümkün olacaktır.

AB Komisyonu tarafından hazırlanacak olan ve aday ülkeler katılım prosedürlerinde kaydedilen gelişmeleri değerlendiren ilk düzenli raporlar 1998 yılı sonunda AB Konseyi'ne verilecektir. Bu çerçevede, Türkiye için hazırlanacak olan rapor. Ortaklık Anlaşmasının 28. maddesi ve Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi'ni esas alacaktır.

Katılım öncesi yardım artarak devam edecektir. Bu bağlamda. AB Konseyi. Komisyon tarafında önerilen yasal çerçeveyi onaylamıştır. Bu kapsamda, finanse edilecek projelerin öncelikleri; Katılım Ortaklığı'nda belirtilen ulaştırma, çevre ve tarım alanlarındaki öncelikleri yansıtacak şekilde belirlenmiştir. AB Konseyi. genişleme sürecinde yer alan ülkelere yönelik yardımların temelini Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde belirlenen genişleme sürecine dayandırmaktadır.

AB Konseyi. Komisyonun hazırladığı 4 Mart 1998 tarihli, 'Türkiye'nin AB'ne Üyeliğe Hazırlanmasına İlişkin Strateji (European Strategy For Turkey) Belgesi"nden memnuniyet duymaktadır. AB Konseyi, bir paket olarak ele alındığında bu belgenin, taraflar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde yenilikçi bir platform oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Söz konusu strateji. Türkiye'nin görüşleri de dikkate alınarak, zaman içinde zenginleştirilebilecektir. Konsey: Dönem Başkanlığı'nı. Komisyonu ve ilgili Türk yetkililerini. Türk mevzuatını ve tatbikatının Topluluk müktesebatı ile uyumlaştırılması için çalışmalarını sürdürmesini ve en yakın tarihte yapılacak Ortaklık Konseyi'ne sunulmak üzere. Komisyondan kaydedilen gelişmeleri içeren bir rapor hazırlamasını talep etmiştir. Avrupa Stratejisi için mali destek sağlanmasının gerekli olduğu cihetle Konsey, Komisyonun

stratejinin uygulanmasına imkan tanıyacak yöntemler ile araçların belirlenmesine ve bu kapsamda uygun tekliflerin geliştirilmesine sine ilişkin niyetini ifade etmiştir.[94]

Lüksemburg Zirvesi sonrası dönemde Türkiye- AB ilişkilerinde herhangi bir gelişme olmamıştır. 15-16 Haziran Cardiff Zirvesi'nde Türkiye ilişkiler genişleme başlığı altında incelenmiş olmasına rağmen Türkiye'nin statüsünde değişiklik yapılmamıştır. Bu bağlamda Komisyon, Türkiye'yi, diğer adayları tam üyeliğe hazırlamada gerçekleştirdikleri aşamaları incelemek ve ortaya koymak üzere öngörülen mekanizmaya dahil ederek Türkiye'deki tepkileri yumuşatmayı hedeflemiştir.[95]

bbb. Viyana Zirvesi

Avusturya Dönem Başkanlığı'nda 11-12 Aralık 1998 tarihlerinde Viyana'da ger çekleştirilen Zirvede ele alınan başlıca konular; AB'nin genişlemesi, istihdam, büyüme ve istikrar, ekonomik ve parasal birlik. Gündem 2000. Amsterdam Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasına yönelik hazırlıklar, kurumsal yapının düzgün işletilmesi, uluslararası ilişkiler ile adalet ve içişlerine ilişkin hususlar olmuştur.

Viyana Zirvesi Sonuç Bildirisinde, Türkiye ile ilişkiler Genişleme' başlığı altın da yer almıştır. Bildiri'nin 62. maddesinde, AB'nin Türkiye ile ilişkilerin geliştirilme sine büyük önem verdiği belirtilerek, Lüksemburg ve Cardiff Zirveleri'nde kabul edilen kararlara uygun olarak Türkiye için belirlenen Avrupa Stratejisinin titizlikle takip edileceği ifade edilmektedir.

Bu çerçevede. Türkiye-AB ilişkileri bakımından Aralık 1997 tarihli Lüksemburg ve Haziran 1998 tarihli Cardiff Zirvesi'nde alınan kararların ötesine geçilemediği ve Türkiye'nin adaylığına ilişkin somut bir karar alınmasına yönelik beklentinin karşılanmadığı görülmektedir.[96]

hh. Köln Zirvesi (3-4 Haziran 1999)

3-4 Haziran 1999 tarihlerinde Köln'de toplanan Avrupa Konseyi'nin ana gün dem maddelerini, 1 Mayıs 1999 itibariyle yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nın uygulanmasında karşılaşılabilecek muhtemel güçlükler, Avrupa

[94] TOBB-DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye…, s. 221-222
[95] İKV, s. 107
[96] TOBB-DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye…, s. 222-223

İstihdam Paktı'nın hedefleri, AB Komisyonu Hile ile Mücadele Biriminin (UCLAF) yerine kurulan Yolsuzlukla Mücadele Ofisinin çalışma imkanları, ortak güvenlik ve savunma politikası bağlamında Güney Avrupa Güvenlik Paktı kurulması oluşturmaktadır.

Zirve Sonuç Bildirisinde, genişleme kapsamında yer alan birinci kuşak ülkeler ile bugüne kadar sürdürülen müzakerelerin beklenilen şekilde düzenli ve başarılı şekilde sürdürüldüğü ifade edilmiştir. Malta'ya ilişkin olarak Topluluk mevzuatının yüklenilmesi konusunda analitik çalışmalara başlanabileceği belirtilerek diğer aday ülkelerle beraber Helsinki Zirvesi için bir gelişme raporu hazırlanması öngörülmüş tür. Ancak Zirvenin Sonuç Bildirgesi'nin genişlemeye ilişkin bölümünde Türkiye'ye yer verilmemiştir.

Köln Zirvesi'nde Balkanlar ve bazı orta Avrupa ülkelerini kapsayan ve bu böl gede barış, istikrar ve refahın sağlanmasına katkıda bulunması amacına yönelik olarak Doğu Avrupa İstikrar Paktı adı altında bir organizasyon kurulması öngörülmüş tür. Zirvede ayrıca, başta Rusya olmak üzere, Ukrayna, Akdeniz özellikle "Barselona ve Orta – Doğu barış süreçleri bağlamında" ve Batı Balkan Bölgelerine yönelik olarak bir ortak Avrupa stratejisi oluşturulması da kararlaştırılmıştır.[97]

c 1999 Helsinki Zirvesinden Günümüze Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri

aa. Helsinki Zirvesi

Türkiye, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edildi.

Helsinki Zirvesi kararlarına göre, Türkiye, diğer aday ülkeler gibi bir Katılım Öncesi Stratejisinden yararlanacak. Böylece, Türkiye Topluluk programları ve ajansları ile, aday ülkeler ile Birlik arasında, katılım süreci çerçevesinde yapılan toplantılara katılma imkanına sahip olacak.

[97] TOBB-DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye…, s. 224-225

Daha önceki zirve sonuçları çerçevesinde, siyasi ve ekonomik kriterler ile müktesabat uyumu için geliştirilecek ulusal programı da içerecek bir katılım ortaklığının Türkiye için hazırlanması kararı alınmıştır.

Yani Lüksemburg Zirve'sinde genişleme süreci dışında bırakılan Türkiye'ye Helsinki'de tam üyelik perspektifi resmen kazandırılmıştır. Bu olumlu gelişme sonrası Türkiye – AB ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.[98]

Avrupa Birliği'nin Helsinki Zirvesi'nde Türkiye ile ilgili olarak aldığı kararda şöyle denmektedir:

"Avrupa Konseyi Komisyon'un gelişme raporunda işaret edilen Türkiye'deki son olumlu gelişmeleri ve Türkiye'nin Kopenhag kıstaslarına uyma yönündeki reformları sürdürme niyetini memnunlukla karşılamaktadır. Türkiye diğer aday devletlere uygulanan kıstaslarla aynı temelde Birliğe tam üye adayıdır. Mevcut Avrupa stratejisine istinaden, diğer aday ülkeler gibi Türkiye de reformların teşviki ve desteklenmesi yönündeki katılma öncesi stratejiden yararlana Bu strateji, katılmanın siyasi kıstaslarını – özellikle de insan hakları ile 4 ve 9 (a) maddelerindeki konular bakımından – yerine getirme yönündeki ilerleme üstündeki vurguyla birlikte, siyasi diyalogun artırılmasını içerecektir. (...) (Bu şartların ne ölçüde yerine getirildiğiyle ilgili olarak) Uygun izleme ve denetim mekanizmaları kurulacaktır. "

Söz konusu 4. madde, aday ülkelerin Avrupa Birliği'nin kurucu Antlaşmalarında gösterilen değer ve amaçları paylaşmaları gerektiğini belirttikten sonra şöyle devam ediyor: "Bu hususta Avrupa Konseyi uyuşmazlıkların Birleşmiş Milletler Antlaşmasına uygun olarak barışçı çözümü ilkesini vurgular ve ciddi sınır uyuşmazlıklarının ve başka ilgili sorunların çözümü konusunda aday devletlerin her türlü çabayı göstermelerinde ısrar eder. Aksi halde uyuşmazlığı makul bir süre içinde Uluslararası Adalet Divanı'na götürmeleri zorunludur. (Bu sorunlar en geç 2004 yılı sonuna kadar çözülmelidir.) Ayrıca, Avrupa Konseyi Kopenhag toplantısında belirlenen siyasi kıstaslara uyumun üyelik müzakerelerinin başlatılmasının ön şartlarından olduğunu ve bu kıstasların tümüne uyumun Birliğe üyeliğin temeli olduğunu hatırlatır. "

[98] İKV, s. 109

Kararın 9 (a) maddesi ise şöyledir: "Avrupa Konseyi 3 Aralık'ta New York'ta Kıbrıs sorununun kapsamlı çözümüne yönelik görüşmelerin başlamasını memnunlukla karşılamakta olup BM Genel Sekreteri'nin bu sürecin başarılı bir şekilde sonuçlanması yönündeki çabaları için güçlü desteğini ifade eder. "[99]

Avrupa Birliği Konseyi, Komisyon'un ilerleme raporunda işaret edildiği gibi Türkiye'de son zamanlarda yaşanan olumlu gelişmeleri ve ayrıca Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum yönündeki reformlarını sürdürme niyetini memnuniyetle karşılar. Türkiye, diğer aday devletlere uygulananlar ile aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlettir. Diğer aday Devletler gibi Türkiye de mevcut Avrupa stratejisine dayanılarak, reformlarını teşvik etmeye ve desteklemeye yönelik bir katılım öncesi stratejiden istifade edecektir. Bu çerçevede, insan hakları konusu ve 4 ve 9 (a) sayılı paragraflarda belirtilen konular başta olmak üzere, üyeliğin siyasi kriterlerini karşılama yönünde ilerleme kaydedilmesi üzerinde durularak, daha fazla siyasi diyalog söz konusu olacaktır. Türkiye, Topluluk programlarına ve ajanslarına ve katılım süreci bağlamında aday devletler ile Birlik arasındaki toplantılara katılma imkanına da sahip olacaktır. Müktesebatın benimsenmesi için ulusal bir program ile birlikte, siyasi ve ekonomik kriterler ve bir üye devletin yükümlülükleri ışığında üyelik hazırlıklarının yoğunlaşması gereken öncelikleri içeren bir katılım ortaklığı önceki Konsey sonuçları temelinde oluşturulacaktır. Uygun izleme mekanizmaları kurulacaktır. Türkiye'nin mevzuatının ve uygulamasının müktesebat ile uyumlulaşmasını yoğunlaştırmak üzere, Komisyon, müktesebatın analitik tarzda incelenmesine yönelik bir süreç hazırlamaya davet edilir. Avrupa Birliği Konseyi, Komisyon'dan, tüm katılım öncesi tüm AB mali yardım kaynaklarının koordinasyonu için tek bir çerçeve sunmasını talep eder.

Avrupa Konferansı'nın geleceği, gelişen durumun ve Helsinki'de katılım süreci konusunda alınan kararların ışığında gözden geçirilecektir. Yaklaşan Fransa Dönem Başkanlığı, 2000 yılının ikinci yarısında konferansı toplama niyetini beyan etmiştir.[100]

[99] Mustafa ERDOĞAN, "**Dersimiz Özgürlük**", Pınar Yayınları, İstanbul 2001, s. 140-141
[100] www. belgenet. com (et: 25/12/2003)

bb. Türkiye İçin Katılım Ortaklığı

Avrupa Birliği üyesi ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan AB Genel İşler Konseyi, 4 Aralık 2000 tarihinde Brüksel'de yaptığı toplantıda, Katılım Ortaklığı Belgesi'ne son şeklini verdi.

AB dışişleri bakanları, Türkiye'nin şiddetli tepkisine yol açan Kıbrıs ve Ege konusunu "ön şart" olarak getirmeyip "güçlendirilmiş siyasi diyalog" başlığıyla yeni bir paragraf oluşturdular. Yunanistan'ın ısrarlarıyla Kıbrıs ve Ege konusu, siyasi kriter çerçevesinde kalmasına rağmen bu çerçeve, "Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog" paragrafı altına alındı. Böylelikle Ankara'nın isteği oldu ve her iki konunun Türkiye'nin önüne "Ön şart" olarak getirilmesi önlendi. Ancak Atina'nın eli, Brüksel tarafından boş bırakılmadı ve ısrarlı oldukları her iki konudan Kıbrıs "Kısa vade", Ege ise "Orta vadeli öncelikler" başlığıyla duyuruldu.

AB Konseyi Helsinki'de (10-11 Aralık 1999), Türkiye'deki olumlu gelişmeleri ve Kopenhag Kriterlerinin yerine getirilmesi yönündeki reformların sürdürülmesi niyetini memnuniyetle karşılamıştır.

AB Konseyi, Helsinki toplantısında, "daha önceki AB Konseyi sonuçları temelinde" bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanması kararı almıştır. Belge, siyasi ve ekonomik kriterler ile üye ülke yükümlülükleri ışığında katılım hazırlıklarının yoğunlaşması gereken öncelikleri içerecek ve müktesebatın benimsenmesi için Ulusal Programa eşlik edecektir.

AB Konseyi, 1997'de Lüksemburg'daki toplantısında, Katılım Ortaklığının, aday ülkelere yönelik tüm yardımları tek bir çerçeve altında yürüten geliştirilmiş katılım öncesi stratejinin kilit öğelerinden biri olduğunu kararlaştırmıştır. Bu çerçevede, katılım sürecinde karşılaşılan sorunların üstesinden gelinmesine destek olmak amacıyla, AB, yardımlarını her adayın özel ihtiyaçlarına yöneltir.

Bu anlayışla tam uyumlu olarak, AB Komisyonu, 26 Temmuz 2000 tarihinde, katılım öncesinde ve özellikle Katılım Ortaklığının oluşturulmasına yönelik olarak, Türkiye'ye AB tarafından yapılacak yardımların tüm kaynaklarını koordine etmek için gerekli tek çerçeveyi oluşturmaya yönelik bir Yönetmelik önermiştir. Türkiye'ye yönelik bu Çerçeve Yönetmelik, diğer 10 Orta ve Doğu Avrupa aday ülkelerinin

yönetmelikleri örnek alınarak hazırlanmıştır. (Konsey Yönetmeliği 622/98; OJL85, 20. 3 1998, sayfa l)

Katılım Ortaklığı, Türkiye için ilk Katılım Ortaklığının kurulmasına dair Konsey Yönetmeliği ile oluşturulacaktır. Bu Katılım Ortaklığı, Türkiye'ye danışıldıktan sonra ve Konsey tarafından kararlaştırılan ilkeler, öncelikler, ara hedefler ve koşullar esas alınarak, Komisyon tarafından önerilecektir. Belge, Türkiye'nin adaylık sürecindeki gelişmeye ilişkin 2000 ilerleme Raporu'ndaki değerlendirmeyi dikkate almaktadır.

Katılım Ortaklığının amacı, AB üyeliği yolunda Türkiye'nin kaydettiği gelişmeler hakkında Komisyonun 2000 İlerleme Raporu'nda saptanan ileriye yönelik çalışmaların öncelikli alanlarını, bu önceliklerin uygulanmasında Türkiye'ye sağlanacak mali imkanları ve bu yardıma ilişkin koşulları tek bir çerçeve altında toplamaktır. Katılım Ortaklığı, aday Devletlerin üyelik hazırlıklarına yardımda kullanılacak bir dizi politika aracının temelini oluşturur. Türkiye'nin, Katılım Ortaklığı temelinde, AB mevzuatına uyuma ilişkin Ulusal Programını bu yıl içinde benimsemesi beklenmektedir. Ulusal Program, Katılım Ortaklığının ayrılmaz bir parçası olmamakla beraber, belgenin kapsadığı öncelikler Katılım Ortaklığına uymalıdır.

Her aday Devlet için saptanmış olan temel öncelik alanları, üyelik için aşağıdaki koşulların zorunlu olduğunu kaydeden Kopenhag kriterlerini yerine getirme yeteneği ile bağlantılıdır:

1. Aday Devlet, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara saygı ve onların korunmasını güvence altına alan kurumların istikrarını sağlar;
2. İşler bir pazar ekonomisinin varlığı ve ayrıca, Birlik içindeki rekabet baskısı ve pazar güçleri ile başedebilme yeteneği;
3. Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlılık dahil, üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneği.

AB Konseyi, Madrid'deki toplantısında, Topluluk politikalarının uyumlu olarak yürütülmesini teminen aday ülkelerin katılım ertesinde idari yapılarının

uyumlaştırılması gereğini vurgulamıştır. AB Konseyi, Lüksemburg Zirvesi'nde müktesebatın mevzuata meczinin gerekli olduğunu belirtmiş; ancak bunun da kendi başına yeterli olmadığını ve asıl önemli olanın uygulama olduğunu vurgulamıştır.

AB Konseyi, Helsinki'deki toplantısında, 13 aday ülkenin tek bir çerçeveye alınması ile oluşan katılım sürecinin kapsayıcı niteliğini teyit etmiştir. Aday devletler katılma sürecine eşit koşullarda katılmaktadırlar. AB Konseyi, aday devletlerin AB Antlaşmalarında belirlenen değerleri ve amaçları paylaşmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, AB Konseyi, Birleşmiş Milletler Yasası'na uygun olarak uyuşmazlıkların barışçı çözümü ilkesini vurgulamış ve aday devletlerin mevcut tüm sınır sorunlarını ve ilgili diğer sorunları çözmek için her türlü gayreti göstermelerini önemle talep etmiştir. Makul bir sürete bu gerçekleşmediği takdirde, aday devletler uyuşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na götürmelidirler.

AB Konseyi ayrıca, çözüme kavuşmayan herhangi bir soruna ilişkin durumu, özellikle katılım sürecine yansımaları açısından ve bunların Uluslararası Adalet Divanı vasıtasıyla çözümünü sağlamayı teşvik için, en geç 2004 yılı sonuna kadar gözden geçireceğini kararlaştırmıştır.

Ayrıca, AB Konseyi, Türkiye'nin reformlarını, derinleştirilmiş siyasi diyalog da dahil olmak üzere özellikle insan haklarına da atıfta bulunarak, katılıma ilişkin siyasi kriterlerin karşılanması yönünde ilerlemeye ve Helsinki sonuçlarının 4 ve 9 (a) paragraflarında yer alan hususlara da ağırlık vererek teşvik etmek ve desteklemek amacıyla, Türkiye'nin katılım öncesi stratejiden yararlanacağını vurgular; bu anlayışla, AB, Türkiye'yi, tüm taraflarla birlikte, Kıbrıs sorununun kapsamlı çözümünü amaçlayan sürecin başarıyla sonuçlanması yönünde, BM Genel Sekreteri'nin çabalarına destek olunmasına devam edilmesi yönünde teşvik etmektedir.

AB Komisyonu, İlerleme Raporlarında, aday devletlerin üyelik hazırlıklarında bazı alanlarda geliştirilmesi ve devam etmesi gereken çabaların altını çizer. Bu durum öncelikler kapsamında ara aşamaların tanımının yapılmasını ve her tanımın ilgili Devletlerin işbirliğiyle belirlenecek kesin amaçlarla tamamlanmasını gerektirir, bunun başarıya ulaşması verilecek yardımın derecesini, bazı ülkelerle devam eden müzakerelerde kaydedilen gelişmeyi ve diğer ülkelerle yeni

müzakerelerin açılmasını belirler. Katılım Ortaklığının öncelikleri ve orta vadeli hedefleri, kısa ve orta vade olarak iki gruba bölünmüştür. Kısa vadede sıralananlar, Türkiye'nin 2001 yılına kadar bunları tamamlaması veya somut olarak ileriye götürecek adımları atması beklentisi esas alınarak seçilmiştir. Orta vadede sıralananlar ise, tamamlanması bir yıldan fazla sürmesi mümkün, ancak imkanlar ölçüsünde çalışmaları 2001 yılı içinde başlatılması beklenenlerdir.

Katılım Ortaklığı, Türkiye'nin üyelik hazırlıkları için gerekli öncelik alanlarını belirlemektedir. Türkiye her halükarda İlerleme Raporunda yer alan tüm konulara eğilmek durumunda olacaktır. Türkiye'nin, Ortaklık Anlaşması, Gümrük Birliği ve örneğin, tarım ürünlerine ilişkin ticaret rejimi gibi AT – Türkiye Ortaklık Konseyi kararları çerçevesinde müktesebatın yasal uyumu ve uygulamasına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi de önem taşımaktadır. AB mevzuatının yasalara meczinin tek başına yeterli olmadığı, ayrıca Avrupa Birliğinin uyguladığı standartlarda uygulanmasının güvence altına alınmasının da gerekli olduğu da hatırda tutulmalıdır. Aşağıda sıralanan tüm alanlarda mevzuatın güvenilir ve etkin uygulaması gerekmektedir.

AB Komisyonu'nun İlerleme Raporundaki analizler temel alınarak, Türkiye için belirlenen kısa ve orta vadeli öncelikler ve ara hedefler aşağıdadır:

- Helsinki sonuçlar bildirgesine uygun olarak, siyasal diyalog bağlamında, Helsinki sonuçlar bildirgesinin 9 (a) maddesinde atıf yapıldığı gibi, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması sürecini başarılı bir sonuca bağlamaya yönelik çabalarını güçlü bir biçimde desteklemek

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi doğrultusunda, ifade özgürlüğü hakkı için Yasal ve anayasal güvenceleri güçlendirmek. Bu bağlamda şiddet içermeyen görüşlerini açıklamaktan hapis cezası verilen kişilerin durumuna işaret etmek.

- Dernek kurma özgürlüğü ve barışçıl toplantı hakkı ve sivil toplumun gelişmesini cesaretlendirmek için yasal ve anayasal güvenceleri güçlendirmek.

- İşkence uygulamalarına karşı mücadeleyi pekiştirmek için yasal hükümleri güçlendirmek ve bu yönde gereken bütün tedbirleri almak ve Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesine uyumu sağlamak.

- Mahkeme öncesi gözaltı ile ilgili yasal uygulamaları (prosedürleri) , Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleri ve İşkenceyi Önleme Komitesi tavsiyeleri doğrultusunda daha fazla uyumlulaştırmak.

- Her türlü insan hakları ihlaline karşı hukuki yeniden yargılama olanaklarının güçlendirilmesi

- Diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle işbirliği içinde kanun uygulayıcı yetkililerin insan hakları konusunda yoğun olarak eğitimi.

- Yargının – Devlet Güvenlik Mahkemeleri de dahil olmak üzere – işleyiş ve etkinliğini uluslararası standartlara uygun olarak iyileştirmek. Özellikle, hakim ve savcıların Avrupa Birliği mevzuatı – insan hakları alanı dahil olmak üzere – eğitimlerini güçlendirmek.

- Ölüm cezası ile ilgili fiili moratoryumun devam etmesi.

- Türk vatandaşlarının kendi anadillerinde televizyon ve radyo yayını yapmalarını yasaklayan her türlü yasal hükmün kaldırılması.

- Bütün vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklarını artırıcı bir bakış açısıyla, bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına yönelik ve özellikle Güneydoğudaki durumun iyileştirilmesi için kapsamlı bir yaklaşım geliştirmek.[101]

cc. Ulusal Program

AB mevzuatına göre; aday ülkeler kendileri için hazırlanmış olan Katılım Ortaklığı Belgeleri ile hukuki bir statüye kavuştuktan sonra belgede yer alan beklentileri esas alan bir çerçeve içinde; Kopenhag kriterlerini nasıl ve ne zaman yerine getireceklerini, AB ile entegrasyon için ne tür hazırlıkların yapılacağını, bu hazırlıkların hayata geçirilmesi için gerek duyulan unsurları içeren ve dolayısıyla KOB ile illiyet bağı bulunan Ulusal Programlarını AB tarafına sunacaklardır.[102]

AB'ce KOB hazırlanmasından sonra sıra Türkiye'nin ödevi olan Ulusal Programın hazırlanmasına gelmiştir. O dönemde Nice Zirvesinden dönen Ecevit üzerimize düşen yükümlüklerin süratle yerine getirilmesi gerektiğini söylemiştir.

[101] www. belgenet. com (et: 25/12/2003)
[102] Sevgi RAD, Ulusal Program, **AB Haber**, s. 26

Hükümet ve siyasiler, Ulusal Program için çok istekli görünerek ve dışarıya olumlu mesajlar vermişlerdir. Ama kendi aralarında KOB' da yer alan isteklerin yerine getirildiği halde bile Türkiye'nin tam üyeliğinin şüpheli olduğunu konuşmaktadırlar. Hatta parti başkanları 12 Aralıkta yaptıkları zirvede Ulusal Programın geciktirilmesi kararını almışlar, ama alınan bu karara öncelikle kendileri uymayarak olağanüstü bir hızla programı oluşturmaya girişmişledir. Üç ay gibi kısa bir sürete bin sayfalık bir programı ortaya çıkarmışlardır.[103]

Program 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek; 24 Mart 2001 tarih ve 24352 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Program; Giriş, Siyasi Kriterler, Ekonomik Kriterler, Üyelik Yükümlüklerini Üstlenebilme Yeteneği, Müktesebatın Uygulanmasına Yönelik İdari Kapasite ve Reformların Mali Açıdan Global Değerlendirilmesi gibi altı ana başlıktan oluşmuştur. Ulusal Program 26 Mart 2001 tarihinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından Komisyon'un genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verhugen' e resmen sunulmuştur.[104]

Ulusal Programın içeriği şöyledir; Giriş bölümünde, cumhuriyetimizin temel ilke ve değerleri ile ülkemizin potansiyeli, tarihten gelen önemi ve coğrafi konumunun sağladığı jeo-stratejik imkanları da gözönünde tutularak AB'ye yapabileceği katkılara yer verilmiştir. Siyasi Kriterler bölümünde, başta düşünce ve ifade özgürlüğü olmak üzere bireysel insan hak ve özgürlüklerinin daha da geliştirilmesi, dernek kurma ve barışçı toplantı hakkı ile sivil toplumun güçlendirilmesi, yargının işlevselliği ve verimliliğinin arttırılması, duruşma öncesi gözaltı ve cezaevlerindeki tutukluluk koşullarının iyileştirilmesi, işkenceyle mücadeleye hız verilmesi, insan haklan ihlallerinin caydırılması, ülke içinde bölgesel dengesizliklerin azaltılması, devlet memurları ve diğer kamu görevlilerinin insan hakları alanında eğitilmesi ve benzeri alanlarda kısa ve orta vadede alacağı yasal ve idari tedbirlere yer verilmesi yer almıştır. Ekonomik Kriterler bölümünde; Türkiye'nin AB normlarına uyum için yapılması gerekenler, Türk ekonomisinin istikrarlı bir alt yapıya kavuşturulabilmesi için önceden hükümetimiz tarafından öngörülen ve İstikrar Programında yer alan tedbirler yer almıştır. Bunlar bilindiği

[103] Metin AYDOĞAN, **Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz? Tanzimat'tan Gümrük Birliğine**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002, s. 203-206
[104] Tamer ÇERÇİ, **Avrupa Yalanı**, **Avrupa Birliği Virajında Türkiye**, Tez. Yay. , İstanbul, 2002, s. 174

gibi mali disiplinin sağlanması ve mali sektör reformu, tarım reformu ve sosyal güvenlik reformu gibi yapısal değişiklikler ve özelleştirme gibi öncelikli konulardan oluşmaktadır. Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenebilme Yeteneği kısmında, Türkiye'nin AB Müktesebatını üstlenebilmesi için gereken çeşitli tedbirler yer almıştır. Bu bölüm yirmi sekiz konudan oluşmuştur. Müktesebatın Uygulanmasına Yönelik İdari kapasite başlığı altında, Türk mevzuatının AB mevzuatına uyumunu sağlamaya yönelik olarak, Türk mevzuatında yapılması gereken değişiklik ve yeniliklerin uygulamaya geçirilmesi için gerekli idari kapasite değişikliklerinin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Reformların Mali Açıdan Global Değerlendirmesi kısmında ise, Ulusal Programın hayata geçirilmesi için gerekli reformların gerektirdiği kaynak ihtiyacı ve bunun için AB tarafından sağlanması beklenen mali yardım tespit edilmeye çalışılmıştır.[105]

Türkiye'nin hazırladığı Ulusal Program KOB'u büyük ölçüde karşılamıştır. Program uyarınca 2005 yılına dek 94 yasanın değiştirilmesi, 89 yeni yasanın çıkartılması ve Türkiye'nin idari yapısında 4 bin değişiklik yapılması öngörülmüştür. Bu değişikliklerin bir bölümünün bir yıl içinde diğerlerinin ise beş yılda yapılması kararlaştırılmıştır.

Ulusal Programda yer alan siyasi, ekonomik, sosyal ve kurumsal yapıdaki reformları gerçekleştirerek Türkiye, hem Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefine ulaşacak hem de uluslararası planda daha güçlü ve etkin bir konuma gelecektir. Bu süreç aynı zamanda Türk halkının daha sağlıklı, nitelikli ve yüksek bir yaşam düzeyine kavuşturulmasını ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesi hedeflerini de kapsamaktadır. Bu nedenle bu amaçlara ulaşmak için süratle hareket edilmesi gerekmektedir.[106]

Yayınlanan Ulusal Program Türkiye'deki tüm çevreler tarafından olumlu karşılanmıştır. Siyasiler yine büyük bir başarıya imza atmanın gururuyla açıklamalar yapmışlardır. Türkiye bu belge ile Avrupalı olduğunu tescil etmiştir.

Ulusal Program'ın açıklanmasından AB'de memnun görünmüştür. Üye ülkelerden alınan ilk tepkiler de ana dilde eğitim ve ölüm cezasındaki belirsizlikle

[105] RAD, s. 27-29
[106] Atilla SANDIKLI, **Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2001, s. 252

ilgili eleştiriler dışında olumlu olmuştur. 26 Haziran'da Lüksemburg' da gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi toplantısında yeni aşama kaydedilmiş ve Programda yer alan hususların bir an önce yerine getirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.[107]

AB'nin Ulusal Programın hazırlanmasından duyduğu memnuniyeti belirtmesinin yanı sıra, UP'ye yönelik AB çevrelerinin genel kanısı; Türkiye'nin tam üyeliği için koşulların sıralandığı KOB'u karşılamakta yetersiz kaldığı yönünde olmuştur. Özellikle KOB'daki açık reform istemlerine karşı Türk Hükümetinin muğlak ifadeler kullandığı düşünülen başlıca konular şöyleydi; Ana dilde yayın, ölüm cezası, BM Sözleşmeleri, MGK'nın rolü, düşünce özgürlüğü, işkenceyle mücadele, DGM'lerin durumu, bölgesel dengesizlikler, OHAL'in kaldırılması. AB yetkilileri önemli olanın UP'nin hazırlanmış olması değil, söz konusu programdaki hedeflerin gerçekleştirilmesi olduğunu vurgulamışlardır. Süreç içerisinde, AB Komisyonu'nun yayınladığı İlerleme Raporları ile Türkiye'nin taahhüdünü ne kadar yerine getirdiği izlenecektir.[108]

Görünüşte olumlu karşılanan Ulusal Program hakkındaki eleştiriler AB Komisyonu'nun 13 Kasım 2001 'de kamuoyuna açıklanan Türkiye İlerleme Raporunda yapılmıştır. İlerleme Raporunda, Ulusal Program'a her alanda ağır eleştiriler yapılmıştır. Türkiye'den beklenen şeyler ısrarla emir tarzında vurgulanmıştır. Siyasi konularda olduğu kadar ekonomik konularda da eleştirilere maruz kalan Türkiye'den bir an önce durumunu düzeltmesi istenmiştir.

AB, Türkiye hakkında böylesine olumsuzluklarla yüklü karar alırken Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz Ulusal Program hakkında şunları söylemiştir: "AB Komisyonu'nun İlerleme Raporu ile yaptığı eleştirilerin önemli bir kısmı ne yazık ki doğrudur. Açık olarak görülen husus, demokrasi ve insan hakları alanlarında hem yasa hem de uygulama alanları olarak daha pek çok adım atmamızın gerekeceğidir. Türkiye bu adımları atmazsa dünyanın kenar mahallesi, taşrası olacaktır. "[109]

---

[107] ÇALIŞ, s. 388
[108] Muzaffer DARTAN, **Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği**, **Tüm Yönleriyle Türkiye AB İlişkileri**, Elif Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 145
[109] AYDOĞAN, s. 218

dd. Nice Zirvesi (7-11 Aralık 2000)

Avrupa Birliği, Nice zirvesinde geleceğini Türkiye'nin yer almadığı ve üye sayısını 12 aday ülkenin de katılmasıyla 27 olarak sınırlayan bir tablo üzerinde şekillendirdi.

Nice Sözleşmesi, gelecek yıl başlarında resmen imzalanacak ve 18 ay içinde AB'ye üye ülkelerin ulusal parlamentolarının onayına sunulacaktır.

AB ülkeleri tarafından, Ankara ile tam üyelik müzakereleri başlamadığı için, genişleme sonrası projeksiyonlara Türkiye dahil edilmemiştir.

AB Dönem Başkanı sıfatıyla 10 Aralık 2000 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyen Fransa Dışişleri Bakanı Hubert Vedrine, Türkiye'ye belgede yer verilmemesini şöyle açıkladı:

"Türkiye'nin konumu diğer aday ülkelerden farklı. Çünkü diğer adaylarla üyelik müzakereleri başlamış bulunuyor. Türkiye farklı, özel ve ayrı bir duruma sahip. Helsinki'de Türkiye'ye adaylık statüsü tanındı ancak bildiğiniz gibi Türkiye ile üyelik müzakereleri henüz açılmadı. "[110]

ee. Laeken Zirvesi (14-15 Aralık 2001)

Avrupa Birliği üyesi 15 ülke ile aday 13 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarını biraraya getiren "Laeken Zirvesi", 14-15 Aralık 2001'de, Belçika'nın başkenti Brüksel'in kuzeyindeki Laeken bölgesinde Laeken Kraliyet Şatosu'nda yapıldı.

Zirveden sonra yayınlanan bildiride yer alan "Türkiye ile müzakereler yakın" ifadesi, Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir aşama olarak nitelendirildi.

Laeken Zirvesi'nde, Türkiye'yi Başbakan Bülent Ecevit temsil etti. Ecevit'e Dışişleri Bakanı İsmail Cem eşlik etti.

Zirvede, AB'nin danışma meclisi olarak nitelendirilebilecek "Konvansiyon" kuruldu, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının (AGSP) "operasyonel" olduğu resmen açıklandı.

[110] www. belgenet. com (et: 12 01 2004)

Zirvede Türkiye açısından iki önemli sonuç çıktı. İlk kez bir AB zirvesinde devlet ve hükümet başkanlarının onayını taşıyan resmi bir belgede, "Türkiye'nin üyelik müzakereleri perspektifinin yakınlaşmakta olduğu" ifade edildi. Ayrıca Türkiye, "AB Konvansiyonu"na katılmaya davet edildi.

Yayınlanan Sonuç Bildirisinde, 12. paragraf Türkiye'ye ayrıldı. Bu bölümde şöyle denildi:

"Türkiye, özellikle anayasasında son yaptığı değişikliklerle AB'ye üyelik için belirlenmiş siyasi kriterlere uyum yolunda aşama kaydetmiştir. Türkiye ile üyelik müzarekelerinin başlama perspektifi bu şekilde yakınlaşmıştır. Türkiye özellikle insan haklarına ilişkin politik ve ayrıca ekonomik kriterlere uyum sağlaması yolunda gelişme katetmeye teşvik edilir. Türkiye için üyelik öncesi stratejisi, Müktesebata uyum çerçevesinde yapılan hazırlıkların analizi dahilinde yeni bir aşamanın oluşumunu zorunlu kılmaktadır. "[111]

ff. Kopenhag Zirvesi (12-13 Aralık 2002)

12- 13 Aralık 2002 tarihlerinde AB, bir sonraki genişlemesine ilişkin karar alarak, on aday ülkenin Mayıs 2004 itibariyle AB üyesi olacaklarını ilan etmiştir.

Zirvede Türkiye ile ilgili olarak AB 2004 Aralık ayında, Komisyon'un hazırlayacağı rapor ve önerileri doğrultusunda Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine kanaat getirdiği takdirde, gecikmesiz olarak üyelik müzakerelerini açmayı taahhüt etmiştir. Bu çerçevede komisyonun 2002 yılı ilerleme raporunda yer alan öneriler çerçevesinde, Türkiye'nin katılım ortaklığının gözden geçirilmesi, mevzuatın analitik inceleme sürecinin güçlendirilmesi, Gümrük Birliği'nin geliştirilmesi, Türkiye'ye verilen katılım öncesi mali yardımların büyük ölçüde arttırılması ve katılım bütçe kalemine alınması kararlaştırılmıştır.

Sonuç olarak Kopenhag Zirvesi'nde alınan kararlar ülkemizin beklentilerinin gerisinde kalmıştır. Ama AB'ye üyelik yolunda yeni bir hedef yaratmıştır. Yine AB'ye uyum sürecindeki çalışmalarımızın aynen devam ettirileceği açıklanmıştır.

[111] www. belgenet. com (et. 12 01 2004)

gg. Günümüzdeki Gelişmeler

1987 yılındaki tam üyelik başvurusunun ardından, 1999 yılına gelindiğinde Türkiye AB ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin AB'ye adaylığı ilan edilmiştir. Ve bu tarihten sonra, Türkiye, AB Kopenhag Siyasal Kriterlerini gerçekleştirme yolunda önemli adımlar atmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi verilmesi ardından bu bağlamda hazırlanan Ulusal Program önemli aşamalardır. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde belirlenen yol haritasındaki yapılması gerekenlere, Ulusal Program ile yanıt verilmiştir.

Bütün bunların ardından Kopenhag Siyasal Kriterlerini gerçekleştirme yönünde çok önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Ki bu da 2001 yılı Anayasa değişiklikleridir. Bunlar Anayasal boyutta gerçekleştirilen önemli adımlardır. Bu adımların AB'deki yankıları İlerleme Raporlarında yerini bulmuştur.

İkinci bölümde, 2001 yılı Anayasa değişikliklerine ve bunların uyum yasaları ile birlikte değerlendirilmesine ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KOPENHAG SİYASİ KRİTERLERİ VE 2001 YILI ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

I. GENEL OLARAK ANAYASAL DEĞİŞMENİN DİNAMİKLERİ

Anayasalar toplumsal sözleşmeler olup, bireylerle siyasi iktidar arasındaki anlaşma temeline dayanır. Buna göre. siyasi iktidar, bireylerin doğuştan, devredilmez, vazgeçilmez haklarının soyut bir yansımasıdır. Dolayısıyla, devletin temel işlevi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini, daha geniş ifadeyle insan haklarını sağlamak ve korumaktır.

Anayasalar temel iki boyutu içerirler: Birincisi, devletin yapısına, organlarına, organlarının birbirleriyle olan ilişkilerine ve işleyişlerine ait: ikincisi ise, bireylere tanınan hak ve özgürlüklere yönelik olan normlara karşılık gelir. İkinci boyut aynı zamanda, anayasaların demokratik meşruluğunun temelini oluşturmaktadır. Anayasaların bugün dahi toplumsal sözleşme olarak adlandırılması, demokratik meşruluk anlayışına dayanır. Siyasi iktidar, anayasal düzeyde yukarıda belirtilen birinci boyut paralelinde düzeni sağlamakla yükümlü iken, bir taraftan da ikinci boyuta karşılık gelen bireylerin hak ve özgürlüklerini gerçekleştirmekle ödevlidir.[112]

Hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesine yönelik düzenlemeler ve korunmasına ilişkin hükümleri içeren anayasalara sahip olmak, aynı zamanda devletlerin "Anayasal Devlet" olarak adlandırılmalarını sağlamaktadır.[113]

Anayasalar, zamanlarının ürünüdür. Zamanın değiştiği nasıl gerçekse, anayasaların değişmesi olgusu da öyle gerçektir.[114] Anayasal değişmenin temel dinamiği, toplumsal gerçekliktir. Bu nedenle anayasaların, toplumsal değişmelere uyarlanması gerekmektedir.[115] "Titizlikle yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda,

---

[112] Sevtap YOKUŞ Avrupa Birliğine Uyumda Siyasi Kriterler Doğrultusunda Türkiye'de Anayasal ve Yasal Dönüşüm Çabaları, **İÜHFM.** C L XI. S. 1-2, , 2002. s. 186

[113] YOKUŞ, s. 186

[114] Wheare, K. C.: **Modern Anayasalar (**Çeviren: Mehmet TURHAN), İstanbul 1984. s. 93 (Bkz. San. COŞKUN: **Anayasa Değişiklikleri ve Anayasa Gelişmeleri**, Ankara 1974. s. 52-58) .

[115] Bir toplumda anayasal değişmeyi gerektiren gerçek faktörlerin bilimsel olarak belirlenmesi ve değişikliğin de bu çerçevede yapılması gerekir. Ancak çoğu defa anayasal değişmenin gerekliliğini ortaya koymak üzere. anayasanın toplumsal ihtiyaçları karşılamadığı. ülke gerçeklerine uymadığı, yeterince demokratik olmadığı. ekonomik ve kültürel kalkınmayı gerçekleştiremediği. anarşiyi

önerilen anayasa değişikliği ile belli gereksinmeler arasında gerçek bir bağ bulunduğu kanıtlanabiliyorsa" o zaman anayasal değişmenin somut bir gerekçeye dayandığı söylenebilir. Ayrıca, "gerçek anlamda somut gerekçelerden söz edebilmek için, önerilen anayasa değişikliği ile çözülmek istenen sosyal sorun arasında bir nedensellik bağının varlığı ve bu bağın etkenlik derecesi bilimsel açıdan kanıtlanabilmeli" ve "varılan sonuçlar kamuoyunda açıkça yapılacak eleştirilerin süzgecinden geçmiş olmalıdır".[116]

Anayasal değişme süreci hem bağımlı hem de bağımsız bir değişken olma özelliğini taşımaktadır. Yani, bir yandan sosyal. ekonomik ve kültürel faktörler anayasal değişmeye yol açarken, anayasal değişme de yeni faktörleri doğurmakta veya mevcutları etkilemektedir. Ayrıca anayasal reform, siyasal sistemi ıslah etmenin ötesinde, onu tamamen değiştirmekle de sonuçlanabilmektedir. Anayasal değişmeyi siyasal gündeme sokmak ne kadar zorsa, bazen onu gündemden uzaklaştırmak da aynı derecede zorlaşabilmektedir. Değişim sürecinin aşamaları ve katılımcıların çokluğu anayasal değişmenin başarısı için ne kadar gerekliyse. bazen başarısızlık ve ertelemelerin de aynı derecede sebebi olabilmektedir. Anayasal değişme, politika oyununun kurallarını değiştirme girişimidir. Bu yüzden de. gelecekteki siyasal çatışmaların sonucunu belirler ve aynı zamanda kendi başarısı da, kişisel rekabetler, kariyer ilerletme düşünceleri ve kısa vadeli siyasal yarar sağlama hesaplarını da içeren günün siyasal çatışmalarından etkilenir. Anayasal değişmeyle sağlanan sonuç, çoğu defa bir grubun, diğerlerine karşı elde ettiği ve ileride oyunun siyasal nötr kuralları olarak kabul edilmesi gereken, siyasal bir zaferdir. Eğer yeni anayasal düzenlemelerin nötr kurallar olması sağlanamazsa, o zaman bu kuralların kendisi, anayasal değişme için yeni isteklere yol açacaktır.[117]

Anayasal değişmeye yol açan, başka bir ifadeyle, yeni bir anayasa yapılmasını gerektiren faktörler nelerdir ve değişim istekleri nereden gelir? Ülkeler üzerinde ayrı ayrı yapılacak bir inceleme, bize, her bir ülke bakımından o ülkenin

---

önleyemediği gibi soyut ve spekülatif gerekçelerin de ileri sürüldüğü görülmektedir (Bkz. San -1974-: s. 56-58) .

[116] San (1974) : s. 58.

[117] CovelI. MAURCEN: "**Revision ot the Constitution in Belgium"**, Keith G. BANTİNG and Richard SİRNEON, cds. . **Redesigning the State: The Politics of Constitutional Change**. Toronto 1985. s. 89-91 (Aktaran: Yavuz ATAR, **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Mimoza Yayınları, Konya 2000, s.6)

kendi özel şartlarından kaynaklanan çok farklı ve çeşitlilik arzeden sebeplerin bulunduğunu gösterecektir. Bununla beraber bütün ülkeler bakımından geçerli olduğu söylenebilecek bir takım genel ve ortak faktörler de vardır. Anayasal değişmenin dinamikleri olarak adlandırılabilecek bu faktörler arasında sosyal ve ekonomik faktörler, teknolojik gelişmeler, yeni bir devletin kurulması ya da bağımsızlığını elde etmesi ve bir ülkenin siyasal rejiminde meydana gelen değişiklikler gibi durumları saymak mümkündür. Bir toplumda bu nitelikte faktörlerin ortaya çıkması durumunda anayasanın bu yeni realitelere uydurulması gerekir.[118]

Anayasacılığın gelişim sürecine bakıldığında, yukarıda zikredilen faktörlerin yanısıra, yönetimde merkezileşme, başka bir ifadeyle merkezi hükümetin iktidarının güçlenmesi olgusu, siyasal partilerin değişen ve gelişen fonksiyonları ile seçim sisteminin de anayasaların değişmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Wheare, merkezileşmeye; savaş korkusu, ekonomik krizler, sosyal devlet kavramı ve parti politikalarının refah devleti ilkelerini kapsayıcı yönde değişmesinin yol açtığını ileri sürmektedir.[119]

Demokrasinin an1am ve işleyişinin değişmesi kuşkusuz, anayasaları da etkilemektedir. Bu arada demokrasinin önemli unsurlarından olan siyasal partiler konusundaki gelişmeler, anayasal değişmeye etki eden faktörlerdendir. Siyasal partiler. başlangıçta siyasal hayatta icra ettikleri fonksiyondan dolayı ülke yönetiminde fiilen en önemli organlar haline gelerek anayasaların uygulanmasını etkilemişlerdir. Bundan dolayıdır ki, zamanla siyasal partilerin anayasalarla düzenlenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.[120]

Bir anayasanın gelişmesinde ve değişmesinde siyasal partilerle yakın dan ilgili ve etkili temel bir faktör de "seçim sistemi"dir. Seçim ve seçim sis temine ilişkin ilke ve kurallar demokratik ülkelerde ya anayasa ile doğrudan düzenlenmiş ya da anayasanın izniyle kanunlara bırakılmıştır Seçim ilkeleri ve seçim sistemi bir

---

[118] Michael G. COLANTUONO: **"The Revision of American Staıe Constitutions: Legislative Power",** Popular Sovereignty. and Consıitutional Change", California Law Review, Vol. 75. No. 4, July 1987, s. 1476. (Aktaran: Yavuz ATAR) ; . Münci Kapani: **Politika Bilimine Giriş**, Ankara 1988. s. 64:

[119] Yavuz ATAR, **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Mimoza Yayınları, Konya 2000, s. 7

[120] Atar s. 7

ülkede siyasal partiler aracılığıyla anayasanın uygulanması ve değişmesi üzerinde önemli bir rol oynarlar. [121] Çünkü bir ülkede uygulanan seçim sistemi, yasama ve yürütme organının oluşumunu etkiler. Yasama ve yürütme organları ise, anayasayı değiştirmek ve uygulamak bakımından geniş yetkilere sahiptirler. Esasen, siyasal gerçeklikte seçim sisteminin "gerçek anayasa" olduğu yaygın bir kanaattir. Seçim sisteminin rolü, özellikle demokrasiye geçiş sürecinde, yeni anayasanın ilk demokratik seçimlerle oluşacak parlamentoya bırakılması durumunda çok daha önemli hale gelir.

Anayasal değişmeyi etkileyen önemli bir faktör de, bir ülkede düşünürler, politikacılar ve halkın anayasa hakkındaki düşünceleridir. Anayasaya inancın yüksek olduğu ve anayasanın içeriğinin "prima facie" (görünüş olarak) doğru ve iyi kabul edildiği toplumlarda, anayasalar uzun ömürlü olur ve değiştirme teşebbüslerine karşı kendini korur. Bu durumda, anayasayı hukuken değiştirme imkanının varlığına karşılık, bu yola nadiren ve dikkatle başvurulacaktır. Buna karşılık, anayasaya karşı inancın ve anayasa üzerinde konsensüsün az olduğu ya da hiç olmadığı toplumlarda, anayasal değişme her zaman ülkenin gündeminde bulunacak ve anayasayı değiştirmeye yetkili olanlar uzlaşabildikleri oranda anayasa değişikliğini rahatlıkla gerçekleştirebileceklerdir.[122]

A- 1982 ANAYASASI'NA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

1982 Anayasası, kriz ortamında, olağan üstü koşullarda ve Türkiye sürekli olağan üstü koşullarda yaşayacakmış gibi hazırlanmış bir anayasadır. [123]

Bu yüzden, 1982 Anayasasına henüz oluşum aşamasında anti demokratik özellik yüklenmiştir. Anayasa metnini belirleyen irade Milli Güvenlik Konseyi olmuştur.

---

[121] Türkiye'de genellikle anayasalar (1961 ve 1982) seçime ilişkin genel ilkeleri düzenlemekle yetinmiş. seçim sisteminin belirlenmesini ise kanuna bırakmıştır.
[122] ATAR, s. 8
[123] İbrahim Ö. KABOĞLU, "Türkiye de Anayasal Reformlar Üzerine", Anayasa Reformları ve Avrupa Anayasası , **Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını**, Ankara 2002, sayfa 57

1982 Anayasası temsilcilik niteliği olmayan bir organın eseri olup, herhangi bir seçilmiş organın iradesini yansıtmamıştır. Demokratik olmayan bir ortamda halk oyuna sunularak kabul edilen anayasa metni fiili bir iktidarın ürünüdür.[124]

1982 Anayasası ile, siyasi iktidarın temel işlevinin bireylerin hak özgürlüklerinin sağlanması olduğu esasından uzaklaşılmıştır. Hazırlık sürecindeki toplumsal uzlaşıdan yoksunluğun yanı sıra içeriğinde de önemli sorunları barındırmıştır. 1982 Anayasası, otoritenin yüceltildiği, insan haklarının geri plana itildiği bir mantık üzerine oturtulmuştur.[125]

1982 Anayasasının, muhteva bakımından en bariz yönü " güçlü yürütme "esasını benimsemesidir.

Yasama organı karşısında düzenleyici işlem yapma yetkisi bakımından güçlendirilen yürütme, kendi içinde de güçlendirilerek, Cumhurbaşkanına yeni bir statü tanınmıştır. 1982 Anayasası 1961 Anayasasından faklı olarak Cumhurbaşkanına tanınmış olan yetkileri bir tek maddede toplamıştır.[126]

Yine Anayasa, Başbakana da hükümet içinde belli bir oranda ağırlık tanımış, ona "eşitler arasında birinci" konumu vermiştir.[127]

1982 Anayasası, "kazuistik" bir Anayasadır. Anayasanın, kazuistik metodu benimsemesinin temelinde "Tepki Anayasası" olma özelliği yatmaktadır.[128] Kazuistik bir anayasa olmasının göstergesi, değiştirilmeyecek, hatta değiştirilmesi dahi teklif edilmeyecek hükümlerin kapsamının genişletilmesidir. Bu özellikleri ile 1982 Anayasası oldukça sert bir karakter taşımaktadır.

Yine Anayasa, Türk siyasi hayatında görülmeyen bir yaklaşımla, dar anlamda Anayasa ve hukuk ötesi sayılabilecek sosyal sorunları da kapsamına almıştır. (1961 Anayasasında olduğu gibi) Bu yüzden kalkınma yöntemine, tabii kaynakların

---

[124] Bülent TANÖR, **İki Anayasa 1961-1982** , Beta Yayınları, İstanbul 1986, sayfa 10
[125] YOKUŞ, s. 187
[126] Burhan KUZU, "Demokratik Süreçte Nasıl bir Anayasa ? " Türkiye Dergisi **"Demokratikleşme Özel Sayısı "** 99/29-30 s. 403
[127] KUZU, s. 404
[128] Ergun ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara 1986, s. 44

araştırılmasına ve işletilmesine, planlamaya, ormanların korunmasına, kooperatifçiliğin geliştirilmesine ilişkin düzenlemeler vardır.[129]

Bundan dolayı, 1982 Anayasası, devlet ve toplum için gerekli normları ana hatlarıyla belirleyen, sadece genel ilkeleri koymaya çalışan bir "çerçeve anayasa" olmayıp, bir çok olası durumu da düzenlemek, devlet ve toplum yaşamının ayrıntılarını da belirlemek isteyen "düzenleyici" bir anayasadır.[130]

1982 Anayasasının temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel hükümler bölümüne bakılırsa, temel hak ve hürriyetlerin niteliği, sınırlanması, kötüye kullanılmaması ve durdurulması gibi hususlara yer verildiği görülmektedir.

1982 Anayasasının, temel hak ve hürriyetlere yaklaşımı sebebiyle, devleti kişi karşısında üstün tuttuğu ve hürriyet otorite dengesini kişi aleyhine bozduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Ayrıca 1961 Anayasasından farklı olarak 1982 Anayasasında "insan haklarına dayalı" deyiminin yerine "insan haklarına saygılı" deyimi kullanılmıştır.

Anayasa yürütme organını güçlendirirken bir taraftan da hak ve hürriyetlerde bazı kısıtlamalar yapmıştır. Oysa yürütmeyi güçlendirirken devlet otoritesi ile özgürlükler arasında kurulmuş olan dengeleri çok fazla bozmamak çağımızın bir gereğidir.[131]

1982 Anayasası'nda devlet, toplumun huzuru, milletin ve devletin bütünlüğü ön plandadır. Ama ferdin de tamamen ihmal edildiği söylenilemez.

1982 Anayasası'na 1971' den itibaren geliştirilen, özgürlüklerin kısıtlanarak otoritenin üstün tutulması ve hukukun siyasi iktidarı güçlendirmek uğruna geri plana itilmesi mantığı tam olarak yansıtılmıştır. 1971-1973 döneminde yapılan anayasal değişikliklerin sonuçları olarak belirtilebilecek; Bakanlar Kurulu'na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisinin tanınması, üniversite özerkliğinin zayıflatılması, TRT' nin özerkliğinin kaldırılması, bütün temel haklar için geçerli genel sınırlama hükmü getirilmesi, çeşitli hak ve özgürlüklerle ilgili Anayasal

[129] Burhan KUZU, **1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler** , Filiz Kitapevi, İstanbul 1990, s. 32
[130] Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Anayasa Hukuku**, 4 baskı, Turhan kitapevi, Ankara 1993, s. 133
[131] Erdoğan TEZİÇ, Cumhurbaşkanının Yetkileri ve Sorumsuzluğu, **Marmara Üniversitesi Kamu Hukuku Bülteni**, Şubat 1990, s. 2-6

sınırlama nedenlerinin arttırılması, devlet memurlarının sendika kurma hakkının ortadan kaldırılması, "doğal yargı yolu" yerine "kanuni yargı yolu" ilkesinin getirilmesi, Anayasa Mahkemesinin, Anayasa değişikliklerini ancak şekil yönünden denetleyebileceğinin belirtilmesi, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulmasıyla, asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin denetiminin Danıştay'ın görev alanı dışına çıkarılması, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması[132] şeklindeki değişikliklerin temelini oluşturan yaklaşım ve bu yönde 1971'den itibaren oluşturulan birçok yasa, 1982 Anayasası ile Anayasal düzeye kavuşma olanağı bulmuştur.[133]

1982 Anayasa Komisyonu, özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda ölçüt olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin referans alındığını belirttiği halde, 1982 Anayasası'nın haklar ve özgürlükler alanında getirdiği sınırlama rejimi, "bir önceki anayasa koyucuları özgürleştirici iradesini sekteye uğratmıştır. "[134] Hak ve özgürlükler alanında, AIHS ve Sözleşme organlarının oluşturduğu içtihat ile ortaya çıkan çelişkinin başlıca kaynağı da Anayasa'nın kendisi olmuştur.[135]

1982 Anayasası, 2001 değişiklikleri öncesinde, hak ve özgürlüklerle ilgili "katmerli sınırlama sistemi"ni benimsemişti. 1982 Anayasası 13. maddesi ile açıkça, "bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve öz gürlüklerin tümü için geçerlidir" ifadesiyle 1961 Anayasası dönemindeki, temel hak ve özgürlüklerin tümü için geçerli olup olmadığı yönündeki tartışmalara son vermiştir. 2001 değişikliklerinden önceki genel sınırlama hükmü ile, özgürlük kural-sınırlama istisna temel ilkesi bozulmuştur. 13. madde içeriğindeki genel sınırlama nedenleri, nesnel bir şekilde içeriği belirlenebilecek türden nedenler değildir. Sınırlama kavramlarındaki bolluk ve içeriklerinin belirsizliği, siyasal karar organlarının takdir alanını genişletmiştir.[136]

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nda sınırlamanın sınırı olarak belirlenen "öze dokunma yasağı" yerine, 2001 değişiklikleri öncesinde sadece "demokratik toplum düzeni gereklerine uygun olma" ölçütünü benimsemişti. 2001 değişikliği ile

---

[132] Ergun ÖZBUDUN, "**Türk Anayasa Hukuku**", 4. Baskı, Ankara 1995, s. 24
[133] Zafer ÜSKÜL, "**Yasalara Uygun Anayasa**", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, s. 89
[134] KABOĞLU, **"Türkiye'de Anayasal Reformlar Üzerine"**, s. 57.
[135] YOKUŞ, s. 189
[136] TANÖR. **İki Anayasa…,** s. 134-136.

belirtilen iki ölçüt de 13. madde kapsamında yerini almıştır. Bu iki ölçütün özgürlükler için sağladığı güvencenin niteliği farklıdır. "Hakkın özü" güvencesi, her temel hakta bir öz bulunduğu varsayımından hareket ederek, hakkın öznesine asgari bir alan, özgürlüğün de kendi içerisinde mutlak bir nitelik taşımasını sağlamaktadır. "Demokratik toplum düzeni gerekleri" ise, özgürlüğün dışında yer alır ve nispi niteliktedir. Tek başına bu değerlendirme bile, "öze dokunma yasağı"nın özgürlüğe daha güçlü bir koruma sağladığı sonucuna götürebilir. 2001 değişikliklerine dek 1982 Anayasasında "öze dokunma yasağı"nın yer almayışının ardındaki düşünce "daha belirgin ve somut bir ölçüt koymak değil, temel hakların özüne de müdahale etme yollarını açmak" olarak açıklanabilir.[137] "Demokratik toplum düzeni gerekleri" ölçütü ile ilgili en önemli tartışma noktası da, bu ölçütün 1982 Anayasası çerçevesinde mi yoksa Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer aldığı şekliyle ve Avrupa standardında mı anlaşılması gerektiği sorusu üzerine olmuştur.[138]

Genel sınırlama hükmü yanında ikinci sınırlama biçimi, her hak ve özgürlüğün kendi düzenlendiği hüküm kapsamındaki sınırlama nedenleri ile sınırlanabiliyor olmasıdır. Hak ve özgürlüğün öngörüldüğü hemen her Anayasal hüküm, aynı zamanda sınırlama nedenlerini de belirlemiştir.

Anayasa'nın 14. maddesi de, genel bir yasaklama hükmü niteliğindedir. "Temel. hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılamaması" başlığı altında düzenlenen bu hüküm de, diğer sınırlama hükümleri gibi, Devletin bireye karşı korunması anlayışının, yani 1982 Anayasası'nı ortaya çıkaran temel eğilimin bir sonucudur.[139]

Hak ve özgürlüklerin kendi doğalarından kaynaklanan nesnel sınırlama alanları dolayısıyla bu alanı aşan kullanım tarzının, 14. madde hükmü olmasa bile koruma göremeyeceği açıktır. Ayrıca, yasaklama hükmü özgürlükler aleyhine sınırlama hükmünden (13. madde) daha ileri bir tutuma neden olmaktadır. Sınırlamada yasa koyucu sınırlama yönünde zorunluluk altında olmayıp, tersine bir takdir yetkisine sahip olduğu halde, yasaklamada yasa koyucunun bir takdir yetkisi

[137] Mithat SANCAR, "İnsan Hakları Açısından 1982 Anayasası" **Amme İdaresi Dergisi**. c:25, s:2, Haziran 1992, s. 14, 15
[138] YOKUŞ, s. 190
[139] YOKUŞ, s. 191

olmayıp, Anayasadaki yasaklamalar doğrultusunda düzenlemeler yapmak ve yaptırımlarını koymak zorunluluğu vardır.[140]

1982 Anayasası'nın özellikle 2001 değişiklikleri öncesine ait sınırlama sistemi, insan haklarına ilişkin standartlara aykırı düşen yasaklamalar niteliğindedir. "Anayasal yasaklar" şeklinde formüle edilebilecek olan bu hükümler, 1982 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklerin genel rejiminin ağırlık noktasını oluşturmaktadır. [141] Genel sınırlama hükümleri arasında bulunan Anayasa'nın 15. maddesi ise, hak ve özgürlüklerden sapma anlamına gelmekte ve hak ve özgürlüklerin askıya alınması niteliğindeki içeriği taşımaktadır.

1982 Anayasası'nın 15. madde kapsamında getirdiği olağanüstü rejim düzenlemesi, hak ve özgürlükler bakımından adeta bağımsız ve Anayasa çerçevesini aşar nitelikte bir rejim görünümündedir.[142] Olağanüstü rejim uygulaması sırasında, hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında/askıya alınmasında 15.madde esas alınmaktadır. Bu, aynı zamanda bir gerekliliktir.[143] Aslında, 1982 Anayasası'nın 15. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. madde hükmüne koşut içeriktedir. Sözleşme'ye Türkiye'nin taraf oluşu ve niteliği gereği Sözleşme'nin doğrudan uygulanabilir olması; 1982 Anayasası'nın 15. madde hükmünün, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmenin 15. madde hükmü ve bu hükümle ilgili içtihat doğrultusunda uygulanmasını gerektirmektedir.[144] Anayasa'nın 15. maddesi aynı zamanda olağanüstü rejimin genel çerçevesini belirlemektedir. Ancak yargısal denetimi yapılamayan Anayasa altı düzenlemelerle ve özellikle olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerle birlikte ele alındığında, Anayasa'nın ve hukukun dışına taşan bir rejime açıldığı görülmektedir.[145]

Yukarıda da bahsedilen konuların ışığında yürürlüğe girmesinden bu yana 1982 Anayasası'na yöneltilmiş olan eleştirileri şu şekilde sıralayabiliriz:

---

[140] Necmi YÜZBAŞIOĞLU. **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1993, s. 215, 216.
[141] Oktay UYGUN, **1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, İstanbul 1992. s. 192
[142] Fazıl SAĞLAM, "1982 Anayasası'nın Temel Hak ve Özgürlükler Bakımından Getirdiği Sorunlar", **Bahri Savcı'ya Armağan. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını,** Ankara 1988, s. 436.
[143]Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, "Anayasa Yargısı Açısından Olağanüstü Yönetim Usülleri", **Amme İdaresi Dergisi**. c:25, s. 2. , Haziran 1992, s. 30.
[143] Soysal. 100 Soruda …, s. 201.
[144] YOKUŞ, s. 192

-Anayasanın yapılışının demokratik olmadığı,[146]

-Birey karşısında Devleti koruduğu,[147]

-1961 Anayasasına oranla daha az çoğulcu ve katılmacı bir demokrasi modelini benimsediği,[148]

-Resmi ideoloji içerdiği,[149]

-Kazuistik ve aşırı katı bir anayasa olduğu,[150]

-Dilinin kötü olduğu,[151]

-Temel hak ve hürriyetleri aşırı biçimde sınırladığı ve getirdiği güvencelerin yetersiz olduğu,[152]

-Sendikal hakların daraltıldığı,[153]

-Siyasal partilere aşırı yasaklar getirildiği,[154]

-Anayasanın ilk düzenlemesindeki TBMM üyeliğinin düşmesiyle ilgili hükmün (m. 84) yerinde olmadığı,[155]

-Cumhurbaşkanının, parlamenter sistemle bağdaşmayacak ölçüde güçlendirildiği,[156]

-Olağanüstü yönetimin genişletildiği ve olağanüstü KHK'lerin denetim dışında tutulduğu, [157]

-Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler, Yüksek Askeri Şura kararları ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararlarının yargı denetimi dışında tutulmuş olduğu,[158]

---

[146] Zafer ÜSKÜL, **Türkiye'nin Anayasa Sorunu**, İstanbul 1991, s. 19-21
[147] Bülent TANÖR, **İki Anayasa (1961-1982),** İstanbul 1986 s. 133-134, ÜSKÜL (1991) s. 34
[148] ÖZBUDUN, s. 42
[149] Şükrü KARATEPE, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul 1993, s. 299-305
[150] Burhan KUZU, , **1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler**, İstanbul 1990, s. 31-33 ÖZBUDUN (1993), s. 35-37
[151] Mümtaz SOYSAL, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, İstanbul 1990, s. 395-397
[152] ÖZBUDUN (1993), s. 38-39
[153] Bülent TANÖR, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, İstanbul 1991, s. 142
[154] TANÖR (1991), s. 156-178, ÖZBUDUN (1993), s. 65-73
[155] ÖZBUDUN (1993), s. 253-256, ÜSKÜL (1991), s. 67
[156] ÖZBUDUN (1993), s. 282-290
[157] ÜSKÜL (1991), s. 43-44
[158] ÖZBUDUN (1993), s. 91

-Merkeziyetçiliğin arttırılarak yerel yönetim ilkesinin zayıflatıldığı,[159]

-Üniversite özerkliğinin ortadan kaldırıldığı,[160]

-Yüksek Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun yapısı ve oluşumunun yargı bağımsızlığını olumsuz etkilediği,[161]

-Tabii hakim ilkesinin, kanuni hakim güvencesine dönüştürüldüğü ve tabii hakim ilkesiyle bağdaşmayacak biçimde Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve sıkıyönetim mahkemelerinin kurulmasına imkan verildiği,[162]

-İptal davası açma yetkisi ve anayasaya uygunluk denetiminin konusunun daraltılması başta olmak üzere, anayasa yargısı alanında sınırlamalar yapıldığı[163] noktaları üzerinde yoğunlaşmaktadır.[164]

İşte 1982 Anayasası, bünyesinde barındırdığı bu özellikleriyle çeşitli zamanlarda eleştirilere tabi tutulmuştur. Anayasada değişiklik yapılması ve yeni anayasa tartışmaları, Helsinki Zirvesi'nden sonra çıkan "Adaylık" kararından sonra ister istemez daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar demokratik hukuk devleti için en güzelini gerçekleştirme doğrultusundadır. Dolayısıyla demokratik hukuk devleti için sadece "seçim" yeterli değildir. Aynı zamanda "Basın" aracılığıyla da sağlanacak olan denetim ve saydamlık ilkesi, katılımcı demokrasi ilkesi ve yöneticilerin sorumluluğu ilkesi fiilen de sağlanabilmeli ve harekete geçirilebilmelidir.[165]

Anayasa tartışmalarının yoğun olduğu bir dönemde, çeşitli kesimler, yeni anayasa yapılırken ve anayasada değişiklik yapılırken dikkat edilmesi gereken noktalar konusunda önerilerde bulunmuşlardır. Buna göre anayasa: 1) Konsensüse dayanmalıdır. 2) Önde gelen toplumsal sınıflar olan sermaye ve emek güçlerinin üzerinde anlaşabilecekleri bir metin olmalıdır. 3) Uygar Dünyanın ortak değeri olan

---

[159] Lütfi DURAN, **Türkiye Yönetiminde Karmaşa**, İstanbul 1988, s. 159-192
[160] TANÖR (1986), s. 119-121
[161] Lütfi DURAN**,** Türkiye'nin Yargı Düzeni, **Yeni Gündem,** Sayı: 22, 16-31 Mayıs 1985, Ek:2, s. 12-13
[162] TANÖR (1991), s. 281-307
[163] Lütfi DURAN, "Türkiye'de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu" **Anayasa Yargısı-1**, Ankara 1984, s. 57-87; Fazıl Sağlam, "12 Eylül Yasaları", **Cumhuriyet**, 9-13 Kasım 1987; Hüseyin Hatemi, "Anayasa'ya Aykırı Olamayan Kanunlar", **Yeni Gündem,** Sayı:37/27/12/1985, s. 12
[164] ATAR, s. 108-110
[165] Hüseyin HATEMİ, "Demokratik Hukuk Devletinin Anayasası", **Yeni Türkiye Dergisi**, "Demokratikleşme Özel Sayısı", 99/29-30, s. 399

insan haklarına dayanmalıdır. 4) Hem insan haklarını, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli olan "laiklik" ilkesini tam olarak benimsemelidir. 5) Parlementerizme uygun olmalıdır. 6) Silahlı kuvvetlerin devlet içindeki yeri demokratik gereklere uygun olarak belirlenmelidir. 7) Başta üniversiteler ve TRT olmak üzere, araştırma yapan, düşünce üreten, kamuoyu oluşturan devlet kurumlarına özerklik tanınmalıdır.[166]

B-1982 ANAYASASINDA 2001'DEN ÖNCE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

1982 Anayasasına yönelik eleştiriler saymakla bitmemesine ve bütün siyasal partilerin anayasayı değiştirmeye taraf olmasına rağmen, oldukça sınırlı bazı değişiklikler yapılmış, bazı girişimler de çeşitli nedenlerle sonuçsuz kalmıştır. 1982 Anayasası, 2001' den önce 1987, 1993, 1995, 1999 yıllarında değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler genelde olumlu yöndedir ve göreceli olarak demokratikleşme amacına yöneliktir. [167]

Görsel - işitsel iletişim özgürlüğüne yönelik 1993 yılında Anayasa md. 133'te yapılan, devletin radyo ve televizyon yayınları alanındaki tekeline son verme şeklindeki değişiklik gibi bazı değişiklikler[168] hak ve özgürlüklere ilişkin olsa da 2001 yılından önce, hak ve özgürlükler alanındaki en kapsamlı değişiklik 1995 Anayasa değişikliği olmuştur.[169]

a. 1995 Anayasa Değişiklikleri

1995 değişiklikleri ile; 1982 Anayasası' nın kitleleri siyasetin dışında tutmak amacıyla öngördüğü ve toplu özgürlükler yönünden yasaklar örgüsüne dönüşmüş olan sınırlama sisteminin aşılması amaçlanmaktaydı.[170]

Bu değişikliklerin en önemlileri şunlardır:

Anayasanın Başlangıç kısmının değiştirilmesi: Anayasanın Başlangıcında

---

[166] Cem EROĞUL, **Anatüze'ye Giriş**, İmar Yayınları, Ankara 1996, s. 296
[167] ATAR, s. 111
[168] Anayasal değişikliklere kronolojik bakış için bakınız; KABOĞLU, "**Türkiye'de Anayasal Reformlar Üzerine**", s. 63-66
[169] 4121 sayılı, 23. 07. 1995 tarihli kanun, R. G. 26. 07. 1995, S. 22355.
[170] YOKUŞ, s. 119.

yapılan değişiklikle. "Anayasaya demokratik bir yapı kazandırmak gerekçesiyle[171] ilk paragraftaki "kutsal Türk Devleti" ibaresi, "Yüce Türk Devleti" şeklinde değiştirilmiş ve "Türk Silahlı Kuvvetlerinin 12 Eylül 1980 harekatına ilişkin ifadeler" Anayasa metninden çıkarılmıştır.[172]

Dernek kurma hürriyeti: Anayasanın "Dernek kurma hürriyeti"ne ilişkin 33. üncü maddesinde yapılan değişiklikle[173] "derneklerin siyasal faaliyette bulunmasını ve sendika, meslek kuruluşları ve vakıflarla ortak hareket etmesini" yasaklayan üçüncü fıkra kaldırılmış, ayrıca derneklerin kapatılması ve faaliyetten alıkonulması konularında yargısal güvenceler artırılarak öncekine nazaran daha demokratik bir düzenleme yapılmıştır. Bu değişiklik, çağdaş demokrasinin en önemli unsurlarından olan sivil toplum kuruluşları üzerindeki kısıtlamaları yumuşatması bakımından ayrı bir değere sahiptir.[174]

Kamu görevlilerine sendika ve toplu görüşme hakkının tanınması: Anayasanın 53 üncü maddesine eklenen üçüncü fıkra ile, kamu görevlilerine "sendika kurma ve idareyle amaçları doğrultusunda toplu görüşme yapabilme" hakkı tanınmıştır.[175] Ancak kamu görevlilerine tanınan bu hak, grev hakkını içermediği gibi, idare ile kamu görevlileri arasındaki toplu görüşmenin de bir bağlayıcılığı bulunmamakta ve görüşme tutanakları uygun idari ve kanuni düzenlemeler yapılmak üzere Bakanlar Kurulunun takdirine sunulmaktadır. Görüldüğü gibi, kamu görevlilerine tanınan bu imkanın. gerçek toplu sözleşme hakkıyla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.[176]

Seçmen yaşının düşürülmesi: Anayasanın seçmen yaşını belirleyen "Yirmibir yaşını dolduran her Türk vatandaşı, seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir hükmü (md. 67/3) , 1987'de yapılan ilk değişiklikle "Seçimlerin ve halkoylamasının yapıldığı yılda, ay ve gün hesaba katılmaksızın, 20 yaşına giren her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir" biçiminde değiştirilerek seçmen yaşı 19'a indirilmiştir. Ancak 1995'te bu hüküm, onsekiz

[171] Gerekçe için bkz. TBMM Tutanak Dergisi. D: 19. Yasama Yılı: 4. S. Sayısı: 861.
[172] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[173] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[174] ATAR, s. 112
[175] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[176] ATAR, s. 113

yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir" şeklinde yeniden düzenlenmiş ve seçmen yaşı demokrasilerdeki uygulamaya paralel olarak 18'e düşürülmüştür.[177]

Yurt dışındaki Türk vatandaşlarının oy kullanması: Yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye'deki seçimlerde oy kullanabilmelerini sağlamak amacıyla Anayasanın 67 nci maddesinin ikinci fıkrasına şu cümle eklenmiştir[178] "... Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler". Anayasanın "uygulanabilir tedbirler" ifadesi, vekalet yoluyla, mektupla veya Türk temsilciliklerinde oy verme gibi gıyabi oy usullerinin veya geliştirilebilecek diğer yöntemlerin kullanılabilmesine imkan sağlamış olmakla birlikte, Anayasanın değiştirildiği l995'ten bu yana bu konuda bir düzenleme yapılmamıştır. Dolayısıyla yurt dışında yaşayan milyonlarca Türk vatandaşı, Türkiye'ye gelerek gümrük kapılarında oyunu kullanabilen sınırlı sayıdaki vatandaşlar hariç, seçimlerde oy kullanma imkanından mahrumdurlar.[179]

Tutukluların oy kullanması: Anayasanın 67 nci maddesinin beşinci fıkrasına bir cümle eklenerek[180] "ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan tutukluların seçme haklarını kullanmaları"na "görevli hakimin yerinde yönetim ve denetimi altında" olmak şartıyla imkan sağlanmıştır.[181]

Seçim kanunları için "temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerinin benimsenmesi: Anayasanın 67 nci maddesine, "Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir" hükmü eklenerek [182]seçim sistemi ve diğer seçim kurallarının düzenlenmesinde, iki karşıt tercih olan "eşitlik" ve 'fayda" prensiplerinin dengelenmesi amaçlanmıştır.[183]

Siyasal partilerle ilgili değişiklikler: Anayasanın siyasal faaliyetler ile siyasal partileri aşırı sınırlamalarla düzenleyen 68 ve 69 uncu maddelerinde yapılan değişikliklerle siyasal partilerin anayasal çerçevesi daha demokratik bir düzenlemeye

[177] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[178] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[179] ATAR, s. 114
[180] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı. 22355)
[181] ATAR, s. 114
[182] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı. 22355)
[183] ATAR, s. 114

kavuşturulmak istenmiştir.[184]

"Parti kurma, partilere girme ve partilerden çıkarma"yı düzenleyen 68 inci maddedeki önemli değişiklik ve yenilikler şunlardır: 1) Parti üyesi olabilme yaşı 21'den 18'e indirilmiştir. 2) Siyasal partilerin tüzük ve programlarının yanısıra, "eylemleri"nin de, Anayasada belirtilen prensiplere aykırı olamayacağı öngörülmüştür. 3) Yükseköğretim elemanlarının siyasal partilere üye olmaları ve parti merkez organlarında görev alabilmelerine imkan sağlanmıştır. 4) Yükseköğretim öğrencilerinin siyasal partilere üye olabilmelerine izin verilmiştir, 5) Siyasal partilere Devlet tarafından mali yardım yapılması öngörülmüştür. 6) Siyasal partilerin yan kuruluşlar kurmasını yasaklayan hüküm kaldırılmıştır."[185]

"Siyasal partilerin uyacakları esasları, düzenleyen 69 uncu maddedeki önemli değişiklik ve yenilikler ise şunlardır: 1) Siyasal partilerin parti içi düzenlemeleri ve çalışmalarının yanısıra, "faaliyetleri"nin de demokrasi ilkelerine uygun olması öngörülmüştür. 2) Siyasal partilerin, dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve mesleki kuruluşlarla ilişki kurma ve işbirliği yapma yasağı kaldırılmıştır. 3) Siyasal partilerin mali denetimine ilişkin esaslar daha ayrıntılı olarak yeniden düzenlenmiştir. 4) Siyasi partilerin kapatılması konusunda yeni bir düzenleme yapılarak. "partinin tüzüğü ve programının Anayasal hükümlere aykırı olması" veya "partinin Anayasal hükümlere aykırı eylemlerin işlendiği bir odak haline gelmesi" nedenleriyle kapatılması şeklinde bir ayrıma yer verilmiştir. 5) Eski düzenlemedeki "Temelli kapatılan siyasi partilerin kurucular ile her kademedeki yöneticileri; yeni bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi ve denetçisi olamayacakları gibi, kapatılmış bir siyasi partinin mensuplarının üye çoğunluğunu teşkil edeceği yeni bir siyasi parti de kurulamaz' hükmü, "Temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz" ve "Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar şeklinde değiştirilmiş ve iki fıkra halinde yeniden düzenlenmiştir, 6) Siyasal partilerin ve adayların seçim harcamalarına ilişkin esasların da kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür. "[186]

[184] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı. 22355
[185] ATAR, s. 115
[186] ATAR, s. 115

Milletvekili sayısının artırılması: Anayasanın, TBMM'nin kuruluşunu düzenleyen Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milletçe genel oyla seçilen dörtyüz milletvekilinden kuruludur" hükmü (m.75), Meclisin daha verimli çalışması ve komisyonlara gereken sayıda milletvekilinin katılabilmesi" ve "ülkenin nüfusundaki artışa paralel olarak temsilcilerin sayısının artırılmasının vatandaşlarımızın ihtiyaçlarına daha iyi cevap vereceği" gerekçeleriyle 1987 ve 1995 yıllarında iki defa değiştirilerek[187] milletvekili sayısı önce "dörtyüzelli"ye, daha sonra ise "beşyüzelli"ye yükseltilmiştir. Milletvekili sayısının artırılmasıyla, değişiklik gerekçesinde açıklanan amaçlara ulaşılabileceği oldukça kuşkuludur.[188]

Milletvekilliğinin düşmesine ilişkin yeni düzenlemeler: Anayasanın "Milletvekilliğinin düşmesi" başlığını taşıyan 84 üncü maddesi yeniden düzenlenerek bazı değişiklikler yapılmıştır.[189] Bu değişikliklerden önemli olanlar şunlardır: 1) Kesin hüküm giyme veya kısıtlanma halinde, artık TBMM'nde oylama yapılmayacak ve kesin mahkeme kararının Genel Kurula bildirilmesiyle üyelik düşecektir. 2) Partisinden istifa eden bir milletvekilinin, başka bir partiye girmesini veya Bakanlar Kurulunda görev almasını veya başka partilerce aday gösterilmesini yasaklayan hüküm madde metninden çıkarılmıştır. Böylece, siyasal ahlaki anayasal düzenleme ile sağlamayı amaçlayan, ancak serbest iradeyi esas alan demokrasiye aykırı düştüğü gibi, uygulamada da hiç işlemeyen ve hilelerle bertaraf edilen anlamsız bir hüküm isabetli olarak Anayasadan çıkarılmış olmaktadır. 3) Temelli kapatılan bir siyasal partinin bütün milletvekillerinin üyeliğinin düşmesini öngören hüküm değiştirilerek, bunun yerine, partinin temelli kapatılmasına beyan ve eylemleriyle sebep olduğu Anayasa Mahkemesinin kararında belirtilen milletvekillerinin üyeliğinin düşmesi kuralı getirilmiştir.[190]

Anayasanın 93 üncü maddesi değiştirilerek, TBMM'nin her yıl kendiliğinden toplanacağı Eylül ayı, Ekim olarak değiştirilmiştir.[191]

Mahalli idare seçimleri: Anayasanın 'Mahalli idareleri" düzenleyen 127 nci

[187] 17. 05. 1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun (R. G. 18. 05. 1987, Sayı 19464 mükerrer), 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[188] ATAR, s. 116
[189] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[190] ATAR, s. 116
[191] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)

maddesinin mahalli idare seçimlerinin beş yılda bir yapılmasını" öngören üçüncü fıkrasına bir cümle eklenerek, "milletvekili genel veya ara seçimlerinden önceki veya sonraki bir yıl içinde yapılması gereken mahalli idareler organlar veya bu organların üyelerine ilişkin genel veya ara seçimlerin milletvekili genel veya ara seçimleriyle birlikte yapılması" esası benimsenmiştir.[192] Ancak ülkeyi kısa aralıklarla seçim atmosferine sokmamak seçimlerin maliyetini düşürmek, iktidar partilerinin milletvekili seçiminden önce yapılan mahalli seçimlerde başarısız olması halinde ortaya çıkacak hükümet bunalımlarını önlemek gibi gerekçelerle[193] getirilmiş olsa da, böyle muğlak bir düzenlemenin uygulamada iktidar-muhalefet ilişkilerini bozarak daha fazla istikrarsızlık doğurma riski de bulunmaktadır.[194]

Sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki mesleki kuruluşların siyaset yasağının kaldırılması: Anayasanın "sendikal faaliyet" başlığını taşımakla birlikte, içerik olarak sendikal yasakları düzenleyen 52 nci maddesi ilga edilmek, mesleki kuruluşlar ile kooperatifleri düzenleyen 35 ve 171 inci maddeleri de değiştirilmek suretiyle[195] sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki mesleki kuruluşlar ve kooperatifler üzerindeki "siyasetle uğraşma ve siyasal partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket etme" yasağı kaldırılmıştır.[196]

Parti kapatma davalarında parti genel başkanlığına sözlü savunma hakkı tanınması: Anayasanın 150 nci maddesinin son fıkrasına eklenen bir cümle ile, "siyasal partilerin kapatılmasına ilişkin davalarda, parti genel başkanlığına sözlü savunma yapma hakkı" tanınmıştır.[197]

1995 Anayasa değişiklikleri ile ilgili üç önemli saptama yapılmıştır:

İlk olarak, 21 maddelik ortak önerinin 1982 Anayasasının hukuk devleti ilkesini zedeleyen, demokratik sistemle bağdaşmayan hükümlerine dokunmamış olmasıdır. İfade özgürlüğü, olağanüstü hal rejimine ilişkin düzenlemeler, yargısal

[192] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[193] TBMM Tutanak Dergisi, D. 19 Yasama Yılı 4, S. Sayısı. 861
[194] ATAR, s. 117
[195] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)
[196] ATAR, s. 118
[197] 23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)

denetim yasakları ve yargı bağımsızlığını sınırlayan hükümler önerinin dışındadır.[198]

İkincisi, sınırlı sayıda olan değişiklik önerileri bile gerçekleşmemiştir. Madde sayısı 21 'den 15' e indirilmiş ve değişiklik alanı daraltılmıştır. Sendika özgürlüğü, toplu sözleşme ve grev hakkına ilişkin geri dönüşler yanında Geçici 15. maddenin kaldırılmamış olması, Anayasayı değiştirme yönündeki adımların atılmamış olduğunu göstermektedir.[199]

Üçüncüsü, 1995 'in ortam ve koşulları, Anayasayı değiştiren anlayışın 1982'nin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır.[200]

Ayrıca. 1995 Anayasa değişikliği ile memurların yönetime katılma hakkı açısından da olumlu bir adım atılmamıştır.[201] Bununla birlikte, bu değişiklikler, sınırlı da olsa partilerarası işbirliğine bir örnek sağlamıştır.[202]

Yukarıdaki belirlemeler ışığında, yapılan değişikliklerin, 1995 Anayasa değişikliklerinden beklenen orandan ve amaçlananlardan çok dar nitelikte olduğu görülmektedir.[203]

b. 1999 Yılında Yapılan Anayasa Değişiklikleri

1999 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ana başlıklar halinde şöyledir:

Özelleştirme: Anayasanın "Devletleştirme"yi düzenleyen 47. nci maddesine eklenen fıkralarla "özelleştirme " anayasal düzenlemeye kavuşturulmuştur. [204] Buna göre, Devletin, kamu iktisadi teşebbüslerinin ve diğer kamu tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan işletme ve varlıkların özelleştirilmesi ve bunlar tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek ve tüzel kişilere yaptırılması veya devredilmesi kanunla belirlenecek esas ve usuller çerçevesinde mümkündür. Anayasada engelleyici bir hüküm olmadığından bazı kamu işletmeleri bu anayasal düzenlemenin yapılmasından önceki dönemde özelleştirilmiş, ancak

---

[198] Sevtap YOKUŞ, **"Hak ve Özgürlükler Bakımından 1982 Anayasası- Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Program"**Kocaeli Üniversitesi 2001 s. 307
[199] YOKUŞ, s. 307-308
[200] İbrahim Ö. KABOĞLU, "1995 Anayasa Değişiklikleri", **Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:1 S:1 , Kocaeli Kasım 1997, s. 405
[201] Ekrem Ali AKARTÜRK, **1995 Anayasa Değişikliği Işığında Memurların Sendikal Hakları**. Alkım Yayını, İstanbul 1998 , s. 84-86.
[202] Ergun ÖZBUDUN, **Çağdaş Türk Politikası**, Doğan Kitap, Şubat 2003, s. 66
[203] YOKUŞ, s. 195
[204] 13. 08. 1999 tarih ve 4446 sayılı Kanun (R. G. 14. 08. 1999, Sayı. 23786)

anayasaya uygunluk tartışmaları gündemden düşmemiştir. Bu düzenleme ile özelleştirmeye anayasal açık bir dayanak sağlanmış olmaktadır.[205]

Devlet Güvenlik Mahkemelerinden askeri üyelerin çıkarılması: Türkiye'nin yargı yetkisini kabul ettiği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye aleyhine verdiği bazı kararlarda, askeri üyenin bulunması nedeniyle Devlet Güvenlik Mahkemelerinin 'bağımsız mahkeme" özelliğini taşımadığı yönündeki gerekçelerinin etkisiyle Anayasanın 143 üncü maddesinde yapılan, değişiklikle, Devlet Güvenlik Mahkemelerinden askeri üyelerin çıkarılması ve bütün hakimlerin sivil yargıdan atanması esası benimsenmiştir.[206]

Kamu hizmetleriyle ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların çözümünde tahkim yoluna gidilebilmesini sağlamak üzere, Anayasanın 'Yargı yolu'nu düzenleyen 125 inci maddesinin birinci fıkrasına şu cümle eklenmiştir.[207] 'Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların milli veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir" Ayrıca, Anayasanın "Danıştay"ı düzenleyen 155 inci maddesinin ikinci fıkrasında yapılan değişiklikle [208]de, Danıştay'ın "imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini inceleme" görevi, "kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek"le sınırlandırılmıştır.[209]

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler ışığında denilebilir ki, Türkiye'deki anayasa yapımı tarihinde görüldüğü gibi Cumhuriyet anayasasının hiçbirisi bir müzakereler, pazarlıklar ve uzlaşmalar süreci yoluyla toplumu geniş bir şekilde temsil eden bir Kurucu Meclis tarafından yapılmamıştır. Üç anayasaya ilaveten 1971-1973 'teki geniş anayasa revizyonunda da, devlet elitlerinin etkisi anayasa yapımında baskın konumdadır ve sivil toplum kurumlarının rolü buna parelel olarak ihmal edilebilir düzeydedir. Üç anayasamız da zayıf siyasal meşruluğa sahiptir ve

[205] ATAR, s. 113
[206] 18. 06. 1999tarih ve 4388 Sayılı Kanun (R. G. 18. 06. 1999, Sayı. 23729 mükerrer)
[207] 13. 08. 1999 tarih ve 4446 sayılı Kanun (R. G. 14. 08. 1999, Sayı. 23786)
[208] 13. 08. 1999 tarih ve 4446 sayılı Kanun (R. G. 14. 08. 1999, Sayı. 23786)
[209] ATAR, s. 117

hiçbirisi de tam olarak pekişmiş demokratik rejim üretememiştir.[210]

II. 2001 ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

A- ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

a- İç Dinamikler

Genel anlamda, değişiklik dinamiği olarak, iki dizi etmene işaret edilebilir: anayasal gelişmelerin itici gücünü, iç arayışlar ya da dış etkiler oluşturur. İç dinamikler, anayasal gelişmeler haritası açısından tarihsel perspektifte değerlendirilebileceği gibi, toplumun geleceğe yönelik beklentilerinin ortak paydası olarak da görülebilir. Birincisinde, anayasal birikim' etkili olabilir. 2001 Anayasa değişikliklerinde; 125 yıllık anayasal gelişmelerin sağladığı birikim ve bu yönde oluşan kültürel patrimuvan bilinçle algılanamamış, hatta pek fark edilmemiş olsa da; 1982 Anayasası'na özgün özellikler, 2000'ler Türkiye'si yöneticileri ve toplum üyelerinin beklentileri, öne çıkan iç etmenlerdir. [211] Ulusal miras genel çizgileriyle aşağıdaki şekilde belirtilebilir:

- Anayasal gelişmelerin genel görünümü[212]

Osmanlı'dan günümüze Anayasal dönüşüm, her dönemde iç ve dış dinamikler doğrultusunda yaşanmıştır.

Anayasal gelişimimize bakarsak, 1961 Anayasası büyük ölçüde iç dinamiklerin ağırlığıyla ve Anayasal değişime duyulan gereksinimlerin yoğunluğuyla siyasal sürecin ürünü olarak, belirli bir ölçü de toplumsal uzlaşı eşliğinde ve insan hakları lehine oluşturulmuş bir Anayasa olmuştur. 1961 Anayasası, hak ve özgürlükler bakımından, özgürlüğü asıl, sınırlamayı ise istisna kabul eden bir

---

[210] ÖZBUDUN, s. 67

[211] İbrahim Ö. KABOĞLU, "2001 Anayasa Değişiklikleri: Ulusal- Üstü Etkiden Ulusal Tepkiye**" Anayasa Yargısı 19 ,** Antalya 2002, Ayrıntılı bilgi için internet erişim www. anayasa.gov.tr/anyarg19/KABOĞLU.pdf

[212] Bu konu, Türkiye Barolar Birliği tarafından hazırlatılan Anayasa Önerisinin 'Genel Gerekçe'sinde genel çizgileriyle işlenmiştir. Söz konusu metin için bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi (**Y. ALİEFENDİOĞLU, R. AYBAY, Ü. AZRAK, 1. Ö. KABOĞLU, 1. ÖZAY, Y. G. ÖZDEN, Y. SABUNCU, F. SAĞLAM, A. SAY, Z. ÜSKÜL, N. YÜZBAŞIOĞLU), Türkiye Barolar Birliği Yay. , 2. Basım, Ankara 2001. Konu ayrıca, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı tarafından düzenlenen ve B. TANÖR, , İ. Ö. KABOĞLU, F. SAĞLAM ve N. YÜZBAŞIOĞLU'nun katılımıyla gerçekleştirilen, **"Anayasacılığımızın 125 Yılı (1876-2001)"** başlıklı panelde işlenmiştir.

Anayasadır.[213] Anayasa'da hak ve özgürlük1er güvencesini kesin olarak sağlayan 1961 Anayasası. "Anayasal Devlet" olmanın ötesinde, hukuk devleti alanında Türkiye'deki gelişimin doruk noktasını oluşturmaktadır. 1961 Anayasası, hukuk devleti olmanın ilerisinde, "Sosyal Hukuk Devletini" gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.[214] Sosyal devlet anlayışı ile 1961 Anayasası, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Anayasalarına koşut bir gelişmeyi yansıtmaktadır. Türkiye'de 1960'lı yıllarda, demokrasi ve insan hakları alanında kaydedilen gelişmede 1961 Anayasası'nın payı büyük olmuştur.[215]

- 1982 Anayasası'nın özgül yapısı[216]

1961 Anayasası'nın, demokrasi ve insan haklarının gelişiminde önemli katkısı karşısında, 1982 Anayasası, bu gelişimden geri dönüş noktasını oluşturmuştur. 1982 Anayasası. bireylere tanınan hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi konusunda bir çok Batı Anayasasından ve Türkiye'nin tarafı olduğu, doğrudan uygulanma olanağına da sahip bulunan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden geri hatta çatışır nitelikte olmuştur. Anayasal doğrultuda oluşturulan yasalar ve uygulamalar, belirtilen durumu net bir şekilde ortaya koymuştur.[217]

- Beklenti, sahip olunan birikimin sonucudur. 90'lı yıllar Türkiye'si, tarihinde ilk kez, Anayasa arayışı yönündeki çalışmalara sivil toplum örgütlerinin etkin olarak katılımına tanık olmaktadır Bu açıdan yöneticiler, tarih miras bilincini daha az taşımışlar ya da yansıtmışlardır.[218]

---

[213] Mümtaz SOYSAL, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 8. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990. s. 103. .

[214] İbrahim Ö. KABOĞLU, **Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü**, Türkiye Genç İşadamları Derneği Yüksek Kurulu (TÜGİK) Yayını, İstanbul 1997, s. 17

[215] İbrahim Ö. KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku**, 6. Baskı , İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 58

[216] Özgül Yapı, hem çoğulcu demokratik yapıyı korumayı hedef alan ve aynı dönemde hazırlanmış olan Anayasaların, hem de ulusal ölçekte 1980 öncesi anayasal değişmelerin gerisinde yer alıyor olması anlamındadır.

[217] YOKUŞ, s. 185

[218] İktidarı elde etme sürecinde (seçim kampanyasında ya da muhalefette) anayasa metinleri hazırlayan siyasal partiler, iktidarları döneminde bunları unutmuş ya da rafa kaldırmışlardır.

"İki beklenti" 2001 değişikliklerini biçimlendirdi: toplumun değişik kesimlerinin – kısaca halkın – demokratikleşme ve özgürleşme beklentisiyle Hükümet çevrelerinin AB beklentisi.[219]

b-Dış Dinamikler

Dış dinamikler, büyük oranda, toplumun ortak gelecek beklentisine, örgütlülüğüne ve devingenliğine bağlı bulunmaktadır. Karşılaştırmalı anayasa hukukunda yeni anayasal gelişmeler, devlet-ötesi kurumlar veya dahil olunan ya da dahil olunması muhtemel ulusal-üstü örgütler ve uluslar arası sözleşmeler, dış dinamiklerin başında yer alır.[220]

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde, Kopenhag kriterleri, Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program, Türkiye için İlerleme Raporları, Anayasa değişiklikleri, uyum yasaları, birbirleriyle ilişkili konuları oluşturmaktadır. Bu konular arasında Anayasa değişiklikleri konusu, özel bir önem taşımaktadır.[221]

Dış dinamiklerin etki derecesi incelenirse, devlet – ötesi alanda yaşanan yeni anayasal gelişmeler, ülkemizde pek hissedilmedi.[222] Bu konuda daha çok, Türkiye'nin taraf olduğu İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (IHAS) formel olarak çerçeve oluşturduysa da[223] Avrupa Birliği'ne adaylık süreci belirleyici oldu.[224]

Sonuçta 2001 Anayasa değişikliklerinde dış dinamikler ağır bastı. Söylem, göz önüne alınan ölçüler (referanslar) ve Ulusal Program bunun çerçevesini çizdi.

Önce, Anayasa için Partilerarası Uzlaşma Komisyonu ve Uzlaşma Alt Komisyonu çalışmaları, daha sonra Anayasa Komisyonu'nun 2001 Anayasa

---

[219] Yöneticilerin AB' ye bakışı ile halkın ya da AB ile bütünleşme yanlısı çevrelerin bakışı, her zaman örtüşmeyebilir. .

[220] KABOĞLU, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, **Anayasa Yargısı 19**, Antalya, 2002

[221] YOKUŞ, s. 186

[222] Özellikle Orta ve Doğu Avrupa devletlerinde, başka kıta devletlerinde yapılan yeni anayasalar ve Avrupa Birliği'ndeki anayasal gelişmeler, yakından izlenemedi ya da kavranılamadı.

[223] İHAS'ın referans alınması, 1982 metninin hazırlanma aşamasında da sık sık gündeme getirildi. 1999'da DGM'lere ilişkin Anayasa değişikliğinde en üst noktaya ulaştı. 2001 Anayasa değişikliğinde de IHAS, başvuru metni olma özelliğini sürdürdü.

[224] En geniş kapsamlı değişiklikler, 1995 ve 2001'de gerçekleştirildi. AB'ye adaylık sürecinin belirleyici olduğu 2001 değişikliği, 1995 değişikliklerinin "Avrupa Gümrük Birliği'ne kabul edilmenin karşılığın olduğu (bkz. Cem EROĞUL, "**Altıncı Anayasa Değişikliği"**, Mülkiye, No. 231, sa. 271-288) yönündeki görüşü] teyit etmektedir.

değişikliği çalışmaları, AB belgeleri ile İHAS'ı referans almışlardır.[225] Ağırlık, 11.12.1999'da Helsinki Zirvesi'nde kararlaştırılan adaylık sonrası AB belgelerinde toplanmış bulunuyor. Katılım Ortaklığı Belgesi (Kasım 2000) , Ulusal Program (Mart 2001) ve Kopenhag Kriterleri (Haziran 1993), çalışma ve tartışmalarda sıkça başvurulan kavramlar olmuştur.

İç ve dış dinamiklerin etkisi altında yapılan, 2001 yılı Anayasa değişikliklerinin genel gerekçesi şöyle belirtilmiştir:"1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının, yürürlükte olduğu dönem içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlar, kamuoyunun beklentileri ve yeni siyasi açılımlar doğrultusunda yenilenmesi gereği doğmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde, ekonomik ve siyasi kriterlerin karşılanmasının, bu alanda yasal düzenlemelerin yapılmasının ön şartı olarak Anayasada bazı değişikliklerin yapılması da kaçınılmazdır. Bu teklif toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek çağdaş demokratik standartlara ve evrensel normlara uygun, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü ön plana çıkaran bir Anayasa değişikliğini hedeflemektedir. "[226]

B- 2001 YILI ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

1982 Anayasası'nın özellikle Avrupa Birliği çerçevesinde ortaya konulmuş bulunan siyasi kriterler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile çelişkilerinin, uyumsuzluklarının hatta yer yer zıtlıklarının giderilmesi amacıyla ilk aşamada Anayasal değişikliklere gidilmesi zorunluluğu doğmuştur.[227]

03. 10. 2001 günlü 4709 sayılı yasa ile yapılan Anayasa değişiklikleri incelendiğinde ilk anlaşılan, değişikliklerin büyük oranda temel hak ve özgürlüklere ilişkin ve özgürlüklerin güçlendirilerek, güvenceye kavuşturulması yönünde olduğudur. Buna dayanarak, Anayasa'nın özgürleştirici bir role kavuşturulmasının hedeflenmiş olduğu belirtilebilir.

2001 Anayasa değişiklikleri çalışmaları sırasında, AB belgeleri ve AIHS referans alınmıştır. 11. 12. 1999'da Helsinki Zirvesi sonrası oluşturulan AB

---

[225] Anayasa Uzlaşma Komisyonunun 17. 12. 1999, 10. 04. 2001, 23. 05. 2001, 24. 05. 2001, 25. 05. 2001, 05. 06. 2001, 07. 06. 2001 günlü toplantıları. Ayrıca Bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, 131, 132, 133, 134 ve 135 inci Birleşimleri (Olağanüstü), C. 70.

[226] Seçkin NAZLI, " Sosyal Haklar ve 2001 Yılı Anayasa Değişiklikleri", **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2002/1, Maltepe Üniversitesi Yay. s. 52

[227] YOKUŞ, s. 211

çerçevesindeki belgeler önemli ölçülerde dikkate alınmıştır. Kopenhag Kriterleri, Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program 2001 Anayasa değişiklikleri içeriğine kaynaklık etmişlerdir.[228]

Bununla birlikte, değişikliklerle AİHS hükümlerine koşutluk sağlanması amaçlanmıştır. İzlenen bu amaç; değişiklik yapılan bazı madde gerekçelerinde ayrıca vurgulandığı gibi, değişiklikler incelendiğinde de görülebilmektedir.

2001 Anayasa değişiklikleri çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Ancak uygulamaya geçirilmesi bakımından üç boyutu belirlemek olanaklıdır. Bu üç boyut: yasakların ayıklanmasıyla, doğrudan uygulanabilir değişiklikler, ayrıca yasalardaki sınırlama ve yasakların kaldırılmasını gerektiren değişiklikler ve yeni düzenlemeleri gerekli kılan değişiklikler olarak belirtilebilir. Bunun yanında, genel olarak Anayasa değişiklikleri, genel sınırlama ve yasaklama hükümlerindeki değişiklikler ile hak ve özgürlüklerin ilgili maddelerinde yapılan değişiklikler olarak iki ana boyutta incelenebilir.[229]

TBMM'ince 3 Ekim 2001 tarihinde kabul edilip, 17 Ekim 2001 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 4709 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", 1982 Anayasasının 32 maddesiyle Başlangıç bölümünde değişiklikler yapmıştır. TBMM Partiler Arası Uzlaşma Komisyonunun kabul ettiği metinde, Anayasanın 37 maddesinde değişiklik yapılması öngörülmüş, ancak bunlardan üçü TBMM Genel Kurulunda yeterli çoğunluğu sağlayamayarak reddedilmiş, TBMM üyelerinin ödenek ve yolluklarına ilişkin biri de, Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulmuştur. Değiştirilen madde sayısına bakıldığında, bu değişikliğin, 1982 Anayasasının kabulünden bu yana gerçekleştirilen en kapsamlı değişiklik olduğunda kuşku yoktur. Bu nedenle bazı yorumcular, son değişiklikleri, Türkiye'de ilk defa partiler arası uzlaşma yoluyla sivil bir anayasa yapıldığı, dolayısıyla olayın tarihsel önem taşıdığı şeklinde değerlendirmişlerdir.

Her ne kadar beklenilen hedeflerin gerisinde de olsa, 2001 yılı anayasa değişiklikleri Türk anayasal tarihi açısından çok önemli yapı taşlarıdır. Her şeyden

[228] İbrahim Ö. KABOĞLU, "2001 Anayasa Değişiklikleri: Ulusal-Üstü Etkiden Ulusal Tepkiye", **Arıayasa Yargısı 19**, Antalya 2002, s. 107
[229] YOKUŞ, s. 212

önce olağan üstü dönemlerde, olağanüstü koşullarda değil, tamamen demokratik seyir içerisinde büyük bir uzlaşı sağlanılarak hazırlanmıştır. Kopenhag Siyasi Kriterlerine uyum sürecinde gerçekleştirilen önemli adımlardır.

a. Temel Hak ve Özgürlükler ile İlgili Değişiklikler

aa. Başlangıç

Anayasanın Başlangıç metninin beşinci fıkrasında yer alan "hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği" yolundaki ifadede, "hiçbir düşünce ve mülahazanın" ibaresi "hiçbir faaliyetin" şeklinde değiştirilmiştir.

Gerçekleştirilen bu değişikliğin ardından başlangıç metninde artık düşünce suçlarının dayanağının kalmadığını söyleyebilmek yine de mümkün değildir. [230] Çünkü faaliyet kavramı sadece filleri değil, aynı zamanda düşünsel nitelikteki faaliyetleri de kapsayacak niteliktedir. Dolayısıyla bu yenilik tamamen, düşünce suçlarının başlangıç metni açısından ortadan kaldırmayı sağlayamamaktadır.[231]

Bu değişiklikle ilgili olarak meclis genel kurulunda tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalara bakıldığında temel endişenin "faaliyet" kelimesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin, AK Parti grubunun sözcüsü Hüseyin Çelik, eylem kelimesinin hukuk terminolojisinde "şiddet içeren bedensel hareketler" anlamına geldiğini ancak "faaliyet" kelimesinin kapsamı çok geniş olan elastiki bir kelime olduğunu ifade etmiştir. Yargıtay eski başkanı Sami Selçuk ise "faaliyet" kelimesinin hukuki bir kavram olmadığını belirtmiştir.[232]

---

[230] Kemal GÖZLER, **Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasa'sı İçin Bir Savunma**, Ekin Kitabevi Yay. , Bursa 2001, s. 6, 24.

[231] Mustafa ERDOĞAN, "Anayasa Değişikliği Üstüne", **Açık Toplum (e-dergi),** http:/www. liberal-dt. org. tr (e. t:4/10/2001)

[232] İrfan NEZİROĞLU, "Anayasanın Başlangıç Bölümünde Yapılan Değişiklik ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 'nin İfade Özgürlüğünü Değerlendirmedeki Kıstasları" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslar arası Sempozyumu** 22 Nisan 2003 Salı

bb. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması demek, hak ve hürriyetlerin anayasa ile öngörülen veya belirlenen alanları içinde kişiye sağlanan imkanların kanunla daraltılması demektir.[233]

Anayasanın 13'üncü maddesinde yapılan değişiklikle bu madde, genel sınırlandırma maddesi olmaktan çıkarak, genel koruma maddesi haline dönüştürülmüştür. 1982 Anayasası sistemine göre temel hak ve hürriyetler, hem 13'üncü maddede belirtilen genel sınırlandırma sebepleriyle (Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması), hem Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle sınırlandırılabilmekteydi. Yeni düzenlemeyle genel sınırlandırılma sebepleri kaldırılmış, her temel hak ve hürriyetin "yalnızca Anayasa maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak" sınırlandırılabileceği öngörülmüştür. Bu düzenleme tarzı, genel sınırlandırma sebeplerine yer vermeyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin sistemine uygundur. Ayrıca yeni metin, bir temel hak ve hürriyetin özüne dokunmaması ve ölçülülük ilkesine aykırı olmaması gibi iki ek güvence getirmektedir. Ancak, 1982 Anayasasının daha önceki uygulanmasında da "hakkın özü" güvencesine ve ölçülülük ilkesine Anayasa Mahkemesi kararlarında yer verildiği gibi, Anayasanın 15'inci maddesi, savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hal durumlarında bile ölçülülük ilkesinin gözönüne alınacağını (durumun gerektirdiği ölçüde) öngörmüştür.

13. maddede yapılan değişiklikle, 13. madde hükmünün, genel sınırlama yerine, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında ilkeleri belirleyen bir içerik kazanması sağlanmıştır. Sınırlama nedenleri, hak ve özgürlüklerin yer aldıkları ilgili maddelere yerleştirilerek, katmerli sınırlandırma sisteminden, özgürlüklerin niteliklerine göre kademeli-farklılaştırılmış sınırlama rejimine geçilmiştir. [234] Ancak bu rejime geçişte gerekli ön çalışma eksikliği, her hak ve özgürlüğün koruduğu nesnel alanın zorunlu kıldığı oranda ve bu alanın içeriğine uygun sınırlama

[233] Yavuz Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, s.127
[234] Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, "2001 Yılı Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Getirdiği Yeni Boyut**, Anayasa Yargısı 19**" , Antalya 2002, s. 154.

nedenlerinin ilgili oldukları maddelere eklenmemiş olması bir takım sorunları tartışmaya açmıştır. [235] Kimi durumlarda da, 13. maddeden çıkarılarak, belli hak ve özgürlüklerin bulundukları maddelere dağıtılan genel sınırlama nedenlerinin, ilgili hak ve özgürlüğün niteliğine uygunluğu göz önünde bulundurulmamıştır. Örneğin. "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" için, ilgili maddede (26. madde) bir çok sınırlama nedeni olduğu halde ayrıca milli güvenlik kamu düzeni kamu güvenliği Cumhuriyetin temel nitelikleri ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün korunması" gibi, söz konusu özgürlüğün niteliğiyle bağdaşması güç nedenler de sınırlama nedenleri olarak eklenmiştir.[236]

13. maddeyle ilgili ortaya çıkan en temel sorunlardan biri de yeni haliyle 13. maddenin 1982 Anayasası'nın ruhunu yansıtan Başlangıcı ile çelişen bir mantığı yansıtıyor olmasıdır. Bu anlamda Anayasa, 2001 değişikliğinden sonra kendi içinde tutarlı bütünlükten tamamen uzaklaşmıştır. Değişiklik sonrası 13. maddenin ortaya koyduğu " özgürlük kural-sınırlama istisna " anlayışı ile içeriğinde bireyin dikkate alınmadan, devletin korunduğu Başlangıç'ın otoriter ağırlığı Anayasa' da bir arada bulunmaktadır. Değişik haliyle 13.madde içeriğindeki" ...sınırlamalar... laik Cumhuriyetin gereklerine ... aykırı olamaz" ifadesindeki "laik Cumhuriyetin gerekleri"nden ne anlaşılması gerektiği ayrı bir tartışma noktasını oluşturabilir. Çünkü buradaki" laik Cumhuriyet" herhalde maddenin bütününde yansıtılan Avrupa Standartlarının dışında bir ölçüt anlamında anlaşılacaktır. Bununla hedeflenen amacın ne olabileceği sorusu karşısında verilebilecek yanıtlar eşliğinde, kötüye kullanma yasağı"na bitişik nitelikte bir ölçüt olduğu akla gelmektedir. [237] Henüz uygulaması bulunmayan "laik Cumhuriyet" ilkesinin. bu ilkenin ver aldığı hükümlerin öngördüğü insan hakları ve demokratik toplum ilkeleriyle uyumlu bir şekilde uygulanabileceği kabul edilmelidir.[238]

Genel olarak değerlendirildiğinde 2001 yılı anayasa değişiklikleri içerisinde belki de en önemli yenilikler bu maddede yapılmıştır.

---

[235] Fazıl SAĞLAM. "2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları." **Anayasa Yargısı 19**, Antalya 2002, s. 289.
[236] KABOĞLU. **Özgürlükler Hukuku**. s. 99
[237] Sevtap YOKUŞ, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve 1982 Anayasasında Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanımı**. Yetkin Yayınları. Ankara 2002. s. 158, 159.
[238] Bülent TANÖR-Necmi YÜZBAŞIOĞLU **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002. s. 150.

Bu değişiklikle artık, hak ve hürriyetlerin sınırlanmasında, "genel sınırlama sebepleri", " özel sınırlama sebepleri " ayrımı yok edilmiştir. Sadece Anayasa'nın ilgili maddelerinde yer alan özel sınırlama sebepleri kullanılarak ve sadece o maddedeki hak ve hürriyet sınırlanabilecektir. Bunun yanında, Anayasa'nın sınırlama sebebi öngörmediği hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması söz konusu bile değildir. Yani, bu tür hak ve hürriyetler sınırsız demektir.[239]

cc. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılamaması

1982 Anayasasının ilk metnine göre 14'üncü maddenin birinci fıkrası, "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin "ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayırımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar" hükmünü içeriyordu. Bu fıkra, "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz" şeklinde değiştirilmiştir. Yeni metin, eskisine oranla daha kısa ve özlü niteliktedir. Bu yazılış şekliyle, Avrupa insan Hakları Sözleşmesinin 17'inci maddesiyle daha büyük ölçüde bir paralellik sağlanmış olmaktadır. Sözleşmenin 17. maddesi devlete, bireylerin hak ve özgürlüklerine sınırlama getirirken bunların özünü ortadan kaldırmama yükümlülüğü getirmekte ve bireye böyle bir durumda devlete hakkını savunma imkanı vermektedir.[240]

b. Kişi Hakları ve Ödevleri ile Değişiklikler

aa. Kişi Hürriyetleri ve Güvenliği

Anayasanın 19'uncu maddesinde yapılan değişiklikle, yargılama öncesi gözaltı süresi (yakalanan veya tutuklanan kişinin, tutulma yerine en yakın

---

[239] ATAR, s. 132

[240] Rıza TÜRKMEN, **"**Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırlamaları"**,** Uluslar arası Anayasa Hukuk Kurultayı, **Türkiye Barolar Birliği Yay. ,** Ankara 2001, s. 313

mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, hakim önüne çıkarılmasına kadar geçen süre) toplu olarak işlenen suçlarda en çok onbeş günden, en çok dört güne indirilmiştir. Bu değişikliğin nedeni AİHM kararlarında billurlaşan, yakalanan kişinin makul süre içinde hakim önüne çıkartılmasına yönelik içtihatlarıdır.[241] Avrupa insan Hakları Sözleşmesi (m. 5, no. 3) bu süreyi "makul bir süre" olarak tanımlamış, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de yerleşik içtihadında makul sürenin dört günü aşmaması gerektiğini kararlaştırmıştır. Türkiye, gözaltı sürelerinin uzunluğu nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince defalarca mahkum edilmiştir.[242] AİHM, Türkiye aleyhine yapılan gözaltında kayıp iddiaları hakkında yeni bir içtihat oluşturarak, gözaltında kayıp olaylarını kişi özgürlüğünün ağır bir ihlali olarak nitelendirmektedir. AİHM'ye göre, bir kişinin gözaltına alındığının ve tutuklandığının yetkililerce kabul edilmemesi 5. maddedeki güvencelerin tamamiyle inkar edilmesi ve bu hükmün ağır bir ihlalini oluşturmaktadır. 5. madde, yetkililerce gözaltına alınan kişilerin kaybolma tehlikesine karşı etkili tedbirler alma ve bir kişinin göz altına alındıktan sonra kaybolduğuna ilişkin bir şikayet halinde de, derhal etkin bir soruşturma yapma yükümlülüğü yüklemektedir.[243] Anayasa değişikliğiyle Avrupa Konseyi normlarına tam uyum sağlanmış olması, Anayasa değişikliği paketinin en olumlu ve reform niteliği taşıyan unsurlarından biridir. Ayrıca, gözaltı sürelerinin uzunluğu ve gözaltında kötü muameleye uğrama ihtimali arasında bir doğru orantının var olduğu düşünülürse bu değişikliğin işkence ve kötü muamelenin önlenmesine de önemli ölçüde katkıda bulunacağı söylenebilir. Maddede yapılan diğer bir önemli değişiklik, kişinin yakalandığı veya tutuklandığının yakınlarına derhal bildirilmesinin hüküm altına alınmış olmasıdır. Maddenin eski metninde de benzer bir hüküm bulunmakla beraber, "soruşturmanın kapsam ve konusunun açığa çıkmasının sakıncalarının gerektirdiği kesin zorunluluk" halinde, yakınlara bildirme yükümlülüğüne istisna getirilmişti. Değişiklik, bu istisnayı kaldırarak, anılan yükümlülüğü mutlak hale getirmektedir.[244]

---

[241] Duygun YARSUVAT, "Türk Anayasası'na Göre Kişi Hürriyeti ve Güvenliği, Özel Hayatın Gizliliği, Konut Dokunulmazlığı ve Haberleşme Hürriyeti Üzerine Düşünceler" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslararası Sempozyumu,** 22 Nisan 2003 Salı

[242] Ergun, ÖZBUDUN, **2001 Anayasa Değişiklikleri ve Siyasal Reform Önerileri,** Haziran 2002, Tesev İst.

[243] Faruk TURHAN, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Kararları Işığında Kişi Özgürlüğü ve Türkiye" **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C. IV, s. 1, 2 y. 2000, s. 256

[244] ÖZBUDUN, Tesev, İst.

2001 Anayasa değişikliklerinin ardından, kişi özgürlüğü ve güvenliği konusunda 4744 sayılı uyum yasası ile çeşitli kanunlarda değişiklik yapılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Devlet Memurları Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyat Kanunu ve Olağanüstü Hal Kanunu gibi kanunlarda yapılan değişiklikler aşağıdaki gibidir.

"4744 sayılı yasanın[245] 5. maddesi ile, 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 16. maddesinin 3. ve 4. fıkraları şu şekilde değişmiştir: "Anayasanın 120 nci maddesi gereğince olağanüstü hal ilan edilen bölgelerde yakalanan veya tutuklanan kişiler hakkında ikinci fıkrada dört gün olarak belirlenen süre, Cumhuriyet savcısının talebi ve hakim kararıyla yedi güne kadar uzatılabilir. Hakim, karar vermeden önce yakalanan veya tutuklanan kişiyi dinler… Tutuklu bulunan sanık, müdafii ile her zaman görüşebilir. Cumhuriyet savcısı tarafından gözaltı süresinin uzatılmasına yazılı olarak emir verilmesinden sonra gözaltında bulunan kişi hakkında da aynı hüküm uygulanır. "

"4744 sayılı yasanın 6. ve 7. maddeleri ile, 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 107. ve 128. maddelerinde yapılan değişikliklerle, tutuklamadan ve tutuklamanın uzatılmasına ilişkin her karardan hakimin kararıyla tutuklunun; yakalamadan ve yakalama süresinin uzatılmasına ilişkin emirden yakalananın, bir yakınına veya belirlediği bir kişiye gecikmeksizin haber verilir. Ayrıca, soruşturmanın amacını tehlikeye düşürmemek kaydıyla, tutuklunun tutuklamayı kendisinin bizzat yakınına veya belirlediği bir kişiye bildirmesine de izin verilir. "

"4748 sayılı yasanın[246] 3. maddesi ile. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 13. maddesine eklenen fıkraya göre: işkence ya da zalimane, gayri insani veya haysiyet kırıcı muamele suçları nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince verilen kararlar sonucunda Devletçe ödenen tazminatlardan dolayı sorumlu personele rücu edilmesi hakkında da yukarıdaki fıkra hükmü uygulanır. "

[245] Ayrıntılı bilgi için internet erişim : www.belgenet.com/yasa/k4744.html
[246] 26.03.2002 tarih ve 4748 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, R.G: 9. 4. 2002. S:24712. (Ayrıntılı bilgi için internet erişim www.belgenet.com/yasa/k4748.html)

Bu hüküm de dolaylı olarak kişi özgürlüğü ve güvenliğinin korunmasını pekiştirme yönünde bir hüküm olarak değerlendirilmektedir". [247]

"4771 sayılı yasanın[248] 10. maddesi ile, 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 9/G maddesinde yapılan değişikliğe göre; "Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile diğer kanunlara göre suç iz, eser, emare veya delillerin tespiti veya faillerinin yakalanması amacıyla polis tarafından yapılan aramalar için de usulüne göre verilmiş hakim kararı veya bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde, diğer kanunlarda yetkili kılmış merciin yazılı emri bulunmalıdır. " Aynı yasanın 13. maddesinde yapılan değişikliklere göre; "Yakalanan kişilere, yakalama sebebi herhalde yazılı ve bunun mümkün olmaması halinde sözlü olarak derhal; toplu suçlarda ise en geç bu kişiler hakim huzuruna çıkarılıncaya kadar bildirilir... Yakalanan kişilerden suç işlediği şüphesi altında olanlar adli mercilere sevk edilir. Haklarında ıslah veya tedavi tedbiri alınması gerekenler. ilgili kurum yetkilileri tarafından teslim alınır. Yakalama sebebi ortadan kalkanlar derhal serbest bırakılır. "

"4778 sayılı yasa[249] 32. maddesi ile, 15.12.1990 tarihli ve 430 sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve Olağanüstü Halin Devamı Süresince Alınacak İlave Tedbirler Hakkın da Kanun Hükmünde Kararname'nin[250] 3. maddesinin (c) bendinin ilk paragrafı değiştirilmiştir. Değişiklik öncesin de "Hükümlü veya tutuklulardan, olağanüstü hal ilanına neden olan suçların soruşturmasında ifadelerine başvurulması gerekenler, Olağanüstü Hal Bölge Valisinin teklifi üzerine yetkili cumhuriyet Başsavcısının talebi ve hakim kararı ile, her defasında on günü geçmemek üzere ceza infaz kurumu veya tutukevinden alınabilir. Bu süre hükümlülük ve tutuklulukta geçmiş sayılır... şeklindeki hüküm içeriğindeki on günlük süre, değişiklikle dört gün olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu hükme şu cümleler eklenmiştir: "... hakim, her karar vermeden önce hükümlü veya tutukluyu dinler.

[247] KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 314.
[248] Ayrıntılı bilgi için bakınız : www.belgenet.com/yasa/k4771.html
[249] 02. 01. 2003 tarih ve 4778 saylı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, RG: 11. 01. 2003. S:24990.(Ayrıntılı bilgi için internet erişim : www.belgenet.com/yasa/k4778.html)
[250] R. G:16. S:20727.

Hükümlü veya tutuklu ceza infaz kurumu veya tutukevinden alındıktan sonra da yasal konumunun gerektirdiği haklardan yararlanır... ”[251]

Kişi hürriyetleri ve güvenliğine ilişkin Türk hukukundaki sorunlar hem uygulamadan hem de kanuni düzenlemeden kaynaklanmaktadır. Uygulamayı düzeltmek ve sözleşme ihlallerini önlemek yerine, AİHM'nin kararlarını taraflı olduğu gerekçesiyle eleştirmek bir çözüm değildir. Bunun yerine Türk hukuk ve uygulamasında AİHM kararları dikkate alınarak zaman geçirmeden gereken düzenleme ve iyileştirmelere devam etmeli, yine idare de kendini bu kararlar ışığında yapılandırma faaliyetlerine hız vermelidir. [252]

bb. Özel Hayatın Gizliliği

Anayasanın 20'nci maddesinin birinci fıkrası, özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağını belirtmekle birlikte, "adli soruşturma ve kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır" hükmüne yer vermiştir. Değişiklikle, bu istisna hükmü çıkarılmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında yapılan değişiklikle de, 13'üncü maddeden genel sınırlandırılma sebeplerinin çıkarılmış olmasının doğal sonucu olarak, sınırlandırılma sebepleri (milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması) maddeye monte edilmiştir. Usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça, kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz kuralı muhafaza edilmekle birlikte, yetkili merciin kararının yirmidört saat içinde görevli hakimin onayına sunulması esası getirilmiştir. "Hakim, kararını el koymadan itibaren kırksekiz saat içinde açıklar aksi halde, el koyma kendiliğinden kalkar". [253]

Anayasada yapılan bu değişiklik yeni bir yargı güvencesi getirmiştir. Bu güvence, özellikle kanunla yetkili kılınmış mercinin yazılı emri ile özel hayatın gizliliğinin kaldırılmasında söz konusudur. [254]

[251] YOKUŞ, s. 231
[252] TURHAN, s. 258
[253] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.
[254] YARSUVAT, s. 11

cc. Konut Dokunulmazlığı

Anayasanın 21'inci maddesinde yapılan değişiklik de, 20'nci maddedeki değişikliğe benzer niteliktedir. Maddeye, sınırlandırma sebepleri (milli güvenlik kamu düzeninin suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak) eklenmiş, ayrıca gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yetkili mercice verilecek kararın yirmidört saat içinde görevli hakimin onayına sunulması, hakimin kararını el koymadan itibaren kırksekiz saat içinde açıklaması, aksi halde el koymanın kendiliğinden kalkması esası getirilmiştir. [255]

Konut dokunulmazlığına dair Anayasada yapılan en önemli değişiklik , konut aramalarında hakim kararının varlığının zorunlu olmasıdır. [256]

dd. Haberleşme Hürriyeti

Bu maddeye de (m. 22) sınırlandırma sebepleri (milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması) eklenmiş, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yetkili mercice verilecek kararın yirmidört saat içinde görevli hakimin onayına sunulması, hakimin kararını kırksekiz saat içinde açıklaması, aksi halde kararın kendiliğinden kalkması öngörülmüştür. [257]

ee. Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti

Anayasamızın yerleşme ve seyahat hürriyetini düzenleyen 23. maddesine göre, "herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; seyahat hürriyeti suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir."

Anlaşıldığı gibi, yerleşme ve seyahat özgürlüğünü sınırlama nedenleri arasında " genel sağlığın korunması " yoktur.

Değişiklik öncesi, Anayasa'nın 13. maddesinde genel sınırlama sebepleri arasında " genel sağlığın korunması" ibaresi de mevcuttur. Ve buna dayanılarak, bir

[255] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.
[256] YARSUVAT, s. 17
[257] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.

bölgede salgın hastalık çıktığında, bunu önlemek amacıyla bölge karantina altına alınabilmekteydi.

Oysa, 2001 değişikliklerinde 13. maddeden genel sınırlama sebepleri çıkarılırken, yerleşme ve seyahat hürriyetini düzenleyen maddeye, sınırlama sebeplerinden biri olarak "genel sağlığın korunması" eklenmeliydi.[258]

Yine 23'üncü maddedeki, yurt dışına çıkma hürriyetini sınırlandırabilecek sebeplerden, "ülkenin ekonomik durumu" çıkarılmıştır. Böylece bu sebebe dayanarak vatandaşların yurtdışına çıkma hürriyetine sınırlamalar getirmek mümkün olmayacaktır.

Yerleşme özgürlüğünü düzenleyen 23. madde için 2001 Anayasa değişiklikleri sonrasında, Anayasanın önceki haliyle 13. maddesinde yer alan sınırlama nedenlerinin geçerli olmaması, seyahat özgürlüğü için sadece 23. maddedeki sınırlama nedenlerinin kullanılabilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durumda örneğin, Pasaport Kanunu'nunda yer alan "genel güvenlik" nedeniyle pasaport verilemeyeceğine ilişkin düzenleme, seyahat özgürlüğü çerçevesinde bu- tür bir Anayasal sınırlama nedeni öngörülmediği için Anayasa'ya aykırıdır. [259]

ff. Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti

4709 Sayılı T.C. Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile, Anayasa'nın düşünceyi açıklama özgürlüğüne ilişkin 26. Maddesinde, başlangıcın beşinci paragrafında, 13. ve 14. Maddelerinde değişiklikler yapılmıştır.[260]

Bu maddeye (m. 26) , 13'üncü maddedeki genel sınırlandırma sebeplerinin kaldırılması nedeniyle, "milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri, Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması" sınırlandırma sebepleri olarak eklenmiştir. Maddede yapılan asıl önemli değişiklik, "düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" cümlesiyle başlayan üçüncü fıkranın çıkarılmış olmasıdır. Getirilen

---

[258] Feridun YENİSEY, 2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerinde Bir Değerlendirme, **Anayasa ve Uyum Yasaları**, 13-14 Aralık 2002, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 50**, s.205-206
[259] KABOĞLU. Özgürlükler Hukuku, s. 325.
[260] Osman CAN, "Anayasa Değişiklikleri ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü", **Anayasa Yargısı, cilt: 19**, 25-26 Nisan 2002, Falez Otel Antalya , s. 1-30

bu yenilikle, düşünce özgürlüğünün önündeki önemli bir engel aşılmakla birlikte bu madde yeni bir hukuki durum yaratmış değildir. Çünkü Milli Güvenlik Konseyi rejimi sırasında çıkarılan ve özellikle Kürtçeyi hedef aldığı açık olan "Türkçe'den Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında" kanunun 1991 yılında kaldırılmasından bu yana, kanunla yasaklanmış bir dil mevcut değildir. Öte yandan bu değişiklik, Kürtçe ve diğer yerel dillerde radyo ve televizyon yayınları hakkında yeni bir hüküm getirmemektedir. Ancak bu yayınlar önündeki engelin, Anayasadan değil, radyo ve televizyon yayınlarını düzenleyen kanundan kaynaklandığını belirtmekte yarar vardır. [261]

Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü için bu denli çok yönlü düzenleme eğilimi, bu özgürlük açısından tehlike oluşturmaktadır. Düşünce özgürlüğü lehine değişiklik, 26. maddenin 3. fıkrasının yürürlükten kalkması olmuştur. Bu fıkra "Düşüncelerin açıklanmasında ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan her hangi bir dil kullanılamaz yasağını içermekteydi. " Düşünceyi açıklama özgürlüğü lehine yapılan diğer değişiklikler. Anayasa'nın Başlangıç ve 14. maddesindeki değişiklikler olmuştur. Başlangıç 5. paragrafta yer alan "Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında "koruma göremeyeceği... " şeklindeki yasaklamanın "düşünce ve mülahaza" yerine "faaliyet" olarak değiştirilmesi düşünceyi açıklama özgürlüğü açısından olumlu olmuştur. 14. maddede yapılan değişiklikle, "faaliyet"in vurgulanması düşünceyi açıklama özgürlüğünün sınırlanması yönündeki içeriğin ayıklanması anlamına gelmektedir. [262]

Düşünce özgürlüğü ile ilgili yeni 26. maddenin dil yasağını kaldırma dışında eskiye nazaran önemli yenilikler getirmediği söylenmekte ve yine genel sınırlama nedenleri kaldırıldıktan sonra bu maddeye dahil edilen ek özel sınırlama nedenlerinden "Cumhuriyet'in Temel Nitelikleri" ibaresinin önemli sakıncaları beraberinde getireceği ileri sürülmektedir. [263]

---

[261] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.
[262] KABOĞLU. **Özgürlükler Hukuku,** s. 355.
[263] Yusuf Şevki HAKYEMEZ, "İnsan Hakları Standartının Yükseltilmesi ve Demokratikleşme Açısından 3. 10. 2001 Tarihli Anayasa Değişiklikleri", **Bilgi Toplumunda Hukuk, Ünal Alptekin'e Armağan**, c:3, Beta Yay. İstanbul 2003, s. 377.

2001 Anayasa değişiklikleri ile, düşünceyi açıklama ve yayına özgürlüğünün düzenlendiği Anayasa'nın 26. maddesinden "Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi – bir dil kullanılamaz... " ifadesinin çıkarılması ile basın özgürlüğünün düzenlendiği 28. maddeden "kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" diyen 2. fıkranın çıkarılması şeklinde dile ilişkin yasakların ayıklanmasının uygulamaya yansıtılması amacıyla 4771 sayılı uyum yasası hazırlanmıştır. Buna göre, 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve yayınları Hakkında Kanun'un 4. maddesine bazı hükümler eklenmiştir. Bu hükümlere göre: " Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir. Bu yayınlar, Cumhuriyetin Anayasada belirtilen temel niteliklerine, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olamaz. Bu yayınların yapılmasına ve denetimine ilişkin usul ve esaslar, Üst Kurulca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir. " denilmiştir. [264]

Sonuç olarak, düşünce özgürlüğüne ilişkin yapılan düzenlemeler, İHAS, AB Hukuku, AB Temel Haklar Şartı, Kopenhag Kriterleri ve Ulusal Program ile uyum açısından değerlendirilirse şu tespitler yapılmaktadır.

Öncelikle değişiklikler, İHAS ile uyum amacı gütmektedir fakat, düşünce özürlüğüne ilişkin değişiklikler sonrasında İHAS ile uyumun gerçekleştiğini söylemek zordur. İHAS' nde düşünceyi açıklama özgürlüğüne ilişkin tüm sınırlamaların demokratik toplum için zorunlu olma koşuluna uyması gerekirken, Anayasamızda düşünceyi açıklama özgürlüğüne ilişkin sınırlamaların demokratik toplum düzeni gereklerine uyması gerekmemektedir.

Dolayısıyla, Anayasa'nın 26. maddesinde sayılan sınırlama nedenleri ile İHAS' nin 10/2. maddesinde belirtilen sınırlama sebepleri örtüşmemektedir.

Fakat dil yasağının kaldırılması İHAS'ne uyumda önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir.

AB Hukuku ve Temel Haklar Şartı açısından bakılacak olursa, ülkemizin düşünceyi açıklama özgürlüğü açısından hukuk düzeninde, demokratik bir toplum düzeninin kabul edemeyeceği sınırlandırmaları yani anayasal sınırları kısa bir süre içerisinde kaldırması gerekmektedir.

[264] YOKUŞ, s. 231

Temel Haklar Şartının başlangıç kısmının ikinci paragrafında, "tinsel-dinsel ve ahlaki mirasının bilincinde olarak Birlik, bölünmez ve evrensel nitelikli insan onuru özgürlük, eşitlik ve dayanışma değerleri temeline" dayanmaktadır. Bununla ilgili olarak ülkemizin kendine özgü laiklik uygulamalarından endişe duyulmaktadır.

Kısaca anayasamızın bu hükümlerle AB Hukuku ve AB Temel Haklar Şartı gerekleriyle paralellik gösterdiğini söylemek mümkün değildir.[265]

Düşünce özgürlüğü ile ilgili yapılması gereken iyileştirmeler, Kopenhag Kriterlerinin siyasi yönüyle alakalıdır. Katılım Ortaklığı bağlamında hazırlanan Ulusal Programda, siyasi kriterler başlığı altında, düşünce ve ifade özgürlükleri açısından yapılması gerekenler sıralanmıştır. Öncelikle Katılım Ortaklığı belgesinde düşünceyi açıklama özgürlüğüne ilişkin düzenlemelerin yetersizliği belirtilmektedir.[266]

Anayasa değişiklikleriyle, Ulusal Programın 2.1.1. başlığına uygun düzenlemeler yapılmıştır. Ama genel anlamda bakıldığında yapılan anayasa değişikliklerinin ulusal programa uygun ama Avrupa Birliği Katılım Ortaklığı Belgesine uymadığı açıktır. Yine yapılan değişikliklerin, somut gelişmeler sağlamadığı ama yasal anlamda yapılacak düzenlemelerle olumlu sonuçlar elde edilebileceği 2001 Düzenli İlerleme Raporunda belirtilmektedir. Bu noktada uygulamanın tavrı çok önemlidir.

gg. Basın Hürriyeti

28'inci maddede yapılan değişiklikle, 26'ncı maddedeki değişikliğe paralel olarak, kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamayacağına ilişkin ikinci fıkra çıkarılmıştır.

Basın hürriyeti konusunda 4748 sayılı uyum yasası hazırlanmıştır. Yasanın 2. maddesi ile, 5680 sayılı Basın Kanunu'nun Ek 1. maddesinin birinci ve ikinci fıkraları değiştirilmiş, üçüncü fıkrası ise yürürlükten kaldırılmıştır.[267]

Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikle, Ek madde 2'nin l. fıkrası "... suç teşkil eden yazının yayınlandığı mevkutenin bir günden on beş güne kadar

[265] CAN, s.1-30
[266] Geniş bilgi için bkz. http://www.abgs.gov.tr/Turk.%20AB/katilim ortakligib.htm (et: 23.09.2003)
[267] YOKUŞ, s. 232

kapatılmasına da mahkemece karar verilebilir" şekline dönüşmüştür. Değişiklik öncesinde bu hükümde belirtilen süre "üç günden bir aya kadar" idi. Aynı maddenin 3. fıkrası ise şöyle değiştirilmiştir: "Birinci fıkraya göre kapatılmasına karar verilen mevkutenin yayınına kapatılma süresinde devam edenler veya o mevkutenin açıkça devamı niteliğini taşıyan yeni mevkute çıkaranlar bir aydan üç aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. " Değişiklik öncesinde bu ceza "bir aydan altı aya kadar hapis cezası" şeklindeydi. Basın Kanunu'nda yer alan para cezalarındaki değişiklikler de 4771 sayılı yasanın 9. maddesinde yer almıştır. [268]

hh. Kamu Tüzel Kişilerin Elindeki Basın Dışı Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma Hakkı

31'inci maddede yapılan değişiklikle, 13'üncü maddeden kaldırılan genel sınırlandırma sebepleri (milli güvenlik, kamu düzeni, genel ahlak ve sağlığın korunması) bu maddeye eklenmiştir.

ıı. Dernek Kurma Hakkı

Bu maddedeki (m. 33) değişiklikle, 13'üncü maddeden kaldırılan genel sınırlandırma sebepleri (milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hürriyetlerinin korunması) maddeye eklenmiştir[269]

Anayasa değişikliğin ardından, 4748 sayılı uyum yasanın 5. maddesi ile, 2908 sayılı Dernekler Kanunu'nun 4. maddesi değiştirilmiştir. Belirli suçlardan mahkum olanların, sürekli olarak ya da beş yıl süre ile dernek kuramayacaklarını içeren bu maddedeki değişiklik ile, sürekli olarak dernek kurma yasağına neden olan suçlar bakımından bir elemeye gidilmiştir. Ayrıca örneğin TCK'nun 312. maddesinin 2. fıkrasında yazılı suçtan mahkum olma daha önce sürekli dernek kurma yasağı arasında sayılmış iken, değişiklikten sonra bu yasak hükmün kesinleştiği tarihten itibaren beş yıl süre ile dernek kurma yasağına dönüşmüştür.[270]

4748 sayılı yasa ile, Dernekler Kanunu'nun 5. maddesinin 6. bendi şu şekilde değiştirilmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde ırk, din, mezhep, kültür veya

[268] YOKUŞ, s. 233
[269] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.
[270] YOKUŞ, s. 233

dil farklılığı veya bunlara dayanarak azınlık yaratmak ya da herhangi bir bölgenin veya ırkın veya sınıfın veya belli bir din veya mezhepten olanların diğerlerine hakim ve diğerlerinden imtiyazlı olmasını sağlamak" Değişiklik öncesin de "... veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk, Dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak suretiyle azınlık yaratmak şeklindeki ifadeler yer almak taydı. Bu yönlü değişiklikler, hem Anayasa'daki dil yasağına ilişkin yasakların ayıklanması hem de Avrupa Birliği süreci çerçevesinde uyulması gereken metinler ile uyum sağlanması amacına yönelik gözükmektedir.[271]

Dernek özgürlüğü ile ilgili önemli bir değişiklik de, 4748 sayılı yasanın Dernekler Kanunu'nun. 7, 11 ve 12. maddelerini yürürlükten kaldırması olmuştur. Dernekler Kanunu'nun 7. maddesi; uluslararası faaliyette bulunmak amacıyla dernek kurulamayacağını, Türkiye'de kurulan derneklerin, yurt dışında kurulmuş olan ulusal veya uluslar arası dernek ve kuruluşlara katılamayacağını, merkezi yurt dışında bulunan derneklerin Türkiye'de şubesinin açılamayacağını belirlemektedir. Dernekler kanunu'nun 11. ve 12. maddeleri ise, Türkiye'de kurulan derneklerin, yurt dışındaki faaliyetleri ile yurt dışında kurulan derneklerin Türkiye'deki faaliyetlerini düzenlemektedir.[272]

4748 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılan Dernekler Kanunu'nun 11. ve 12. maddeleri 4771 sayılı yasa ile tekrar yürürlüğe girmiştir. Tekrar yürürlüğe giren Dernekler Kanunu'nun 11. maddesi; derneklerin, yurt dışında faaliyette bulunmalarını, Dışişleri Bakanlığının görüşü alınmak suretiyle, İçişleri Bakanlığının önerisi üzerine Bakanlar Kurulunun iznine bağlı tutmaktadır. Kanunun tekrar yürürlüğe giren 12. maddesi ile, yurtdışında kurulan derneklerin Türkiye'deki faaliyetleri de, 11 . madde paralelindeki prosedüre bağlı tutulmuştur.[273]

Dernekler Kanunu'nun, 4748 sayılı yasayla değişen 5 ve 6. maddelerinde, 4778 sayılı yasa ile tekrar değişikliklere gidilmiştir. Son şekliyle 5. madde, dernek kurma yasaklarını uzunca saymak yerine, Anayasal değişikliğe koşutluk pekiştirilerek şu şekle kavuşmuştur: "Anayasada belirtilen cumhuriyetin temel

[271] YOKUŞ, s. 234
[272] YOKUŞ, s. 234
[273] YOKUŞ, s. 234

nitelikleri ile 174 üncü maddesinde belirtilen inkılap kanunlarının korunması hükümlerine, milli güvenliğe ve kamu düzenine, genel sağlık ve genel ahlaka aykırı olarak; Türkiye Cumhuriyeti'nde ırk, din, mezhep ve bölge farklılığı veya bunlara dayanarak azınlık yaratmak ve Türkiye Cumhuriyetinin üniter devlet yapısını bozmak; Atatürk'ün kişiliğini, ilkelerini, çalışmalarını veya anılarını kötülemek ya da başkalarının hürriyetlerini kısıtlamak amacıyla dernek kurulamaz, " 4778 sayılı yasa ile Dernekler kanunu'nun 6. maddesinin 2. fıkrası da şu şekilde değiştirilmiştir:

"Dernekler, Türkiye Cumhuriyetinin resmi kurumlarıyla yazışmalarında Türkçe kullanırlar." Bu hüküm son değişiklik öncesinde, "Dernekler, resmi işlemlerinde Türkçe kullanırlar" şeklindeydi.

4778 sayılı yasa ile derneklere ilişkin diğer bir değişiklik, Dernekler Kanunu'nun 16. maddesinin birinci fıkrasının "fiil ehliyetine sahip gerçek ve tüzel kişiler derneklere üye olabilirler" şeklinde yeniden düzenlenmesi olmuştur. Böylece, değişiklik öncesinde madde içeriğinde belirtilmeyen tüzel kişiler de dernek üyesi olabileceklerdir.[274]

Dernekler Kanunu'nun 44. maddesi, 4778 sayılı yasanın 21. maddesi ile değiştirilerek, dernekler tarafından" yapılan bildiri ve benzer yayınların; Anayasa'nın basın özgürlüğünü düzenleyen 28. maddesinde belirtilen sınırlama nedenlerine benzer nitelikte bir takım nedenlerin ("... Anayasada belirtilen Cumhuriyetin temel niteliklerine ve 174 üncü maddede sıralanan inkılap kanunlarının korunması-hükümlerine aykırı; Devletin iç ve dış güvenliğinin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozucu mahiyette veya suç işlemeye, isyana teşvik edici bir nitelik taşıdığı veya Devletin gizli belgelerini açıklamak , ... "gibi) bulunması halinde, mahallin en büyük amirinin emriyle toplatılacağı şeklinde değiştirilmiştir.[275]

ii. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı

34'üncü maddede yapılan değişiklikle, genel sınırlandırma sebepleri (milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması) maddeye eklenmiştir. Maddenin, yer ve güzergah tespitine ilişkin ikinci fıkrası ile, belli durumlarda bir

[274] YOKUŞ, s. 235
[275] YOKUŞ, s. 235

toplantı veya gösteri yürüyüşünün yasaklanabilmesine veya ertelenebilmesine ilişkin dördüncü fıkrası çıkarılmıştır. Bunu, kamu otoritelerinin artık bu tür yetkilere sahip olamayacakları şeklinde değil, bu hususların düzenlenmesinin kanuna bırakıldığı yolunda anlamak gerekir. Buna karşılık, "dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşleri düzenleyemezler" yolundaki beşinci fıkranın çıkarılması, sivil toplum kuruluşlarının siyasal etkinliklerini güçlendirme açısından olumlu bir değişikliktir.[276]

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (TGYK) madde 9'daki, düzenleme kuruluna ilişkin düzenlemeler 4748 sayılı uyum yasası ile değiştirilmiştir. Buna göre: "Bu Kanuna göre yapılacak toplantılar. fiil ehliyetine sahip ve on sekiz yaşını doldurmuş bir düzenleme kurulu tarafından düzenlenir..." Aynı madde kapsamındaki diğer değişiklik, tüzel kişilerin toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemelerinin belirtilmiş olmasıdır.[277]

"Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (TGYK) bildirimi içeren l0. maddesi ise, 4771 sayılı yasanın 5/B maddesi ile değişikliğe uğramıştır. Buna göre: "Toplantı yapılabilmesi için, düzenleme kurulu üyelerinin tamamının imzalayacakları bir bildirim, toplantının yapılmasından en az 48 saat önce ve çalışma saatleri içinde, toplantının yapılacağı yerin bağlı bulunduğu valilik ve kaymakamlığa verilir. " Bu maddedeki 48 saatlik süre, daha önce 72 saat olarak belirlenmekteydi." [278]

Olağanüstü halde, toplantı ve gösteri yürüyüşüne ilişkin düzenlemeleri içeren TGYK'nun 17. ve 19. maddelerinde de değişikliklere gidilmiştir. 4748 sayılı yasanın 6/B maddesi ile TGYK'nun 17. maddesi "Bölge valisi, vali veya kaymakam, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla belirli bir toplantıyı yasaklayabilir veya iki ayı aşmamak üzere erteleyebilir" şeklinde değişikliğe uğramıştır. " TGYK'nun 19. maddesinin 1. fıkrasının birinci cümlesi değiştirilmiştir. Değişikliğe göre; "Bölge valisi, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin

[276] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.
[277] YOKUŞ, s. 236
[278] YOKUŞ, s. 236

önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla bölgeye dahil illerin birinde veya birkaçında ya da bir ilin bir veya birkaç ilçesinde bütün toplantıları üç ayı geçmemek üzere erteleyebilir.[279]

"4748 sayılı yasa ile, TGYK'nun 21. maddesi (Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler) de yürürlükten kaldırılmıştır. " Bu değişiklik, dernek özgürlüğünün önünü açma yönünde yapılan diğer değişiklikleri tamamlayıcı niteliktedir.

TGYK'nda yapılan değişiklikler doğrultusunda. toplantı ve gösterilerle ilgili olarak, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun ek birinci maddesi de 4771 sayılı yasanın 10/F maddesi ile değiştirilmiştir. Değişiklik sonucunda, gerçek kişi ve Toplulukların düzenleyecekleri gösterilerle ilgili olarak, "Bunlardan. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Anayasal düzene veya genel ahlaka aykırı olduğu tespit edilenler hakkında mahallin en büyük mülki amiri tarafından derhal Cumhuriyet savcılığına suç duyurusunda bulunulur" hükmüne yer verilmiştir. Değişiklik öncesinde bu hüküm içeriğinde" mahallin en büyük mülki amiri emriyle polis tarafından menedilir ve ilgililer derhal adli mercilere sevk edilir" ifadesi mevcuttu. Bu değişiklikle ve bildirim konusundaki değişikliklerle ilgili olarak, mülki amirin konumundaki değişiklik doğrultusunda, mülki amirin ilke olarak edilgen tutulduğu anlaşılmaktadır.[280]

jj. Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar ve İdam Cezası

Suç ve cezalara ilişkin olarak Anayasanın 38. maddesine üç yeni fıkra eklenmiştir. Birincisinde, savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında kimseye ölüm cezası verilemeyeceği öngörülmektedir. Böylece Anayasa hangi hallerde ölüm cezası verileceğini sayma yolu ile belirtmiştir. Özellikle terör suçları ile ilgili alana hangilerinin girdiğini somutlaştırmak gerekir. [281]Ölüm cezasının lehinde ve aleyhinde geçmişte neler söylenmiş olursa olsun, bugün Avrupa kıtasının ölüm cezasından arındırılmış bir bölge haline geldiğinde kuşku yoktur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine ek 6 numaralı protokol, ölüm cezasının

[279] YOKUŞ, s. 237
[280] KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku**, s. 408-411
[281] HAKYEMEZ s. 374

kaldırılmasını öngörmektedir. Avrupa Konseyi üyesi ülkeler arasında, Türkiye dışında bu protokolü imzalamayan ve ölüm cezasını mevzuatında koruyan hiçbir ülke yoktur. 6 numaralı protokol, üye devletlere, savaş ve yakın savaş tehdidi durumlarında ölüm cezasını muhafaza etme yetkisini vermektedir. Son Anayasa değişikliği, olumlu bir adım olmakla birlikte, Avrupa normlarına uyum açısından yetersiz kalmıştır.[282]

Bu yenilikle birlikte Türk Ceza Kanunu'ndaki savaş ve yakın savaş tehlikesi dışındaki alanlarda verilen idam cezası yaptırımı artık Anayasal- temelden yoksun kalmıştır. Örneğin Türk Ceza Kanununun 450. maddesindeki "mevsuf adam öldürme" suçu için öngörülen ceza artık Anayasaya aykırı hale gelmiştir.[283]

Suç ve cezalara ilişkin esasları belirleyen Anayasanın 38. maddesinin 200l'deki değişikliğinden (savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçlan halleri dışında ölüm cezası verilemez) , bir adım daha ileri gidilerek, 4771 sayılı yasanın 1/A maddesi ile barış döneminde idam cezası kaldırılmıştır. Böylece, barış döneminde "terör suçları" da idam cezası kapsamından çıkarılmıştır. Buna göre: "Savaş ve çok yakın savaş tehdidi hallerinde işlenmiş suçlar için öngörülen idam cezaları hariç olmak üzere, 1.3.1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu, 7.1.1932 tarihli ve 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ile 31. 8. 1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununda yer alan idam cezaları müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülmüştür"[284]

İkinci olarak kanuna aykırı olarak elde edilmiş olan bulguların delil olarak kullanılamayacağı belirtilmiştir. Böylece özellikle haberleşme özgürlüğü ve özel hayatın gizliliği ihlal edilerek elde edilen hukuka aykırı delillerin geçerli sayılması mümkün olmayacaktır. Bu yönünün dışında ayrıca işkence ve benzeri çağ dışı ve yasak yöntemlerle elde edilmiş delillerin de Anayasal düzeyde geçerli sayılamayacağı teyit edilmiştir. Yapılan bu değişikliğin bireyin özel yaşamının gizliliğinin ve onurlu yaşamının sağlanması ve insan haysiyeti ile bağdaşmayan muamelelere maruz kalmaması açısından önemli yenilikler getirdiği söylenmektedir.

[282] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.
[283] HAKYEMEZ, s. 374
[284] YOKUŞ, s. 230

Üçüncü yenilik ile kimsenin sadece sözleşmeden doğan yükümlülüğünü yerine getirmemesinden dolayı özgürlüğünden mahrum bırakılamayacağı esası getirilmiştir. Bu maddenin kaynağı araştırıldığında, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi 'nin eki 4 nolu protokolunda benzer bir normun yer aldığı görülmektedir. (m. 1) Bu protokol 1968 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu protokolü onaylamıştır, fakat bu onayı Avrupa Konseyine bildirmemiştir. Bu nedenle Sözleşmenin bu hükmü Türkiye için yürürlükte değildir.[285]

Bu yenilik kişilerin, özel hukuk ilişkisi bağlamında eşit kişiler arasında gerçekleştirdiği sözleşmelerdeki gerekler yerine getirmemesi durumunda hapis cezasına çarptırılmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Bireyin özgürlüğüne verilen önemin bir göstergesi sayılabilecek bu yeniliğin, özellikle kotu niyetli kişilerce istismar edilmesi mümkündür.[286]

kk. Hak Arama Hürriyeti

36'ıncı maddeye "adil yargılanma" hakkı eklenmiştir. Anayasanın hak arama ile ilgili maddesinde herkesin " adil yargılanma hakkı" na sahip olduğu belirtilmiş ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi ile parelellik kurulmaya çalışılmıştır. Hukuk devleti ilkesi açısından adil yargılanma hakkı çok önemli bir ilkedir. Çağımızda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu konuda çok zengin bir içtihata sahiptir. Bu bağlamda getirilen yeniliğin önemli olmasına rağmen adil yargılanma hakkını kısıtlayan pek çok anayasa hükmüne nereteyse hiç dokunmadan sadece bu kavramı anayasa metnine sokmanın çok fazla etkili sonuç verebilecek nitelikte olmadığı düşünülmektedir.[287]

2001 yılı Anayasa değişiklikleriyle adil yargılanma hakkı kavramı anayasal bir ilke gücünü kazanmıştır. Anayasa değişikliğinden önce bu kavram İHAS 'da yer alması nedeniyle pozitif hukukumuzda yer almaktaydı. Avrupa Konseyi tarafından yapılmış olan bu sözleşmeye olup, bu sözleşmeyi iç hukukuna katınca , adil yargılanma hakkı Türk hukuku yönünden de önem kazanmıştır.[288]

---

[285] Erdener YURTCAN, "Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Gerçekleştirilen ve Gerçekleştirilmesi Planlanan Reformlar" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslararası Sempozyumu,** 22 Nisan 2003 Salı

[286] HAKYEMEZ, s. 374

[287] HAKYEMEZ, s. 374.

[288] YURTCAN, s. 1

Ülkemiz bu konuda çoğu ülkeden önce bu konuyu pozitif hukuka geçirmiştir. İlk önce 1992 yılında CMUK 'da yapılan değişiklikle yasanın 254. maddesine eklenen hükümle hukuka aykırı delillerin yargılamada kullanılması engellenmiştir. Yine Anayasa da 2001 yılında değiştirilmiş, 38. maddeye eklenen bir fıkra ile aynı sonuç anayasal ilke durumuna getirilmiştir .[289]

c. Sosyal ve Ekonomik Haklarla İlgili Değişiklikler

aa. Aile'nin korunması

41 'inci maddeye "ve eşler arasında eşitliğe dayanır" ibaresi eklenmiştir.[290] 41. maddede ailenin toplumun temeli olarak eşler arasında eşitliğe dayalı olmasının belirtilmesi ile anayasal düzeyde kadın erkek eşitliğinin aile hukuku açısından da kabulü sağlanmıştır. Bu paralelde medeni kanundaki çoğu hüküm bundan etkilenecektir. Dolayısıyla anayasa değişiklikleriyle atılan bu adım kadın erkek eşitliğini sağlamak açısından olumlu bir değişiklik olarak değerlendirilmektedir.[291]

bb. Kamulaştırma

Anayasanın 46'ıncı maddesinin birinci fıkrasında yapılan değişiklikle, "karşılıkları" deyiminin yerine, "gerçek karşılıkları" deyimi kabul edilmiştir. Bununla, kamulaştırılan taşınmaz malın piyasa değeri ifade edilmiştir. Bu değişikliğe paralel olarak, kamulaştırma bedelinin hesaplanmasında vergi beyanı, resmi makamlarca yapılmış kıymet takdirleri, taşınmaz malların birim fiyatları ve yapı maliyet hesapları gibi diğer ölçütlerin dikkate alınacağı yolundaki ikinci fıkra kaldırılmıştır. Karşılığın taksitle ödenmesinin mümkün olduğu durumlarda, Anayasanın ilk metni, peşin ödenmeyen kısmın "Devlet borçları için öngörülen en yüksek faiz haddine" bağlanacağını hükme bağladığı halde, yeni metin bu durumlarda "kamu alacakları için öngörülen en yüksek faiz"in uygulanacağını belirtmektedir.[292] Bu değişiklikler, mülkiyet hakkının korunmasını güçlendirici niteliktedir. Yine yapılan bu değişiklikle devletin tek yanlı işlemi ile kamu gücünün

[289] YURTCAN, s. 3
[290] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.
[291] HAKYEMEZ, s. 378
[292] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.

kullanarak gerçekleştirdiği bir işlemde bireyin özel mülkiyetin gerçek karşılığının ödenmesine hukuken olanak sağlanmıştır.[293]

cc. Çalışma Hakkı ve Ödevi

49'uncu maddede yapılan değişiklikle Devlete, çalışanların yanında işsizleri de koruma ödevi yüklenmiştir. Bu değişiklik sosyal devlet olma ilkesinin bir gereğidir.

dd. Sendika Kurma Hakkı

Anayasanın 51'inci maddesinde yapılan değişiklikle, "işçiler ve işverenler" ibaresi, "çalışanlar ve işverenler" şeklinde değiştirilmiştir. Böylece, işçi niteliği taşımayan kamu görevlilerinin sendika kurma hakları, anayasal temele kavuşturulmuştur. Ayrıca, 13'üncü maddeden genel sınırlandırılma sebeplerinin çıkartılmasının sonucu olarak, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık, genel ahlak ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebepleri maddeye eklenmiştir. Son olarak maddeden, herhangi bir işyerinde çalışabilmenin, işçi sendikasına üye olmak veya olmamak şartına bağlanamayacağı ve işçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranacağı yolundaki fıkralar çıkartılmıştır.[294]

ee. Ücrette Adalet Sağlanması

55'inci maddede yapılan değişiklikle, asgari ücretin tesbitinde ülkenin ekonomik durumunun yanında, çalışanların geçim şartlarının da gözönünde bulundurulması hükme bağlanmıştır. Bu değişiklik, sosyal devlet niteliğinin olduğu bir ülkede, çalışanların asgari düzeyde geçimini sağlayabilecek bir gelir seviyesinde çalıştırılması görevini devlete verdiği için yerinde bir düzenlemedir. [295]

ff. Devlet'in İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırları

65'inci maddede yapılan değişiklikle, "ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek" ibaresinin yerine, "bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek" ibaresi konulmuştur. Getirilen bu yeni hüküm, bir ölçüde asgari ücretle diğer parasal

[293] HAKYEMEZ, s. 379
[294] ÖZBUDUN …Tesev, İstanbul
[295] HAKYEMEZ, s. 379

konularda devletin görevlerini sadece ekonomik istikrar gibi sürekli bir sorun olan ve çalışanlardan daha çok fedakarlık etmelerini zorunlu kılan gerekçeleri ortadan kaldırmaktadır.[296]

d. Siyasi Haklarla İlgili Değişiklikler

aa. Türk Vatandaşlığı

66'ıncı maddenin ikinci fıkrasından, "yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir" cümlesi çıkarılmış, böylece aynı fıkrada yer alan "Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür" kuralına, kanunla istisna getirilmesi önlenmiştir.[297]

bb. Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları

Anayasanın 67'inci maddesinde yapılan değişiklikle, taksirli suçlardan hüküm giyen, ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlülere oy kullanma hakkı tanınmıştır. Maddeye eklenen yeni bir fıkra ile, seçim kanunlarında yapılan değişikliklerin, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağı hükmü getirilmiştir. Böylece siyasal iktidarı elinde tutan sayısal çoğunlukların kendi menfaatlerine olabilecek bir seçim kanununu yürürlüğe sokup ondan faydalanarak gerçekleştirebilecekleri "baskın" seçimi kazanmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.[298] Ancak Anayasa değişikliği hakkındaki kanunun geçici maddesinin A bendi gereğince, bu hükmün, Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra yapılacak ilk genel seçimde uygulanmayacağı öngörülmüştür. Aslında, seçim kanunlarındaki değişikliklerin, onu takip eden ilk genel seçimlerde değil, daha sonraki seçimlerde uygulanması yolunda bir anayasa hükmün kabulü, seçim sistemlerinin iktidar çoğunluklarınca manipülasyonunun önlenmesi açısından çok daha etkili bir güvence oluşturacaktır.[299]

cc. Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar

Anayasanın 23. 7. 1995 tarihinde değiştirilen 69'uncu maddesinin altıncı fıkrası, "bir siyasi partinin 68'inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı

---

[296] HAKYEMEZ, s. 380
[297] ÖZBUDUN …Tesev, İstanbul
[298] HAKYEMEZ, s. 380
[299] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.

eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir" hükmünü ihtiva ediyordu. Siyasi Partiler Kanununun l03'üncü maddesinde, 12.8.1999 tarihinde kabul edilen 4445 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, "odak" olma durumu tanımlanmış, ancak bu hüküm Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmişti. Bu durumun, siyasi partilerin kapatılmasında Anayasa Mahkemesine çok geniş bir takdir yetkisi verdiği ortadır. Son Anayasa değişikliğiyle, odak olma durumunun tanımı, iptal edilen hükme çok benzer şekilde bu sefer Anayasa hükmü haline getirilerek, bu takdir yetkisi sınırlandırılmış, dolayısıyla siyasi partilerin kapatılması bir ölçüde güçleştirilmiş olmaktadır. Yeni hükme göre, "bir siyasi parti bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu filler doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fillerin odağı haline gelmiş sayılır".

Maddede yapılan başka bir değişiklik, Anayasa Mahkemesinin, temelli kapatma yerine, dava-konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebileceğinin hükme bağlanmış olmasıdır. Anayasa Mahkemesine böyle bir "ara müeyyide" uygulama imkanının verilmesi kanımızca olumlu bir gelişmedir. Böylece parti kapatmanın, daha vahim ve istisnai hallere inhisar ettirilmesi mümkün olabilecektir.

Siyasi partilerin kapatılması rejimiyle ilgili olarak gerçekleştirilen üçüncü yenilik, Anayasanın 149'uncu maddesinde yapılan değişiklikle, Anayasa Mahkemesinin siyasi parti kapatma kararlarını ancak beşte üç çoğunlukla verebileceğinin öngörülmüş olmasıdır. Başka ülkelerin anayasa yargısı sistemlerinde örneği olmadığını sandığımız bu hüküm, bizce sakıncalıdır. Siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması isteniyorsa, kapatma sebeplerinin sınırlandırılması, Anayasa mahkemesinde nitelikli bir çoğunluk aramaktan çok daha doğru bir yoldur.

Herşeye rağmen, Türkiye'de siyasi partilerin hiçbir demokratik ülkede görülmeyen bir sıklık ve kolaylıkla kapatıldığı gerçeği nazara alındığında,

Anayasada yapılan bu değişiklikleri bütünü itibariyle olumlu ve demokratik bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür.[300]

Siyasi partiler Kanunu'nun, bu Kanunun belirlediği yasaklara aykırılık halinde, siyasi partilerin kapatılacağını öngören 101. maddesine 4748 sayılı yasanın 4/A maddesi ile şu fıkra eklenmiştir. "Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkranın (a) ve (b) bentlerinde sayılan hallerde temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin almakta olduğu son yıllık Devlet yardımı miktarının yarısından az olmamak kaydıyla, bu yardım dan kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına, yardımın tamamı ödenmişse aynı miktarı Hazineye iadesine karar verebilir. "[301]

Siyasi partilerle ilgili olarak 4748 sayılı uyum yasası hazırlanmıştır. 4748 sayılı yasanın 4/B maddesi ile, Siyasi Partiler Kanunu'nun 102. maddesinin 1. ve 3. fıkraları değiştirilmiştir. "Değişen haliyle 102. maddenin üçüncü fıkrasına. göre; siyasi parti üyeleri 68. maddenin dördüncü fıkra hükümlerine aykırı fiil ve konuşmalarından dolayı hüküm giyerler ise, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı bu üyelerin partiden çıkarılmasını ister, siyasi parti bu istemi tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde yerine getirmediği taktirde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Anayasa Mahkemesinde o siyasi partinin kapatılması ya da Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için dava açar. Bu düzenleme bakımından, hüküm giyme koşulunun aranıyor olması önem taşımaktadır. Hüküm giyme koşulunun aranması ile, siyasi partiler, üyeleri hakkında daha net karar varabilecekleri gibi, Anayasa Mahkemesi de ancak, üyelerin mahkumiyetleri sonucunda karar verme olanağına sahip olacaktır. "[302]

"Siyasi Partiler Kanunu 102. maddesi, daha sonra, çıkarılan 4778 sayılı yasanın 11 . maddesi ile de değişikliğe uğramış ve 102. maddenin birinci ve üçüncü fıkralarında geçen "kapatılması ya da" ibareleri madde metninden çıkarılmıştır. Böylece bu hükümler bakımından kapatma yaptırımı ayıklanmıştır. Bu değişiklikle ayrıca, 102. maddenin birinci fıkrasına "Siyasi parti, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının bu istemlerine karşı Anayasa Mahkemesine itiraz edebilir" cümlesi

[300] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.
[301] YOKUŞ, s. 238
[302] HAKYEMEZ, "2001 Yılında yapılan Anayasa Değişikliklerinin... "**.** s. 561

eklenmiştir. Bu değişiklikler de, Anayasal değişiklikler doğrultusunda yasal düzlemde parti kapatmanın zorlaştırılması yönündeki değişiklikler olarak değerlendirilmektedir. ”[303]

“4748 sayılı yasanın 4/C maddesi, Siyasi Partiler Kanunu’nun 103. maddesine bir fıkra ekleyerek odak olma tanımını tekrar Siyasi Partiler Kanunu’na yerleştirilmiştir. Bu tanıma göre; “Bir siyasi parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum, o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır. ”[304]

“4778 sayılı yasa, 6. maddesi ile, Siyasi Partiler Kanunu’nun 8. maddesinin birinci fıkrasını “Siyasi partiler, partiye üye olma yeterliğine sahip en az otuz Türk vatandaşı tarafından kurulur” şeklinde değiştirmiştir. ”

“4778 sayılı yasanın 7. maddesi ile, Siyasi Partiler Kanunu’nun 112. fıkrasının (b) bendinde yapılan değişikliklerle, siyasi partiye üye olmaya ilişkin yasaklama nedenlerinde ayıklamaya. gidilmiştir. ”[305]

dd. Dilekçe Hakkı

2001 yılı anayasa değişiklikleri ile yabancılara tanınan önemli bir hak, dilekçe hakkıdır. Buna göre dilekçe hakkı “karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar”a da tanınmıştır.[306] Bu şekildeki bir karşılıklılık koşulunun getirilmiş olmasının nedeni dilekçe hakkının bir siyasal hak olmasından kaynaklanmaktadır. Maddede yapılan bir diğer değişiklik ile dilekçe sahiplerine “gecikmeksizin” cevap verilmesi öngörülerek, bu hakkın etkin şekilde kullanılması ve dilekçelere zamanında cevap verilmesi amaçlanmaktadır.[307]

[303] YOKUŞ, s. 240
[304] YOKUŞ, s. 240
[305] YOKUŞ, s. 240
[306] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst
[307] HAKYEMEZ, s. 383

Dilekçe hakkının düzenlendiği Anayasa'nın 74. maddesinde yapılan değişiklik doğrultusunda uyum yasaları kapsamında, dilekçe hakkına ilişkin bir takım yasal değişiklikler yoluna gidilmiştir.[308]

"Yapılan Anayasal değişiklik doğrultusunda, 4778 sayılı yasanın bazı maddeleri ile 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun'un bazı maddeleri değiştirilmiştir. Değişikliklerin ortak noktası, dilekçe hakkı ile ilgili yasal düzenlemelerin de Anayasa'daki değişiklikle uyumlu hale getirilmesidir. Bu yönde, 4778 sayılı yasa ile, 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun'un 1, 2, 3, 4 ve 7 maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Değişikliklerin tümü, Türk vatandaşları yanında. Türkiye'de yaşayan yabancıların da dilekçe hakkını düzenlemeye ilişkindir. Bu yönde Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun'un 2. maddesinin değişik hali şöyledir: "Bu Kanun Türk vatandaşları ve Türkiye'de ikamet eden yabancılar tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi ile idari makamlara yapılan dilek ve şikayetleri hakkındaki başvuruları kapsar. "[309]

Dilekçe hakkının düzenlendiği Anayasanın 74. maddesinde yapılan diğer değişiklik, 2. fıkraya "gecikmeksizin" sözcüğünün eklenmesidir. Bu yöndeki yasal değişiklik (4778 sayılı yasanın 27. maddesi ile) , Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun'un 7. maddesinde yer almıştır. Buna göre; "Türk vatandaşlarının ve Türkiye'de ikamet eden yabancıların kendileri ve kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri konusunda yetkili makamlara yaptıkları baş vuruların sonucu veya yapılmakta olan işlemin safahatı hakkında dilekçe sahiplerine en geç otuz gün içinde gerekçeli olarak cevap verilir. İşlem safahatının duyurulması halinde alınan sonuç ayrıca bildirilir. " Aynı doğrultuda, 4778 sayılı yasa ile. 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu'nun 7. maddesinin 2. fıkrası da şu şekilde değiştirilmiştir: "Komisyon, başvuruların sonucu veya yapılmakta olan işlem hakkında başvuru sahibine en geç altmış gün içinde bilgi verir. "

[308] YOKUŞ, s. 240
[309] YOKUŞ, s. 241

e. Demokrasi ve Hukuk Devleti Alanında Yapılan Değişiklikler

aa. Milli Güvenlik Kurulu

1982 Anayasasından önce M.G.K'nın konumunu inceleyecek olursak; ülkemizde ilk kez 1949 yılında çıkarılan 5399 sayılı Kanun ile bir Milli Savunma Yüksek Kurulu Kurulmuştur.[310]

Kurulun görevi Hükümetçe takip edilecek milli savunma politikasının esaslarını hazırlamak şeklinde belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı bu kurulun tabii başkanıydı. Kurul Başbakan'ın başkanlığında ve onun teklifiyle Bakanlar Kurulu tarafından seçilen bakanlarla Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'ndan oluşmaktadır.[311]

Kurul 1961 Anayasası ile beraber yerini günümüzde halen varolan Milli Güvenlik Kurulu'na bırakmıştır. Kurulun oluşturulma gerekçesi olarak, böyle bir kurulun bütün modern devletlerde yer almış olduğu ve modern Anayasa teamüllerine uyarak bu kurulun bir Anayasa organı haline getirilmiş olduğu belirtilmiştir.[312]

Milli Güvenlik Kurulu'nun, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanacağı ve kanunda gösterilen bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Temsilcilerinden oluşacağı belirtilmektedir. Yine bunların yanında Başbakan, Başbakan Yardımcıları, Devlet Bakanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanı'ndan oluşacağı belirtilmiştir.[313]

1971 yılında Anayasanın 111. maddesinde yapılan değişiklikle ilk olarak, Milli Güvenlik Kurulunun oluşumuna Anayasal düzeyde açıklık getirilmesi gerekçesiyle, Kurula katılacak üyeler arasında açıkça Başbakan'a yer verilmiş ve "kuvvet temsilcileri" yerine "kuvvet komutanları" ibaresi getirilmiştir. İkinci olarak Kurul kararları niteliği değişmiştir. 1961 Anayasasının ilk metnine göre, Milli Güvenlik Kurulu"… yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar

---

[310] Yusuf Şevki HAKYEMEZ, "Demokratik Ülkelerde Milli Güvenlik Politikasının Belirlenmesi ve Türkiye" Cumhuriyetimizin 80. Kuruluş Yılına Armağan , **Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Erzincan, C. VII, Sayı. 3-4, Yıl. 2003, s. 298

[311] HAKYEMEZ, s. 299

[312] Kazım ÖZTÜRK, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,** III. Cilt, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1966, s. 3134

[313] HAKYEMEZ, s. 299

Kurulu'na bildirirken, 1971 değişiklikleri ile "…. gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder" ifadesi getirilmiştir.[314]

1982 Anayasasının getirdiği modele göre ise MGK milli güvenlik ilgili kararları alınması ve gerekli koordinasyonu sağlamasında yardımcı bir kuruluş olmaktan öte, devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınmasında "etkin" bir kuruluş konumundadır. 1982 Anayasası ile MGK kararlarının hukuken bağlayıcı etkisi olmasa bile, bu kararlar Bakanlar Kurulu'nu "en azından o doğrultuda bir karar almaya zorlayan" bir nitelik kazanmıştır.[315]

Tarihsel süreç içerisinde böyle bir görünüm sergileyen MGK, 2001 yılında bazı değişikliklere uğramıştır. Anayasanın 118'inci maddesinde yapılan değişiklikle, Milli Güvenlik Kurulu ile ilgili düzenlemeye üç yenilik getirilmiştir. Birincisi, Kurula Başbakan yardımcıları ve Adalet bakanının eklenmesi suretiyle, Kuruldaki sivil üye çoğunluğunun açıkça tesis edilmiş olmasıdır İkincisi, Kurul kararlarının "tavsiye" niteliğinde olduğunun belirtilmiş bulunmasıdır. Üçüncüsü Kurul kararlarının Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınacağının dikkate alınacağı yolundaki ifade, "değerlendirilir" şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin, Kurulun bugünkü konumunda radikal bir değişikliğe yol açtığını söylemek mümkün değildir. Kurulun uygulamasında kararlar oy çokluğuyla değil, oybirliğiyle alındığına göre, sivil üyelerin çoğunlukta olup olmaması, ancak ikincil bir önem taşmaktadır. Öte yandan Kurulun yetkilerinin, Anayasa değişikliğinden önce de, "icrai" değil, "istişari" nitelikte olduğu düşünülürse, yeni metinde "tavsiye" ve "değerlendirilir" kelimelerine yer verilmiş olması, yeni bir hukuki durum yaratmış değildir. Bu niteliğiyle 118'inci maddede yapılan değişiklikler, daha radikal bazı reform önerilerinin, mesela Milli Güvenlik Kurulunun anayasal bir organ olmaktan çıkarılması önerisinin beklentilerini karşılamaktan uzaktır. Türkiye'de silahlı kuvvetlerin diğer Batı demokrasilerine oranla daha etkin bir siyasal rol oynamalarının, basit bir anayasa veya kanun değişikliğiyle giderilemeyecek köklü tarihsel, sosyolojik ve siyasal nedenleri vardır. Ayrıca, Kurulun anayasal konumuna

[314] HAKYEMEZ, s. 300-301
[315] Bülent TANÖR/ Necmi YÜZBAŞIOĞLU , **Türk Anayasa Hukuku**, III. Baskı, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, 2002, s. 338-339

dokunmadan da, 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun değiştirilerek, milli güvenlik kavramının daha dar ve somut şekilde tanımlanması ve Kurul Genel Sekreterliğinin yapısında sivilleştirici bazı değişikliklere gidilmesi mümkündür.[316]

Kısaca bu değişiklikle MGK aracılığıyla askerlerin sivil demokrasi ve sivil hükümet üzerindeki etkisi ve denetimi azaltılmaya çalışılmaktadır. Burada AB'ye giriş sürecinde aday ülkelerin önüne konulan Kopenhag Kriterleri'ndeki sivil demokrasi ile ilgili olan siyasal kriterlerin etkili olduğu gözlenmektedir.[317] Yine 2001 yılı Anayasa değişiklikleri önemli bir yenilik ve başlangıç olarak kabul edilmektedir. Çünkü, milli güvenlik politikasının belirlenmesi konusunda 1961 Anayasasından sonra ilk kez bir olağan dönemde, askerlerin müdahalesi olmaksızın tamamen sivil iradenin eseri olarak bir değişiklik yapılmıştır.[318]

bb. Milli Güvenlik Konseyi Döneminde Çıkarılmış Kanunlara Karşı Yargı Yolunun Açılması

1982 Anayasasının geçici 15'inci maddesinin üçüncü fıkrasına göre, Milli Güvenlik Konseyi dönemi içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilemiyordu. Bu hükmün, hukuk devleti, anayasanın üstünlüğü ve demokratik rejim açılarından çok sakıncalı olduğunda bütün gözlemciler birleşmişlerdir. Anayasa değişikliği ile bu fıkra kaldırılmış, böylece anılan kanun ve diğer işlemlere karşı anayasa yargısı denetimine imkan verilmiştir. Bu değişiklik, paketin demokratik reform niteliği taşıyan önemli unsurlarından biridir. Ancak bizce, anayasaya uygunluk denetiminin harekete geçirilmesinin sadece itiraz yoluna hasretilmemesi ve anayasada belirlenecek bir süre içinde ilgililere iptal davası açma imkanının verilmesi 12 Eylülün hukuki mirası içindeki anayasaya aykırı unsurların bir an önce tasfiyesi bakımından daha isabetli olurdu.[319]

---

[316] ÖZBUDUN, Tesev İst.
[317] HAKYEMEZ, s. 384
[318] HAKYEMEZ, s. 307
[319] ÖZBUDUN, 2001 Anayasa Değişiklikleri…, Tesev İst.

f. Diğer Değişiklikler

2001 yılında yapılan diğer Anayasa değişiklikleri şunlardır:

TBMM'nin görev ve yetkileri konusu ile ilgili olarak "genel ve özel af ilan etme "konusu ile ilgili olarak önemli değişiklikler yapılmıştır. 1982 Anayasasının 87'inci maddesi, T.B.M.M.'nin genel ve özel af ilan etme yetkisini, "Anayasanın 14'üncü maddesindeki fiillerden dolayı hüküm giyenler hariç olmak üzere" ifadesiyle sınırlandırmaktaydı. Anayasanın 14'üncü maddesinde değinilen fiillerin ceza mevzuatımızda hangi suçlara tekabül ettiğini belirlemenin güçlüğü bir yana, bu sınırlama af yetkisinin bir atıfet olma niteliğine uymayan antidemokratik bir hükümdü. Dolayısıyla anayasa değişikliğiyle söz konusu sınırlandırmanın kaldırılması isabetli olmuştur. Ancak Anayasa değişikliği hakkında kanunun geçici maddesinin B bendi gereğince bu değişiklik, bu kanunun yürürlük tarihinden önce, Anayasanın 14'üncü maddesindeki fiilleri işleyenler hakkında uygulanmaz. Af konusunda getirilen diğer bir yenilik, genel veya özel af ilanına karar verilebilmesi için, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun oyunun şart koşulmuş olmasıdır. Yapılan bu değişiklikler olumlu karşılanmıştır.

Yapılan bir diğer değişiklik de Anayasanın 89'uncu maddesinde olmuştur. Bu değişiklikle, Cumhurbaşkanının yayımlanmasını uygun görmediği kanunları bir kere daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilmesine ilişkin düzenlemeye "kısmen veya tamamen" ibaresi eklenerek, Cumhurbaşkanına kısmi veto yetkisi tanınmıştır. Bu takdirde T.B.M.M., sadece uygun bulunmayan maddeleri görüşebilir.

Yine Başkanlık Divanı'nı öngören 94'üncü maddede yapılan değişiklikle, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan adayları, meclis üyeleri içinden, Meclisin toplandığı günden itibaren on gün içinde, Başkanlık Divanına bildirilir" hükmündeki on günlük süre, beş güne indirilmiştir. Bu değişiklik de, bir ayrıntı gibi görülebilmesine rağmen, bir önceki değişiklik gibi, Meclis çalışmalarına hız kazandırma açısından olumludur.

100'üncü maddede yapılan değişiklikle ise, Meclis soruşturması açılmasına ve ilgilinin Yüce Divana sevkine ilişkin kararlarda gizli oy esası getirilmiş, ayrıca soruşturma komisyonuna iki aylık yeni bir süre verilmesi durumunda, bu süre içinde

raporun T.B.M.M.Başkanlığına tesliminin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Rapor, Başkanlığa verildiği tarihten itibaren on gün içinde dağıtılır ve dağıtımından itibaren on gün içinde görüşülür. Bu değişikliklerle, meclis soruşturması sürecine bir ölçüde işlerlik ve hız kazandırmak amaçlanmıştır.

g. Reddedilen Değişiklik Önerileri

Partiler Arası Uzlaşma Komisyonunun kabul ettiği üç değişiklik önerisi, T.B.M.M.Genel Kurulunda yeterli çoğunluğu sağlayamayarak reddedilmiştir.

"Bunlardan birincisi, milletvekili seçilme yeterliliği ile ilgilidir. Anayasanın 76'ıncı maddesi, milletvekili seçilmeye engel suçları sayarken, "ideolojik veya anarşik eylemlere katılma ve bu gibi eylemleri tahrik veya teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş" olma durumuna da yer vermiştir. Değişiklik önerisinde "ideolojik veya anarşik eylemlere" ibaresinin, "terör eylemlerine" şeklinde değiştirilmesi öngörülmüştü. Bizce bu değişikliğin gerçekleşmemesi, bir talihsizlik olmuştur; çünkü "ideolojik ve anarşik eylemler" deyimi, çok geniş, kapsamı belirsiz ve ceza mevzuatımızda hangi suçlara tekabül ettiği belli olmayan bir deyimdir. "

Reddedilen ikinci değişiklik, Anayasanın 90'ıncı maddesine, "kanunlar ile milletlerarası andlaşmaların çatışması halinde milletlerarası andlaşmalar esas alınır" cümlesinin eklenmesini öngörmekteydi. Milletlerarası hukukun iç hukuka üstünlüğü, birçok modern anayasada kabul edilen bir ilkedir. Bu öneri milletlerarası andlaşmalara, hukuk normları hiyerarşisinde kanunlardan üstün, fakat anayasanın altında bir konum veriyordu. Oysa, Avrupa Birliğiyle bütünleşme sürecinde, anayasaya aykırı milletlerarası normlar sorununun ortaya çıkmasından kaçınılamaz. Bu takdirde de, milletlerarası andlaşmaların anayasaya uygunluğunun bir ön-denetimle Anayasa Mahkemesi tarafından incelenmesi ve aykırılık tesbit edilirse, ya daha önce anayasanın değiştirilmesi veya milletlerarası andlaşmanın ancak anayasanın değiştirilmesinde aranan çoğunlukla uygun bulunabilmesi gibi, çok daha radikal anayasa değişikliklerinin gerçekleştirilmesi gerekecektir.

Reddedilen üçüncü değişiklik, yasama dokunulmazlığı hakkındaki 83'üncü maddeye ilişkindir. Bu maddeye, aşağıdaki fıkraların eklenmesi önerilmiştir: "Dokunulmazlıkla ilgili işler, TBMM'ne ulaşma tarihinden itibaren en geç üç ay içinde sonuçlandırılır. Dokunulmazlıkla ilgili oylama Genel Kurulda gizli oyla

yapılır. Milletvekilleri hakkındaki ceza davaları Yargıtay'da görülür. Bu davalarla ilgili hazırlık soruşturmasının yürütülmesi, kamu davasının açılması, hükmün temyizi ve diğer yargılama esasları kanunla düzenlenir". Bu öneri, üç aylık süre ve gizli oy esası gibi, dokunulmazlığın kaldırılması sürecini bir ölçüde hızlandıracak ve kolaylaştıracak olumlu unsurlar içermekle beraber, kamu oyunun beklentilerini karşılamaktan hayli uzaktı. Genel beklenti, dokunulmazlığın, milletvekilli seçilmeye engel suçlar veya hiç değilse 76'ıncı maddede sayılan yüz kızartıcı suçlar (zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi) bakımından tümüyle kaldırılması, dokunulmazlığın sorguya çekilmeye ve yargılanmaya engel olmaması, ancak yakalanma, gözaltına alınma ve tutuklanma için gene de Meclisçe karar alınması yolundaydı.[320]

C- 2001 YILI ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME

Yüzde doksanbir gibi aslında çok yüksek bir yetersayı ile halk tarafından kabul edilmesine rağmen l982 Anayasası'nın, insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti açısından sorunlu pek çok yönünün olduğu hemen hemen tüm kesimlerce kabul edilmektedir. Bu bağlamda sorunu ortadan kaldırmak amacıyla yukarıda ele alınan değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1995 Anayasa değişiklikleri de dahil olmak üzere 1982 Anayasası üzerinde gerçekleştirilen bu en kapsamlı değişikliklerin zamanlamasına dikkat çekmek gerekir. Bu değişikliğin, Anayasanın yaklaşık 20 yıllık bir uygulamasının ortaya çıkardığı sorunların ardından ve yine ülkemizin Avrupa Birliği'ne üyelik için yoğun çaba sarf ettiği bir dönemde gerçekleştirilmiş olmasını gözden uzak tutmamak gerekir. Bu endişe 288 imzalı "Anayasanın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun Teklifi"nin Genel Gerekçesinde şöyle ifade edilmiştir: "1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın; uygulamada olduğu dönem içinde ortaya çıkan ihtiyaçlar, kamuoyunun beklentileri ve yeni siyasi açılımlar doğrultusunda yenilenmesi gereği doğmuştur. Ayrıca Avrupa Birliğine tam üyelik sürecinde, ekonomik ve siyasi kriterlerin karşılanmasının, bu alanda gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasının ön şartı olarak Anayasada bazı değişikliklerin yapılması da kaçınılmazdır. Bu teklif toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek

[320] ÖZBUDUN, 2001 yılı Anayasa Değişiklikleri…. .

çağdaş – demokratik standartlara ve evrensel normlara uygun, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü ön plana çıkaran bir anayasa değişikliğini hedeflemektedir"[321]

Bu değişiklikler, ülkemizin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde önüne konulan kriterlere uygun siyasal-hukuksal yapılanmanın gereklerini de karşılamayı amaçlamaktadır "Kopenhag Kriterleri" olarak anılan demokrasi, insan hakları alanlarında değişiklikler yapma yoluna gidilmiştir. Kopenhag Kriterleri, demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarına saygı gösterilmesi ve bunların korunmasını garanti eden kurumların varlığının sağlanmasını her aday devletin gerçekleştirmesini öngörmektedir.[322] Ancak değişikliklere bakıldığında Kriterlerin karşılıklarının Anayasal düzeyde tam olarak yerini bulduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.[323]

Değişiklikler sonrasında 1982 Anayasası'nın demokrasi ve insan hakları açısından genel görünümünün gerçekten değiştiğini söyleyebilmek zordur. Elbette kimi olumlu adımlar atılmıştır. Ancak Başlangıç kısmındaki değişikliğe rağmen bu yenilik Başlangıç metninin yönünü evrensel anlamda demokrasi ve insan hakları boyutuna çevirememiştir. Bu nedenle zaten bu konularda sorunlu olan 1982 Anayasası'nın Başlangıç kısmı bundan sonra da sorun doğurmaya devam edecektir. Hatta, 2001 değişiklikleri ile evrensel anlamda demokrasi ve insan hakları standardına ulaşma istikametine doğru kesin bir yönelişten ziyade aslın da sadece çekingen bir kıpırdanmanın olduğu söylenebilir. Bu çekingen durum düşünce suçlarının Anayasal dayanağını ortadan kaldırmak amacını gerçekleştirmeye çalışan Başlangıç metnindeki "hiçbir eylem' biçimindeki formülün yerine "hiçbir faaliyet" ifadesinin getirilmesi örneğinde de açıkça sezilmektedir.[324]

Anayasalara başlangıç konulması esası, aslında bir hukuki metin olarak Anaya saların dayandığı temel felsefeyi özlü ifadelerle vurgulamak amacıyla uygulan maya başlamış- olmakla birlikte, ülkemizde özellikle 1982 Anayasası'nda bu amacı aşan biçimde çok değişik konulardaki hükümlerin buraya sıkıştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. 1982 Anayasası'nın içeriği hakkında bilgisi olmayan bir kişinin

---

[321] Bkz. TBMM Tutanakları, Dönem: 21, Yasama Yılı: 3, Sıra Sayısı: 737'deki "Genel Gerekçe" kısmı -

[322] Kopenhag Kriterlerini ortaya koyan belge için bkz. **Documents on European Union (**Ed: A. G. Harrvan/ J Van Der Harst), St. Martin's Press, 1997, s. 286-287

[323] HAKYEMEZ, s. 388

[324] HAKYEMEZ, s. 388

sadece Başlangıç metnini okuyarak Anayasanın temel felsefesi, hazırlandığı ortamın temel özellikleri, Cumhuriyet rejiminin temel ilkeleri, hükümet sistemi, insan haklarının düzenlenişi gibi konularda yeterli bir fikir edinebilmesi mümkündür. Bu durum Başlangıç metninin çok değişik konularda oldukça ayrıntılı sayılabilecek uzun bir metin olmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik buradaki bütün anlatılmak istenilenler oldukça karmaşık şekilde ve tek bir cümleye sığdırılarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Başlangıç metnine yönelik bu eleştiriler nedeniyle 1995 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliğinde Başlangıç metninde yer alan 12 Eylül Askeri Müdahalesini meşrulaştıran ifadeler çıkartılmış; Devleti kutsayan ifadeler değiştirilmiş, fakat bu yapılırken yine de devletin sanki bireylerin özgürlükleri önünde tutulduğu ısrarla vurgulanırcasına "Kutsal Türk Devleti" ibaresi kaldırılırken onun yerine "Yüce Türk Devleti" ibaresi getirilmiştir. Sonuçta Başlangıç kısmı sorun doğurmaya ve eleştirilmeye bu tarihten sonra da devam etmiştir. Aynı eleştiriler ele aldığımız bu değişiklikten sonra da rahatlıkla yapılabilir. Bu nedenle belki de Başlangıç kısmının tümden kaldırılması en doğru sonucu verecektir.[325]

Çünkü değişiklikle açıkça düşünce suçlarını ortadan kaldıracak biçimde "eylem" ibaresi değil, daha esnek bir ifade kullanılmış ve sonuçta pek önemli bir değişiklik de sağlanamamıştır. Başlangıç metninin kaldırılması ile aslında Anayasada hiçbir eksiklik de ortaya çıkmaz. Bu metinde düzenlenen konuların hepsi zaten Anayasa maddelerinde düzenlenmiş durumdadırlar. Başlangıç kısmının kaldırılması ile Anayasa bir ölçüde gereksiz ve sürekli biçimde sorun doğurmaya yatkın hükümlerden de arındırılmış olacaktır.[326]

2001 Değişiklikleri ile temel hak ve özgürlüklerin genel rejimi açısından getirilen yenilikler ise genelde olumlu olarak kabul edilebilir. Özellikle de 13. maddenin genel sınırlama hükmü niteliğini ortadan kaldıran yeniliği olumlu kabul etmek gerekir. Böylece temel hak ve özgürlükler sadece kendi düzenlendikleri maddelerde belirtilen sınırlama nedenlerine göre sınırlandırılacaktır. Yeni 13. maddede sadece temel hak ve özgürlüklere yönelik güvenceler yer almaktadır. Böylece Tanör'ün önerdiği biçimde 13. madde artık bir "genel sınırlama hükmü"

[325] HAKYEMEZ, s. 388
[326] HAKYEMEZ, s. 389

olmaktan çıkarılıp temel hak ve özgürlüklere . yönelik bir "genel koruma hükmü" biçimine dönüşmüş sayılabilir.[327]

Bununla birlikte yeni maddede yer alan kimi ilke ve ölçütler aslında temel hak ve özgürlüklere yönelik olarak çok da önemli yeni iyileştirmeler sağlayamayacaktır. Örneğin, yukarıda da belirtildiği gibi ölçülülük ilkesi açıkça bu adla belirtilmeden önce de Anayasa Mahkemesi kararlarında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında zaten kullanılmaktaydı. Bunun gibi öz güvencesi ölçülülük ilkesi kadar sık olmasa da demokratik toplumun düzeninin gerekleriyle birlikte kullanılmaktaydı. Belki bu ikincisinin açıkça belirtilmesi özgürlüklerin sınırlandırılmasında yeni bir güvence olarak kabul edilebilir. Böylece Anayasa Mahkemesi bundan sonra temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında açıkça öz ölçütünü de dikkate alacaktır.[328]

Ancak buradaki "demokratik toplum düzeninin gerekleri" ve "öz" ölçütlerinin birlikte kullanılması acaba temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması sürecinde sınırlamanın sınırı noktasında bir sorun ortaya çıkarabilir mi? Çünkü 1982 Anayasası'nın hazırlık çalışmalarında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında kullanılması gereken ölçüt ele alınırken, yapılan tartışmalarda, 1961 Anayasası'nda var olan öz ölçütünün sanki demokratik toplum düzeninin gereklerinden daha fazla koruma getirdiği, dolayısıyla yeni Anayasada özgürlüklere daha kolay biçimde sınırlama getirebilmek için demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütünün kabul edilmesi savunulmaktaydı. Nitekim "demokratik toplum düzeninin gerekleri" ölçütünün getirilmesinde bunun özgürlüklerin kısıtlanması noktasında Yasama organına daha fazla imkan sağlamasının etkili olduğu

[327] Bülent TANÖR, **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri**, TUSİAD Yayınları, İstanbul, 1997, s. 100

[328] TUSİAD'ın hazırlamış olduğu "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri' adlı çalışmada 13. madde için önerilen iki konu da hemen hemen 2001 değişiklikleri ile karşılığını bulmuştur. Bunlardan biri bu maddenin genel koruma hükmü haline dönüştürülmesi, diğeri ise öz ve demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütlerinin birlikte kullanılmasıdır. Bkz. TANÖR. s. 98-99. Benzer biçimde yine doktrinde aynen Federal Alman Anayasası'nda olduğu gibi temel hak ve. özgürlüklerin sınırlandırılmasında sınırlamanın sınırı olarak "öz" ölçütünün de Anayasaya sokulması önerilmektedir. Bkz. Zafer GÖREN, "**Temel Hak ve Özgürlükler - Türkiye Cumhuriyeti Anayasası İçin Reformu Önerileri**", Türkiye Anayasa Reformu: Prensipler ve Sonuç1ar Konrad Adeniuor Vakfı, Ankara, 2001, s. 103

belirtilmektedir.[329] Anayasanın hazırlık aşamasındaki bu tartışmalara bakıldığın da sanki bu iki ölçütün birlikte kullanılmasının mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır. O dönemde yapılan bu tartışmalara rağmen öz ölçütünün Yasa Koyucunun sınırlama konusundaki takdirini kısıtlaması temel hak ve özgürlükleri koruyucu bir yenilik olarak kabul edilmelidir. Böylece bu iki ölçüt birbirlerinin eksikliklerini tamamlayabilecektir. Ama bu iki ölçütün birlikte kullanılmasının yukarıda belirtildiği gibi ortaya çıkarabileceği kimi sorunlar da olabilecektir.[330]

Değişikliklerle birlikte "laik Cumhuriyetin gerekleri" biçiminde aslında çok farklı ve sınırlama konusunda mukayeseli hukukta pek kullanılmayan bir ölçüt daha Anayasaya sokulmuştur. İlginçtir ki bu biçimdeki bir teklif aslında 288 imzalı metinde yoktur; Anayasa Komisyonu tarafından metne dahil edilmiştir. Ancak getiriliş nedeni olarak hiçbir gerekçe belirtilmemiştir. 288 imzalı metinde işe sadece 13. maddenin Avrupa İnsan Hakları – Sözleşmesindeki ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlendiği belirtilmektedir. Oysa Komisyonda eklenen bu ölçüt ile aslında Sözleşmeden gerçekten farklı bir sınırlama ölçütü Anayasaya dahil edilmiştir. Kaldı ki, laikliğin demokratik toplum düzeni ile olan sıkı ilişkisi dikkate alındığında demokratik toplum düzeni diye bir ölçüt varken bu yeni ölçütün getirilmesini anlamak da zordur.[331]

13. madde bir genel koruma hükmü şekline dönüştürülmeye çalışılırken aslında burada yer alan sınırlamaların "Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun" olarak yapılacağına ilişkin kuralın da metinden çıkarılması gerekirdi. Çünkü bu ifade aslında 1982 Anayasası gibi özgürlükler karşısında devleti daha fazla ön plana çıkarmayı amaçlayan bir metinde özgürlükler için bir güvence değil; aksine onların daha fazla sınırlandırılmasına imkan sağlayan bir etki yapabilir.[332] Ancak eğer Anayasa gerçekten özgürlükçü anlayışı benimsemiş olsaydı bu ifade sınırlama

---

[329] Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Bülent TANÖR/Necmi YÜZBAŞICIOĞLU. **Türk Anayasa Hukuku**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 148-149; Uygun, s. 174

[330] HAKYEMEZ, s. 390

[331] Anayasa değişikliği sonrası yazdığı bir makalede Mustafa ERDOĞAN "laik Cumhuriyet" kaydının getirilmiş olmasının bireylerin temel hak ve özgürlükleri açısından güvence teşkil etmeye elverişli olmadığını; tam tersi bir amaca hizmet edecek nitelikte bir yenilik olacağını açıkça savun maktadır. Bkz. Mustafa ERDOĞAN "**Anayasa değişikliği üstüne**", Açık Toplum (E- Dergi), http:/www. liberal-dt. org. tr (et:04-10-2001), 2001, s. 2

[332] Anayasanın ruhunun aslında nesnel olarak tanımlanması mümkün olmamakla birlikte bunun temel hak ve özgürlükler açısından geliştirici yorumlara yardımcı olmadığı belirtilmektedir. Bkz. TANÖR YÜZBAŞIOĞLU, s. 147

noktasında sorun doğurmaktan ziyade güvence olabilirdi. Oysa 1982 Anayasası'nın pek çok maddesi ve genel olarak "Anayasanın ruhu" için bunu söyleyebilmek zordur.[333]

14. maddedeki temel hak ve özgürlüklerin genel rejimi ile ilgili en olumlu değişiklik belki de kişiler yanında artık Devlet'e yönelik olarak da temel hak ve özgürlüklerin Anayasada belirtilen ölçülerden daha fazla sınırlandırılmamasına ilişkin olarak getirilen hükümdür. Bu şekliyle yeni fıkra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesine benzemiştir. Ama yukarıda ele alınan temel hak ve özgürlüklerin belli kullanım biçimlerini yasaklayan hükmün benzeri Sözleşme'nin 17. maddesinde yer almamaktadır. Kanaatimizce düşünce suçlarının kesin biçimde Anayasal dayanaktan yoksun bırakılabilmesi için, aşağıda belirteceğimiz 26. maddedeki özel sınırlama nedenleri dışında, 14. maddedeki birinci fıkra ve Başlangıç metni Anayasadan çıkarılmalıdır. Eğer değişikliklerle bu iki yere de "faaliyet" yerine "eylem" ibaresi dahil edilmiş olsaydı belki o zaman da aynı hedefe ulaşılabilirdi. Oysa değişiklik sonrasındaki gerçekleşen yeni durum da düşünce suçlarının dayanağının kalkmış olduğu rahatlıkla söylenemez.[334]

Kaldı ki 13. maddede genel sınırlama nedenlerinin kaldırılması esnasında bu değişikliklerle 26. maddede düşünce özgürlüğü ile ilgili özel sınırlama nedenleri getirilirken, buraya sokulmuş olan "Cumhuriyetin temel nitelikleri" biçimindeki özel sınırlama kaydı da düşünce suçları bakımından ciddi sorunlar ortaya çıkarabilecektir. Bu değişiklikle birlikte artık sosyal devlet, üniter devlet, demokratik devlet, laik devlet ve diğerleri bağlamında yasa koyucu düşünce özgürlüğüne yönelik olarak yeni sınırlamalar getirebilecektir. Oysa sosyal devlet, üniter devlet, demokratik devlet ve diğerleri ile ilgili yasaklanan düşünce açıklamalarının bir kısmı aslında günümüzde demokratik ülkelerde çok rahat biçimde ifade edilebilen düşünce açıklamaları da olabilirler. Bu nedenle bu şekilde yeni bir sınırlama nedeninin getirilmesi ve bunun yasa koyucunun eline verilmesi düşünce özgürlüğü açısından gerçekten sakıncalı sonuçlar doğurur. Hatta bu yeni maddenin, düşünce suçları konusunda Yasa Koyucunun ve özellikle Anayasa Mahkemesinin tutumu dikkate alındığında, genel sınırlama nedenlerinin olduğu eski metinden daha fazlasını doğurabileceği ileri

[333] HAKYEMEZ, 391
[334] HAKYEMEZ, 391

sürülebilir. Çünkü eski şekliyle Anayasada sosyal devlet ilkesi gerekçesiyle düşünce açıklamalarını sınırlama imkanı bu kadar kolay değildi. Sonuç olarak yeni madde ile yaratıcı ve farklı nitelikteki. düşüncelerin ifadesi engellenmiş olacaktır.[335]

Düşünce özgürlüğünün özel bir biçimi olan siyasal parti özgürlüğü ve sınırları konusunda getirilen yenilikler ise aslında olumludur. Kapatma yaptırımı yerine siyasal partilere yönelik olarak Devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakma cezası verilmesinin öngörülmesi, kapatma kararının ancak Anayasa Mahkemesi'nin yeterli oyu (3/5) ile verilebilmesi ve eylemleri nedeniyle bir siyasal partinin kapatılması esnasında- odak olma koşulunun gereklerinin getirilmesi ile aslında bundan böyle sıklıkla parti kapatılmasının önüne geçilmesi amaçlan maktadır. Ancak bu değişikliklerde Anayasadan ziyade geçmişte Anayasa Mahkemesi'nin siyasal parti kapatma konusundaki içtihadının etkili olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bu konuda, odak ile ilgili hükmün Anayasaya sokulmasının parti kapatmayı zorlaştırmayacağını, çünkü Türkiye'deki asıl sorunun Anayasa Mahkemesi'nin bakış açısından kaynaklandığı doktrinde şu ifadelerle belirtilmektedir: "Türkiye'de siyasi partilerin kapatılması konusunda şikayetler varsa, bu şikayetler Anayasadan değil, bizzat Anayasa Mahkemesinin kararlarından kaynaklanmaktadır. Anayasanın 69'uncu maddesi, kapatma istemiyle hakkında dava açılan her siyasi partinin kapatılmasını her halükarda emretmemektedir. Bu konudaki takdir yetkisi Anayasa Mahkemesine aittir. Anayasa Mahkemesinin bu yetkisi ortadan kaldırılmadıkça, 69'uncu maddedeki "odak olma" kriteri nasıl ifade edilirse edilsin, bu "odak olma" nasıl zor şartlara bağlanırsa bağlansın, Anayasa Mahkemesi, bir partiyi odak olmadan dolayı yine kapatabilir. Türkiye'de parti kapatma kararlarında bir yanlışlık varsa, bu yanlışlık 69'uncu maddeden değil, Anayasa Mahkemesinden kaynaklanmaktadır. Eleştiriler de 69'uncu maddeye değil, Anayasa Mahkemesine yöneltilmelidir. Çare 69'uncu maddenin değiştirilmesi değil, Anayasa Mahkemesinin içtihatlarını değiştirmesidir"[336]

Anayasa Mahkemesi'nin siyasal parti kapatma kararı verebilmesi için artık beşte üç çoğunluk oyu getirilmesinde de belirtildiği gibi bunlar siyasal sistem

[335] ERDOĞAN, s. 3
[336] Kemal GÖZLER, "**Anayasa Değişikliği Gerekli Mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma**" Etkin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2001, s. 18

içerisinde partilere verilen önemin bir göstergesi olarak kabul edilmelidirler. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin siyasal parti kapatma yönündeki kararlarını asıl azaltabilecek olan yeniliğin ise Anayasanın Geçici 15. maddesindeki Anayasaya uygunluk denetimi yasağının kaldırılması ile sağlanabileceğini belirtmek gerekir. Çünkü 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan ve aslında Anayasanın 68. maddesinde belirtilen yasakları aşan ve onları genişleten yeni yasaklar getiren hükümler artık Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasaya aykırılığı tespit edilerek iptal edilecektir. Nitekim Anayasa Mahkemesi laik devlet ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkeleri bağlamında birçok siyasal partiyi bu Kanunda yer alan maddelere dayanarak kapatmıştır. Verdiği bu kararlarda ise ilgili maddelerin Anayasaya aykırılığını Anayasanın Geçici 15. maddesindeki açık hüküm nedeniyle denetleyemeyeceğini açıkça belirtmiştir.[337]

Geçici 15. maddenin kaldırılması ile artık Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan, partilerin Anayasanın Başlangıç kısmındaki esasları değiştiremeyeceği (madde 78), Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idari teşkilat dışına çıkarılmasını savunamayacağı (madde. 89) ve Türkiye Cumhuriyeti üzerinde azınlıklar bulunduğunu ileri süremeyecekleri, Türk dili ve kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek ve böylece ülkede azınlık yaratamayacakları (madde: 81) biçimindeki yasaklar Anayasaya aykırı bulunup iptal edilebilecektir. [338] Böylece siyasal parti kapatma kararlarının sayısı gerçekten azalabilecektir. Fakat, burada böyle bir imkanın ancak Anayasa Mahkemesi'nin Kanunun bu maddelerini Anayasada siyasal partilerin uyması gereken ilkelere aykırı bulması durumunda sağlanabileceğini belirtmek gerekir.[339]

Değişikliklerle hukuk devleti ilkesi açısından getirilen yeniliklerin de olumlu noktaları olduğunu kabul etmek gerekir. Özellikle Geçici 15. maddenin ilgili

---

[337] Anayasa Mahkemesi'nin bu yöndeki kimi kararları için bkz. E. S. : 1996/1 (Siyasi parti kapatma), K. S. : 1997/1, K. T. : 14-2-1997, 26-6-1998 tarih ve 23389 sayılı Resmi Gazete; E. S. 1993/4 (Siyasi parti kapatma), K. S. : 1995/1, K. T. : 19-7-1995, AYMKD Sayı. 33/2, s. 623

[337] Doktrinde ise bu yasakların Anayasaya aykırı olduğu savunulmaktadır. Örnek olarak bkz. Yavuz SABUNCU, **Anayasaya Giriş**, 7. Baskı, İmaj Yayınları, Ankara 2001, s. 91; TANÖR. s. 42-46; Fazıl SAĞLAM. **Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları**, Beta Yayınları, Istanbul, 1 999, s. 124-125

[338] HAKYEMEZ, 393

fıkrasının kaldırılması ile bu maddenin belirttiği dönem içerisinde çıkarılan yüzlerce kanun hakkında artık Anayasaya uygunluk denetimi yapılabilecektir. Bu da Anayasanın üstülüğünü sağlayabilecektir. Ancak bu yöntemin etkili sonuç vermesinin kolay olmayacağını da belirtmek gerekir. Eğer itiraz yolu ile görülmekte olan davalarda ilgili kanun maddelerinin Anayasa Mahkemesi'nin önüne getirilmesi söz konusu olacaksa böyle, bir durumda Mahkeme çok yoğun biçimde çalışmak zorunda kalabilecektir. Aslında Anayasa Mahkemesi'nin Geçici 15. maddedeki engeli şimdiye kadar aşmaması ile bu noktada önüne çok yoğun bir yükün getirilmesini de engelleyebilmişti. Ancak bundan sonra bu yol açılmıştır ve bu yolla Anayasaya aykırı kanunların ayıklanması imkanı kullanılmalıdır.[340]

Hukuk devleti ile ilgili olarak önemli bir değişiklik de hak arama hürriyeti ile ilgili 36. maddeye adil yargılanma hakkının sokulması ile getirilmiştir. Ancak bu değişiklik tek başına hukuk devleti ilkesine bir katkı sağlayamaz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinden esinlenilerek gerçekleştirilen bu değişikliğin hukuk devleti ilkesi açısından bir anlam ifade edebilmesi için Anayasanın pek çok maddesinde yer alan ve adil yargılanma hakkı ile çelişen hükümlerin de değiştirilmesi gerekirdi. Örneğin; yargı bağımsızlığı konusunda eleştirilen Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun oluşumu, yine hak arama özgürlüğü ve yargısal denetim imkanını ortadan kaldıran olağanüstü dönemlerde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelere karşı Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaması (madde: 148/1), Cumhurbaşkanı'nın tek başına yapmış olduğu işlemlere (madde: 105/2) , memurlara verilen uyarma ve kınama cezalarına (madde: 129/3) ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (madde. 159/4) ile Yüksek Askeri Şura kararlarına (madde:125/2) karşı yargı yolunu kapayan hükümlere dokunulmadan sadece adil yargılanma hakkının Anayasaya sokulması etkili sonuç verecek bir değişiklik olarak nitelendirilemez.[341]

Aslında 18-06-1999 tarih ve 4388 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle Devlet Güvenlik Mahkemelerindeki askeri hakimlerin buradan çıkartılıp yerlerini sivil hakimlere bırakması adil yargılanma hakkı konusunda güzel bir değişiklik

[340] HAKYEMEZ, 394
[341] HAKYEMEZ, 394

örneğidir. Bu anlayışının 2001 değişiklikleri ile de sürdürülmesi gerekirdi.[342] Belirtmek gerekir ki 2001 Anayasa değişikliği ile adil yargılanma hakkı ve dolayısıyla hukuk devleti konusundaki en önemli değişiklik belki de Geçici maddede yapılan değişikliklerdir.[343]

Anayasa değişikliklerinde demokratikleşme açısından önemli bir değişiklik Milli Güvenlik Kurulu üzerinde yapılmaya çalışılmıştır. Bir yandan Kuruldaki sivil üye sayısı artırılmış, diğer taraftan kararları tavsiye niteliğine dönüştürülmüştür. Böylece Kuruldaki askerlerin sivil hükümetin üzerinde olmadıkları izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Bunlar olumlu değişiklikler olmakla birlikte asıl sorunun demokratik yönetim sorunu olduğunu ve bu nedenle askerlerin tamamen hükümetin emri altında görev yapan bürokratlar olduğunu unutmamak gerekir. Bu da hukuksal düzenlemeler yanında bu yöndeki demokratik anlayışın da herkes tarafından kabul edilmesi ile mümkün olabilir. Dolayısıyla, Milli Güvenlik Kurulunun kararlarının ülkemizde aslında danışma niteliğinde olduğu ileri sürülse de, kimi dönemlerde bu Kurul aracılığıyla Silahlı Kuvvetler siyasal alana müdahale etme imkanını açıkça kullanabilmektedirler. Bu bakış açısından olaya yaklaşıldığında Milli Güvenlik Kurulunun işlevinin Kopenhag Kriterleri bağlamında belirtilen demokratik kurumların sürekliliği ve sivil demokrasi ile bağdaşabilir bir nitelikte olması gerekir. Ya da bir başka ifade ile Milli Güvenlik Kurulu benzeri bir kuruluşun Türkiye gibi kendine özgü koşulları nedeniyle Anayasal bir kuruluş olarak eğer kalması gerekecekse bunun kesinlikle bir sınırının olması da gerekir. Bu sınır "demokratik toplum düzeninin gerekleriyle bağdaşırlık-bağdaşmazlık" sınırıdır.[344]

Genel anlamda bakıldığı zaman, 2001 Anayasa Reformları, insan hakları ve temel özgürlükler alanında güvenceleri güçlendirme ve ölüm cezasını sınırlandırma yolunda önemli bir adımdır. Söz konusu anayasa değişiklikleri, özellikle ifade ve düşünceyi yayma özgürlüğüne, basın özgürlüğüne ve örgütlenme özgürlüğüne kısıtlama getirilmesi gerekçelerini daraltmıştır. Şimdi bütün gözler bu önemli

[342] Ancak burada ele aldığımız değişikliklerle ilgili Anayasa Komisyonu raporunda Komisyon üyeleri, Cumhurbaşkanı ve YÖK yanında Yargı ile ilgili hükümler konusundaki değişikliklerin sadece en kısa zamanda gözden geçirilmesi temennisinde bulunmakla yetinmişlerdir. Bkz. 21-09-2001 tarih , 2J803 esas ve 13 nolu karar. Bu metinler http://www. tbmm.govtr adresinden temin edilmiştir. (20-10-2001)
[342] HAKYEMEZ, s. 394
[344] Bkz. TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, 331-332

değişikliklerin etkili biçimde uygulanmasına dönmüştür. Bu konudaki mevzuat çalışmaları sürmektedir.

Avrupa Komisyonu, bu değişikliklerle ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Buna göre Komisyon Türkiye'yi yalnızca insan haklarının korunması ile ilgili anayasal hükümlerde ve yasalarda değil, hepsinden önemlisi pratikteki insan hakları durumunda büyük iyileşmeler sağlamaya teşvik etmektedir. Komisyon, ölüm cezası üzerindeki moratoryumun devam ettirilmiş olmasını ve anayasal reformlarla ölüm cezasının sınırlamasını memnuniyetle karşılamakta, fakat Türkiye'yi Avrupa Birliği İlkeleri ile uyumlulaştırmak için ölüm cezasının bütünüyle kaldırılmasının gerektiğini ülkemize hatırlatmaktadır.[345]

[345] Aktar, s. 168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANAYASADA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİ'NE ETKİSİ VE TÜRKİYE AB İLİŞKİLERİNDE GELDİĞİMİZ NOKTA

I. YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN ÇEŞİTLİ KARARLARDA VE RAPORLARDA YANKILARI

A- ULUSAL PROGRAM KAPSAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLMİŞ OLAN VE HENÜZ GERÇEKLEŞTİRİLMEMİŞ OLAN ÖNCELİKLER

Türkiye, AB üyeliğinde oldukça kararlı bir şekilde ilerlemektedir. Uygulamadaki bütün sorunlara rağmen ülkemiz Kopenhag Siyasi Kriterleri ile özdeşleştirilen reformları gerçekleştirmek yolunda önemli adımlar atmıştır. Ama hala belli başlı ana konularda sorunlar devam etmektedir. Bu bölümde, 2001 yılı Anayasa değişiklikleri ve Uyum Yasaları ile gerçekleştirilen düzenlemelere ve henüz gerçekleştirilmemiş olan düzenlemelere değinilmiştir. Bu yapılırken de, ulusal programımızda vaad edilen kısa ve orta vadeli öncelikler esas alınmıştır.

a- Ulusal Program Kapsamında Gerçekleştirilen Kısa Ve Orta Vadeli Öncelikler

Düşünce ve ifade özgürlüğü ile ilgili gerçekleşen düzenlemeler

Düşünce ve ifade özgürlüğü ile ilgili gerçekleştirilen düzenlemeler şunlardır:

- RTÜK'ün gözden geçirilmesi; bununla ilgili olarak, Kanun Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Ancak, Anayasa mahkemesi bazı maddelerin iptali ve yürürlüğünün durdurulmasını onaylamıştır.

- Türk Ceza Kanunu'nun 159 ve 312. maddelerinin gözden geçirilmesi gerçekleşmiştir.

- Terörle Mücadele Kanununun 7. ve 8. maddeleri anayasa hükümleri ile uyumlu hale getirilmiştir. TMK'nın 7. maddesinde yapılan değişiklikle örgütle ilgili propaganda yapanların cezalandırılması için "Terör yöntemlerine başvurmayı özendirme şartı" getirilmiştir. TMK'nın 8. maddesinin 3. fıkrasında yapılan değişiklikle maddede düzenlenen propaganda suçunun işlenmesi halinde ilgili radyo ve televizyon kuruluşunun yayından men edilebilceği süre 1 – 15 gün aralığından 1 – 7 gün aralığına indirilmiştir.[346]

[346] Tesev, AB İzleme Projesi Ara Rapor, Şubat 2003, http://www.tesev.org.tr (e.t.05-05-2004)

- Bununla ilgili Anayasa hükümlerinin gözden geçirilmesi gerçekleşmiştir.

- Basın Kanunu'nun gözden geçirilmesi ile ilgili olarak, Basın Kanunu'nun Ek 1, Ek 2 ve 16. maddeleri değiştirilmiştir. Ayrıca, mevcut kanunun bazı maddelerinde değişiklik "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi Taslağı" kapsamında TBMM'den geçmiştir.

- Siyasi Partiler Kanunu'nun bazı maddelerinde – 101. , 102. ve 103. maddeleri – değişiklik gerçekleşmiştir.

Dernek kurma özgürlüğü barışçı toplantı hak ve sivil toplum hususunda gerçekleştirilenler

Bununla ilgili olarak öngörülen düzenleme, sivil toplumun güçlendirilmesi, dernek kurma ve barışçı toplantı hakkına ilişkin yasal ve anayasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, Sendikal Haklara ilişkin yasal ve anayasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir.

- Dernek kurma ile toplantı ve gösteri yürüyüşüyle ilgili mevzuatın gözden geçirilmesi, 2. ve son Uyum Paketi kapsamında Dernekler Kanunu ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilmiştir.

- Ekonomik ve Sosyal Konsey'in Kuruluşu, Çalışma Esasları ve Yöntemleri Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

- Sivil toplum kuruluşları ile ekonomik sosyal demokrasinin uzantısı niteliğindeki kurumsal yapılanmanın anayasal güvence altına alınması; bunlarla ilgili olarak, Anayasa'nın "Kişinin Hakları ve Ödevleri" bölümündeki 26, 28, 31, 33 ve 34. ; "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümündeki 49, 51, 55 ve 65. ; "Siyasi Haklar ve Ödevler" bölümündeki 67 ve 69. ; "Cumhuriyetin Temel Organları" kısmındaki 149. maddeler ile Geçici 15. madde değiştirilmiştir.

- Sendikal haklarla ilgili Anayasa maddelerinin İLO ve Avrupa Sosyal Şartı da dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi bağlamında, Anayasa'nın "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlıklı bölümünün 49, 51 ve 55. maddeleriyle Geçici 15. madde değiştirilmiştir.

- Dernek kurma, toplantı ve gösteri yürüyüşüyle ilgili anayasal değişikliğin gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak, Anayasa'nın "Temel Haklar ve Ödevler" kısmının 33. maddesi değiştirilmiştir.

- Dernek kurma, toplantı ve gösteri yürüyüşüyle ilgili Medeni Kanunda değişiklik yapılması öngörülmüştür. Medeni Kanunla yapılan değişikliklerle 57, 63, 67, 68, 79, 91, 92, 93, 96, 98, 101, 117, maddeler anayasa değişikliği ile örtüşür hale getirilmiştir.

- Kamu Görevlileri Sendikaları Kanun Tasarısı'nın yasalaşması gerçekleşmiştir.

İşkenceyle mücadele konusunda gerçekleştirilenler

İşkenceyle Mücadele konusunda, yasal ve idari önlemlerin güçlendirilmesi öngörülüyor. Bu konuyla ilgili gerçekleşenler şunlardır:

- Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu'nun 9. maddesinin gözden geçirilmesi gerçekleşmiştir.

- Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun gözden geçirilmesi konusu gerçekleşmiştir.

Bu konuyla ilgili Anayasa'nın, 19, 36 ve 38, maddeleri değiştirilmiştir.

- AİHM kararları uyarınca ödenen tazminatların kusurlu kamu görevlilerinden tahsili yönünde anayasal değişikliğin yapılması hususunda, Anayasa'nın 19. maddesinde değişiklik gerçekleşmiştir. Buna göre DMK madde 13'e "işkence ya da zalimane, gayri insani veya haysiyet kırıcı muamele suçları nedeniyle AİHM'nce verilen karalar sonucunda, devletçe ödenen tazminatlardan dolayı sorumlu personele rücu edilmesi" ifadesi eklenmiştir.[347]

- İşkenceye uğradığı kanıtlanan kişiye karşı, bu fiili işleyenlerin hukuki sorumluluğunun yasa hükmüne bağlanması gerçekleştirilmiştir.

[347] Tesev, AB İzleme Projesi Ara Rapor, Şubat 2003, http://www.tesev.org.tr (e.t.05-05-2004)

Duruşma Öncesi Gözaltıyla ilgili Gerçekleştirilenler

Bu konuda, yasal uygulama ve usullerin AİHS ve AİHM kararları ile Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi tavsiyeleri ışığında uluslar arası standartlara yakınlaştırılması ve mevzuatın yeknesaklaştırılması öngörülmüştür. Bu konuda;

- Anayasa'nın 19/6. maddesinin gözden geçirilmesi gerçekleşmiştir.

İnsan Hakları ihlalleri Sonuçlarının Düzeltilmesi İmkanlarının Güçlendirilmesi

Bu konuda özellikle, insan hakları ihlalleri karşısında yasal yollardan hak arayabilme olanaklarının güçlendirilmesi öngörülmüştür.

- Anayasa'nın ilgili maddeleri yani 14, 20, 21, 22, 33, 38, 45. Geçici 15. maddeleri değiştirilmiştir. Yine, tüm bireylerin herhangi bir ayırım yapılmaksızın, bütün insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlandırılması hususu ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar;

- BM her türlü ırk ayrımının ortadan kaldırılması sözleşmesi'nin onaylanması gerçekleşmiştir.

- Kadın – erkek eşitliği konusunda, Anayasa'nın 41 ve 66. maddelerinde değişiklik gerçekleşmiştir.

- Kadın – erkek eşitliğine ilişkin değişiklikler getiren Medeni Kanun Tasarısı'nın yasalaşması gerçekleşmiştir.

- İLO'nun Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Sözleşmesi'nin onaylanması gerçekleşmiştir.

- Türkiye'de yaşayan ve Türk vatandaşı olmayan gayr-i müslimlerin dinlerinin gereklerini yerine getirmeleri ve diğer uygulamalarına yönelik gerekli pratik kolaylıkların kamu düzeninin korunmasına ilişkin mevzuatımız çerçevesinde geliştirilmesini sağlayacak tedbirlerin alınması konusunda, Anayasa'nın ilgili 74. maddesinde değişiklik yapılmıştır.

- BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokolün onaylanması, TBMM Genel Kurul'undan geçmiştir.

Devlet memurlarının ve kamu görevlilerinin insan hakları konusunda eğitilmesi ile ilgili olarak bir takım düzenlemeler gerçekleşmiştir. Bunlar;

- Polis okullarındaki öğretim süresinin 2 yıla çıkarılması gerçekleşmiştir.

- İçişleri Bakanlığı ve bağlı kuruluşların insan hakları eğitimi yürürlüktedir.

- Avrupa Konseyi İnsan Hakları Direktörlüğü'nün Polis ve İnsan Hakları Programı çerçevesinde hazırladığı projenin uygulanması ile ilgili olarak proje yürürlüktedir.

Anayasa'nın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ışığında yeniden gözden geçirilmesi ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

- İlk olarak Anayasa'nın Başlangıç metninin 5. fıkrası; "Temel Haklar ve Ödevler" kısmının "Genel Hükümler" bölümündeki 13 ve 14. ; "Kişinin Hakları ve Ödevleri" bölümündeki 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36 ve 38. ; "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümündeki 41. , 46 ve 51. ; "Siyasi Haklar ve Ödevler" bölümündeki 66, 67, 69 ve 74.; ve "Cumhuriyetin Temel Organları" kısmındaki 87 ve 149. maddeler ile Geçici 15. maddelerindeki değişiklik gerçekleşmiştir.

Olağanüstü hal konusundaki gerçekleştirilen düzenlemeler

- Gelişmeler ve güvenlik değerlendirmesi ışığında olağanüstü halin tamamen kaldırılması öngörülmektedir. Daha önce 4 ilde uzatılan Olağanüstü Hal'in iki ilde (Hakkari ve Tunceli) kaldırılmasına, iki ilde (Diyarbakır ve Şırnak) uzatılmasına dahil karar 19.6.2002 TBMM'de kabul edilmiş ve 21. 06. 2002 tarihli Resmi gazete'de TBMM kararı olarak yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yine OHAL Bölgelerinde göz altı süresinin kısaltılmasına ilişkin DGM Kanununun 16. maddesi de Uyum Paketi çerçevesinde onaylanmıştır. Birinci uyum paketi ile, DGM Yasasının 16. maddesinin 3. paragrafında değişiklik yapılmıştır. Buna göre olağanüstü hal bölgelerindeki gözaltı süresi 7 günden 4 güne; bu sürenin azami haddi de 10 günden 7 güne indirilmiştir.[348]

[348] Tesev, AB İzleme Projesi Ara Rapor, Şubat 2003 ; http://www.tesev.org.tr (e.t.05-05-2004)

DGM Dahil Yargının İşlevselliği ve Verimliliğine İlişkin Düzenlemeler

- DGM Kanunu'nun gözden geçirilmesi kapsamında, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu'na Değişiklik getiren kanun yürürlüğe girmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun 16. maddesinin son paragrafın kaldırılmasıyla DGM'nin görev alanına giren suçlardan dolayı yakalanan veya tutuklanan müdafii ile yalnız görüşmesi ve böylece savunma hakkının güçlendirilmesi mümkün kılınmıştır. Böylece Anayasa'nın 36. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkı ile parelellik sağlanmıştır.[349]

- Adil yargılanma hakkının anayasal güvence altına alınması ile ilgili olarak, Anayasa'nın 36. maddesi değiştirilmiştir.

- Savunmanın yargının temel hükmü olduğuna dair Anayasa düzenlemesi konusunda yine, Anayasa'nın 36. maddesinde değişiklik gerçekleşmiştir.

- Hakim ve Savcıların Avrupa Ülkeleri ve Avrupa Konseyi'nde eğitimi ile ilgili ise, 2000 yılında kişi Fransa ve Almanya'ya gönderilmiştir. 6 Hakim ve savcının gönderilmesi çalışmaları devam etmektedir.

İdam cezasının kaldırılması

Türk Ceza Hukuku'nda ölüm cezasının kaldırılması yönünde çalışmaların gerçekleştirilmesi, öngörülmektedir. Bununla ilgili, Anayasa'nın 37 ve 87. maddelerinde değişiklik gerçekleşmiştir. Savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında, Türk Ceza Kanunu, Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ile Orman Kanunu'nda yer alan idam cezalarının müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülmesine yönelik değişiklik Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi Taslağı kapsamında Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. 4771 sayılı kanunun 1. maddesi terör suçları dahil olmak üzere, savaş ve çok yakın savaş tehdidi hallerinde işlenmiş suçlar için öngörülen idam cezaları hariç olma üzere tüm ilgili kanunlarda yer alan idam cezalarını müebbet ağır hapis cezasına dönüştürmüştür. Türkiye gerçekleştirdiği bu değişiklik ile Kopenhag Kriterlerine uyum konusunda en çok eleştirildiği yasalarında ölüm cezası olan ülke sıfatından kurtulmakta ve AİHS'nin ek

[349] Tesev, AB İzleme Projesi Ara Rapor, Şubat 2003 ; http://www.tesev.org.tr(e.t.05-05-2004)

6 nolu protokolü göz önüne alındığında AİHS ile protokolleri ve AİHM kararlarıyla uygulamalarına ters olan bir sakıncayı ortadan kaldırmış olmaktadır.[350]

Cezaevlerindeki tutukluluk koşullarına ilişkin düzenlemeler

Cezaevlerinin, Avrupa Konseyi ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin tavsiyeleri doğrultusunda BM Cezaevleri Asgari Standartları ile Avrupa Konseyi kurallarına uygun hale getirilmesi öngörülmektedir.

Bununla ilgili düzenlemeler şunlardır:

- Terörle mücadele kanunu'nda değişiklik tasarısının onaylanması ile bu suçlardan hükümlülerin durumlarına yönelik hususların gözden geçirilmesi gerçekleşmiştir.

- İdarecilerin ve Cumhuriyet başsavcılarının cezaevlerindeki denetim ve kontrollerinin daha etkin hale getirilmesi hususunda, İnfaz Hakimliği Kanun Tasarısı yasalaşmıştır. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Kültürel yaşam ve bireysel özgürlükler

- Ana dilde yayın hakkının anayasal güvence altına alınması konusunda, Anayasa'nın Temel Hak ve Ödevler bölümündeki 13, 14. , Kişi Hak ve Ödevleri bölümündeki 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 38. ve Ekonomik Hak ve Ödevler bölümündeki 40, 46, 49, 55, 65, siyasi hak ve ödevler bölümündeki 67 ve 69, Cumhuriyetin Temel Organları bölümünün 149 ve geçici 15. maddelerinde değişiklik gerçekleşmiştir.

- Ana dilde yayın yapılmasını engelleyen yasal hükümlerin kaldırılması konusunda, Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi Taslağı kapsamında RTÜK Kanunu'nda ilgili değişiklik Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Kanununun 4/1 maddesinde gerçekleştirlen düzenleme ile Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılmasının önündeki hukuki engeller kadırılmış ve yayın imkanı güvence altına alınmıştır.[351]

[350] Tesev, AB İzleme Projesi Ara Rapor, Şubat 2003 ; http://www.tesev.org.tr (e.t.05-05-2004)
[351] Tesev, AB İzleme Projesi Ara Rapor, Şubat 2003 ; http://www.tesev.org.tr (e.t.05-05-2004)

- Ana dilde eğitim hakkına ilişkin yasal değişikliğin gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak, Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi Taslağı, kapsamında Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'nda ilgili değişiklik Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. [352] Üçüncü uyum paketi çerçevesinde hazırlanan 4771 sayılı kanunun ve yönetmeliğin getirdiği önemli bir değişiklik kürt dili veya kürtçe yerine Türk vatandaşlarının geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçeler deyiminin getirilmesi olmuştur. Bununla, hem Türkiye'de farklı etnik kimliklerin bulunduğu sosyolojik gerçeği gözden kaçırılmamış, hem de bu yasanın ilerde, istek olduğu takdirde, kürtçe dışında farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi önünde bir engel oluşturması önlenmiştir.[353]

b- Ulusal Program Kapsamında Henüz Gerçekleştirilmemiş Olan Öncelikler

Düşünce ve ifade özgürlüğü:

Sinema, video, müzik eserleri kanunu'nun gözden geçirilmesi ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Yeni Türk Ceza Kanunu'nun yasalaşması; bununla ilgili kanun tasarısı, Bakanlık ve Kurumların görüşüne sunulmuştur. Ayrıca Kanunun 159. maddesindeki değişiklik "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi Taslağı" kapsamında Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.

Dernek kurma özgürlüğü, barışçı toplantı hakkı ve sivil toplum

Sendikal haklarla ilgili yasal sınırlamaların gözden geçirilmesi ve ILO Sözleşmeleri ve Avrupa Sosyal Şartı doğrultusunda yeniden düzenlenmesi hususunda ve hak grevine ilişkin Anayasa maddelerinin gözden geçirilmesi hususunda çalışmalar sürdürülmektedir.

Cezaevlerindeki tutukluluk koşulları:

TCK'nın Hapishane ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun Tasarısı ve Cezaların infazı Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına dair Kanun Tasarısı'nın yasalaşması, TBMM'dedir.

---

[352] İKV, s. 136-139

[353] Tesev, AB İzleme Projesi Ara Rapor, Şubat 2003 ; http://www.tesev.org.tr (e.t.05-05-2004)

İşkenceyle mücadele:

Polis, vazife ve salahiyet tüzüğünün gözden geçirilmesi konusunda, taslak hazırlıkları sürdürülmektedir.

Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Yönetmeliği'nin gözden geçirilmesi çalışmaları sürdürülmektedir.

Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu'nun gözden geçirilmesi kanun tasarısı TBMM'dedir.

Yeni CMUK'un yasalaşması, tasarının ilk metni ilgili kurumların görüşlerine sunulmuştur. Ayrıca, Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi Taslağı kapsamında mevcut kanunun bazı maddelerinde değişiklik Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.

İnsan hakları ihlallerinin etkin denetiminin sağlanması

İnsan Hakları Kurullarının Görev, Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, İnsan Hakları Üst kurulu'nun Kuruluş, Görev ve İşleyişleriyle ilgili usul ve esaslar hakkında yönetmelik, İnsan Hakları Dayanışma Kurulunun Kuruluş, Görev ve İşleyişiyle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetinin kuruluş, görev ve işleyişiyle ilgili usul ve esaslar hakkında yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Özellikle E tipi ve özel tip cezaevlerinin elektronik güvenlik sistemleriyle donatılması için projeler hazırlanmakta ve ilk etapta 3 yerde pilot uygulamaya geçilmesi öngörülmektedir. Çalışmalar devam etmektedir.

İnsan hakları ihlalleri sonuçlarının düzeltilmesi imkanlarının güçlendirilmesi

Bu konuda Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun'un yasalaşması, Başbakanlıktadır.

BM uluslar arası medeni ve siyasi haklar sözleşmesi ve İhtiyari Ek Protokolü ile BM Uluslar arası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin onaylanması hususu, TBMM Dış İlişkiler Komisyonundadır. Ek Protokollere ilişkin ilerleme kaydedilmiştir.

DGM Dahil yargının işlevselliği ve verimliliği; Bu konuda yapılması gereken düzenlemeler şunlardır;

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yeniden yapılandırılması konusunda çalışmalar sürdürülmektedir.

Anayasa'nın DGM'lere ilişkin hükümlerinin gözden geçirilmesi çalışmaları sürdürülmektedir.

Yargı bağımsızlığını sınırlayan yasal hükümlerin gözden geçirilmesi çalışmaları sürdürülmektedir.

BM İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Faaliyetleri çerçevesinde eğitim imkanlarının arttırılması, proje aşamasındadır.

Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yargılanması hakkında Kanun'un gözden geçirilmesi, tasarısı TBMM'dedir.

Askeri Ceza Kanunu, Askeri Mahkemeler Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanunu ve Askeri Yüksek Mahkeme Kanunu'nun gözden geçirilmesi ile ilgili Milli Savunma Bakanlığı bünyesindeki Komisyon'da ilgili çalışmalar yürütülmektedir.

Adli Tıp Kurumu'nun modernizasyonu yönünde kanunda değişiklik yapılması tasarısı Başbakanlıktadır.

Milli Güvenlik Kurulunda gerekli yasal değişikliklerin yapılması Kanun Tasarısı TBMM'dedir.

Tüm bireylerin herhangi bir ayrım yapılmaksızın tüm insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlandırılması, düşünce ve vicdan özgürlükleri konusunda yapılması gerekenler şunlardır.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Teşkilat Kanunu'nun yasalaşması, TBMM'dedir.

Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Teşkilat Kanunu'nun yasalaşması, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'ndadır.

Çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik ulusal eylem planının uygulamaya konulması konusunda, taslak rapor hazırlanmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmeye ek, 4, 7 ve 12 no'lu protokollerin onaylanması, henüz gerçekleşmemiştir.

ILO Sözleşmesine uygun olarak özürlülerin mesleki rehabilitasyonu ve istihdamlarına ilişkin tedbirler alınması, bu konuyla ilgili Kanun tasarısı TBMM'dedir.[354]

B. İLERLEME RAPORLARINDA TÜRKİYE

a- 2001 ve 2002 İlerleme Raporları

Haziran 1993'de Kopenhag Zirvesinde kararlaştırılan ve aday ülkelerin üye olabilmeleri için gerçekleştirmeleri gereken siyasi kriterler, aday ülkelerin, "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygı gösterilmesini teminat altına alan kurumların istikrarını" sağlamalarını şart koşmaktadır.[355]

Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunu yaptığı 1987 yılından bu yana, AB müktesebatına uyum sürecinde, elinden gelen bütün gayreti göstermiştir. Bu gayretin en büyük göstergesi 2001 yılı Anayasa Değişiklikleridir. Yapılan değişikliklerin, Kopenhag Siyasal Kriterlerini karşılamada ne kadar yeterli olduğu İlerleme Raporlarında yer almıştır.

AB Komisyonu, 2001 İlerleme Raporunda, şu hususları tespit etmiştir:[356]

TBMM'nin 3 Ekim 2001 tarihinde kabul ettiği Anayasa Değişiklikleri, insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvenceleri sağlamlaştıran ve idam cezasına sınırlama getiren önemli bir adımdır. Değişiklikler, ifade ve düşünceyi yayma özgürlüğü, basın özgürlüğü ve demek kurma özgürlüğü gibi temel özgürlüklerin kısıtlanmasına ilişkin gerekçeleri daraltmaktadır.

Bu değişikliklere rağmen, temel özgürlüklerin uygulanmasında hâlâ bazı kısıtlamalar varlığını sürdürmektedir. Türkiye'de bireylerin temel özgürlüklerin uygulanmasındaki gelişmelerden ne ölçüde yararlanacakları, uygulama mevzuatının ayrıntılarına ve kanunların fiiliyatta nasıl uygulandığına bağlıdır. Ölçülülük ilkesi

---

[354] İKV, s. 140-143
[355] Ataum Bülteni, Yıl: 2, sayı : 31 Güz, 2002
[356] TUSİAD Brüksel Temsilciliğince hazırlanan ilerleme raporu metni için internet adresi: www. belgenet. com

getirilerek, reformun genel amacının, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygıyı ön plana çıkarmak olarak belirtilmesi cesaret vericidir.

İdam cezasındaki moratoryum muhafaza edilmektedir. Anayasasının değiştirilen 38. maddesi, idam cezasını, terör suçları, savaş zamanı ve yakın savaş tehlikesi durumlarıyla sınırlanmaktadır. Terör suçlarına getirilen istisna, herhangi bir ihtirazi kayıt getirilmesine vermeyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No. lu Protokolü ile uyumlu değildir. Buna karşılık, savaş suçları istisnasına 6 No. lu protokolde izin verilmektedir. Değiştirilen bu maddenin uygulanabilmesi için, Ceza Kanununda değişiklikler yapılması gereklidir. Bu husus da, Türkiye'nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No. lu Protokolü imzalayıp onaylayacak konumda olup olmadığının değerlendirilmesine imkan sağlayacaktır.

Ekonomik, sosyal, kültürel haklarla ilgili reformlar bir dizi olumlu unsur içermektedir. Kanunla yasaklanan dillerin kullanılmasına yasak getiren 26 ve 28'inci maddelerdeki hükümler artık kaldırılmıştır. Bu durum, Türkçe dışındaki dillerin kullanımına olanak sağlayabilecek olumlu bir gelişmedir. Türk yetkililerin de kabul ettiği üzere, bu anayasal reformu uygulamak için, mevcut kısıtlayıcı mevzuat ve uygulamaların değiştirilmesi gerekmektedir. Etnik kökenden bağımsız olarak, bütün Türklerin kültürel haklardan gerçek anlamda yararlanmaları konusunda hiçbir gelişme kaydedilmemiştir.

Cezaevlerine ilişkin bir dizi önemli reform gerçekleştirilmiştir. Türkiye, bu reformların tam anlamıyla uygulanmasının temin edilmesi konusunda desteklenmektedir. Cezaevi protestolarına müdahale edilmesi, sırasında ölçüsüz güç kullanılmış olması esefle karşılanmaktadır. Açlık grevlerinin sonucu olarak insanların hayatlarını kaybetmeye devam etmesi, insanı açıdan kabul edilmezdir. Açlık grevlerine katılanların siyasi amaçları dikkate alınmaksızın, daha fazla insanın ölümünü engellemek için önlemler alınmalıdır. Bu konuların serbestçe tartışılmasına izin verilmelidir.

Yargı sistemi reformuna başlanmıştır. Yargı bağımsızlığı, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin ve askeri mahkemelerin yetkileri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 'nin kararlarına uyma konuları, kaygı verici olmaya devam etmektedir.

Kolluk kuvvetlerinin ve adli personelin insan hakları konusundaki bilincini arttırmak üzere bir dizi girişimde bulunulmuştur. Ancak, bunların uygulamadaki etkilerini değerlendirebilmek için henüz çok erkendir.

Kamu hayatındaki şeffaflığı arttırmak için başlatılan girişimlere rağmen, yolsuzluk hala ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. Yolsuzluk ve karaparanın aklanması ile ilgili önemli Avrupa Konseyi sözleşmelerinin kısa bir süre önce imzalanması olumlu bir gelişmedir.

Bölgesel farklılıkları azaltmak ve tüm vatandaşlar için, ekonomik, sosyal, kültürel fırsatları arttırmak amacıyla, Güneydoğudaki ekonomik durumu iyileştirmeye yönelik daha fazla girişimde bulunulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ülkenin bu bölgesindeki dört ilde hala olağanüstü hal uygulaması sürmektedir.

Türkiye'de demokratik bir sistemin temel özellikleri mevcuttur. Ancak, sivillerin ordu üzerindeki denetimi gibi bazı temel konular üzerinde durulmalıdır.

Bir dizi anayasal, yasal ve idari değişikliğe rağmen bireyleri etkilediği ölçüde, insan haklarındaki mevcut durumun iyileştirilmesi gerekmektedir.

Bazı alanlarda gelişme gösterilmeye başlanmasına rağmen, Türkiye, henüz Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmemektedir. Bu nedenle, ülke genelinde, tüm vatandaşlar için insan hakları ve temel özgürlüklerin hukuken ve fiilen korunmasını sağlayacak reform sürecinin yoğunlaştırılması ve hızlandırılması gerekmektedir.

Katılım ortaklığının öncelikleri olan insan hakları, Kıbrıs ve sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla halli gibi kilit konularda ilerleme sağlamak için, güçlendirilmiş siyasi diyaloğun tam olarak hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Denktaş'ın BM uzlaşma görüşmelerinden çekilme ve BM Genel Sekreterinin New York'taki görüşmelere yaptığı daveti reddetme kararına Ankara'nın verdiği destek göz önünde bulundurduğunda, Türkiye'nin, siyasi diyalog sırasında BM Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunabilmesi konusundaki çabalarına verdiği destek, artık Türkiye tarafından çözümü kolaylaştırmak için atılacak somut adımlarla tamamlanmalıdır.

2001 ilerleme raporunda Türkiye'nin durumu şöyle özetlendi:[357]

1- Ulusal Program: beklentilerden çok uzak AB uyum için istek yok

2- Siyaset: Anayasa değişikliği önemli bir gelişme, siyasi adımlar yeterli değil.

3- Ekonomi: Ümit verici reformlar yapıldı, ancak yapılması gerekenler var.

Avrupa Birliği (AB) komisyonu tarafından hazırlanan ve 9 Ekim 2002'de açıklanan 2002 Yılı İlerleme Raporu'nda da Türkiye'nin 2000 yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde belirlenen temel hedeflerin, Anayasal, yasal değişikliklerle gerçekleştirilmesi yönündeki ciddi çabaları, reformları gerçekleştirmedeki karalılığın işareti olarak görülse de AB üyelik kıstaslarına tam olarak uyum sağlayamadığı açıklanmaktadır.[358]

Siyasi kriterler açısından başlıca 3 belirlemede bulunulmaktadır. Birincisi, özellikle basın ve yayını da içeren, ifade özgürlüğü, barışçı toplanma özgürlüğü dernekleşme özgürlüğü, dini özgürlükler ve yasal tazmin hakkı alanlarında önemli kısıtlamaların sürdüğü şeklinde açıklanan reformların eksikliğidir. İkincisi reformların çoğunun yürürlüğe girmesi için, ilgili yönetmeliklerin oluşturulması ve tüm ülkede farklı düzeylerde yürütme ve yargı makamları tarafından uygulamaya geçirilmesi gereği olarak belirtilen uygulama yetersizliğidir. Üçüncüsü ise başka reformları gerektiren alanların varlığıdır. Bunlar arasında, işkence ve kötü muamele ile mücadele, ordu üzerinde sivil denetime ilişkin bazı sorunlar, şiddet içermeyen görüşlerin ifadesi sonucunda mahkum olanların durumu sayılmaktadır.[359]

2002 İlerleme Raporunda, Türkiye'nin gelişmeler doğrultusunda Ulusal Programı güncelleştirmesi ve programın planlama yönünün güçlendirilmesi ile ulusal programın güncelleştirilmesinde, katılım ortaklığı belgesinde gösterilen hedeflerin tam olarak dikkate alınması gereği üzerinde durulmaktadır.[360]

2002 İlerleme Raporunda siyasi kriterler çerçevesinde belirtilen başlıca eksiklikler şunlardır: Cezaevlerindeki koşullarla ilgili sorunların sürmesi, Devlet

[357] ÇERÇİ, s. 204
[358] YOKUŞ, s 249
[359] YOKUŞ s. 250
[360] YOKUŞ, s. 250

Güvenlik Mahkemelerinde avukatsız tutukluluk uygulamalarının sürmesi, işkence, kötü muamele iddialarının sürmesi ve sanıkların yasal takibinde yeterli ilerleme sağlanamaması, yazar gazeteci ve yayıncılar hakkında yasal soruşturma uygulamalarının sürmesi, derneklerin etkinliklerinin yasaklanması için yasal zeminin varlığını sürdürmesi, Türkiye'deki yabancı derneklerin bazı kısıtlamalara ve sıkı denetime bağlı oluşlarının sürmesi, vakıflar ve sendikalarla ilgili kısıtlamaların sürmesi, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin işleyişinin uluslararası standartlara uygunluğunun sağlanamaması, yargının her zaman bağımsız ve tutarlı işlemediğine yönelik bildirimlerin sürmesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, insan haklarının korunması çabalarının güçlendirilmesi gereği, basın – yayın yasasının AB müktesebatına uyumlu olmaması.[361]

2002 ilerleme Raporunda belirlenen siyasi kriterlere ilişkin eksikliklerle ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken önemli nokta, bu eksikliklerin, Türkiye'de uyum yasaları çerçevesinde ortaya konan bir takım yasal değişikliklerden sonra ve yasal değişikliklere rağmen saptanmış olmasıdır.[362]

Özetle 2002 İlerleme Raporunda reformların bir an önce yürürlüğe girmesi için gerekli adımların atılması ve uygulamaya geçilmesinin şart olduğu vurgulanmaktadır. Reformlara rağmen gerçekleşen bazı uygulamalardan reformların henüz yürürlüğe konmadığının anlaşıldığı görüşüne yer verilmektedir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği önemli gelişmeler ile demokrasinin güçlenmesi ve insan haklarının korunması alanlarında ilerleme kaydettiği fakat bilhassa işkence ve kötü muamele ile mücadele, ifade özgürlüğü, AİHS'ne uyum konularına daha dikkatle eğilerek reformların devamının sağlanması ile siyasi kriterlerin tam olarak yerine getirilmiş olacağı vurgulanmaktadır.[363]

b- 2003 İlerleme Raporu (10 Kasım 2003)

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından hazırlanan ve 5 Kasım 2003'de açıklanan 2003 yılı İlerleme Raporu'ndan Türkiye ile ilgili temel değerlendirmeler şunlardır:

---

[361] YOKUŞ, s. 250

[362] 9 Ekim 2002'de açıklanan 2002 yılı İlerleme Raporu tarih itibariyle, 6 Şubat 2002 tarihli 4744; 26 Mart 2002 tarihli 4748; 9 Ağustos 2002 tarihli 4771 sayılı yasalardan sonra hazırlanmıştır.

[363] Tesev, AB İzleme Projesi Ara Rapor, Şubat 2003 (İnternet Erişim; http://www.tesev.org.tr)

aa. Siyasi Kıstaslar

Son 12 ay içinde Türkiye etkileyici yasal çabalarını sürdürerek Kopenhag siyasi kıstaslarına uyum yönünde önemli bir ilerleme sağlamıştır. Bununla birlikte yargının bağımsızlığı ve işleyişinin, dernekleşme, ifade ve din özgürlüğü gibi temel hakların kullanımının genel çerçevesinin güçlendirilmesi, sivil-ordu ilişkilerinde Avrupa uygulamalarına daha da yaklaşılması, Güneydoğu'nun durumu ve kültürel haklar başta olmak üzere, bu raporda yeralan sorunlara eğilinmesi gerekmektedir. Türk vatandaşlarının Avrupa standartlarında insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlamak amacıyla tam ve etkin uygulama sağlanmalıdır.

Ayrıca Türkiye, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm getirilmesi çabaları için kararlı bir destek sağlamalıdır. Sorunun çözümsüz kalması Türkiye'nin AB'ye yönelik hedeflerinde önemli bir engel oluşturabilir.

AB Komisyonu 2004 yılı Ekim ayında Türkiye'nin siyasi kıstaslara uyumu konusunda bir rapor ve tavsiye açıklayacaktır. Bunun sonucunda, Aralık 2004 tarihinde toplanacak olan, AB Konseyi Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açılma olasılığı konusunda karar alacaktır.

Son birkaç yıl içinde Türk hükümeti reformları hızlandırmak yönünde büyük bir kararlılık göstermiş ve etkin uygulama alanında önemli adımlar atmıştır. Düşünce ve gösteri özgürlüğü, kültürel haklar, ordu üzerinde sivil denetim gibi hassas alanlara değinen reformlar büyük bir siyasi öneme sahiptir. Katılım Ortaklığı çerçevesinde yeralan pek çok öncelik ele alınmıştır.

Kamu idaresi alanında, özellikle insan kaynakları idaresinin saydamlaştırılması reformu yolsuzlukla mücadeleyi güçlendirecektir.

Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) görev, yetki ve işleyişi ile ilgili önemli reformlar sivil-ordu ilişkilerini AB uygulamalarına yakınlaştırmıştır. Ancak, MGK temsilcilerinin RTÜK ve YÖK gibi sivil kurumlarda yeralması ve askeri harcamaların onay ve denetiminde parlamento yetkisi konuları da ele alınmalıdır.

Yargı sisteminin etkinliği ve bağımsızlığı yönünde gelişmelere rağmen, hala yapılması gerekenler vardır. Devlet güvenlik mahkemelerinin, savunma hakkı ve adil yargılama alanlarında Avrupa standartlarına getirilmesi gerekmektedir.

Reform uygulamaları düzensizdir ve bazı durumlarda yasa uygulayıcısı ve yargı makamlarının getirdiği kısıtlamalar sonucunda amaçlanan hedeflere ulaşılamamaktadır. Bu nedenle hükümet bir Reform İzleme Grubu oluşturmuştur.

Türkiye Avrupa Konseyi Yolsuzluk Sözleşmesi'ni onaylamış ve bu alanda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bununla birlikte kamu hayatının pek çok alanında yolsuzluk sürmektedir.

Türkiye sivil ve siyasi haklara, sosyal ve ekonomik haklara yönelik Avrupa sözleşmelerini imzalamıştır. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hükümlerine uyum yönünde sorunlar sürmektedir.

İşkence ve kötü muamele ile mücadele alanında yasal sistem Avrupa standartlarına yaklaşmıştır. İşkencenin boyutları azalmış olmakla birlikte bazı davalarla ilgili raporlar endişe yaratmaktadır.

Hapishane koşullarında ve hükümlülerin haklarında iyileşmeye rağmen, avukat edinme hakkının uygulamada her zaman kullanılamadığı görülmektedir.

Yeniden yargılanma hakkı az dava için kullanılabilmiştir. DEP davasında savunma hakkına saygı konusunda endişeler sürmektedir.

Reform paketleri ifade özgürlüğü alanında önemli kısıtlamaları ortadan kaldırmış ve ceza davasında getirilen yeni hükümler sonucunda pek çok kişi serbest bırakılmıştır.

Toplanma ve gösteri hakkı alanında önemli kısıtlamalar kaldırılırken bazı gösterilerde güvenlik güçlerinin aşırı şiddet kullandığı görülmüştür.

Dernek kurma özgürlüğü alanında bazı kısıtlamaların kaldırılmasına karşın derneklerin ağır işlemlere tabi olduğu ve özellikle insan hakları derneklerine karşı davalar olduğu görülmektedir.

Parti kapatmanın zorlaştırılmasına karşın HADEP kapatılmış, DEHAP'ın ise kapatılması istemiyle dava açılmıştır.

Din özgürlüğü alanında reformlara karşın yasa uygulayıcılarının kısıtlayıcı yorumları nedeniyle, özellikle tüzel kişilik ve mal edinme, eğitim ve din adamları eğitimi alanlarında, Avrupa standartlarına göre önemli sınırlamalar sürmektedir.

Türkçe dışında dillerde radyo, televizyon yayını ve eğitimde yasakları kaldıran tedbirlere karşın uygulamada bir değişiklik görülmemektedir.

Güneydoğu'da olağanüstü hal uygulamasının kaldırılmasının ardından yerlerinden ayrılmış kişiler ve bölgenin sosyal ve ekonomik gelişimi konularına kapsamlı bir şekilde eğilmek gerekmektedir. Genel anlamda kültürel haklar konusu da ele alınmalıdır.

Türkiye, Kıbrıs sorununun çözümü konusunda desteğini çeşitli fırsatlarla dile getirmiştir. Kuzey Kıbrıs ile Türkiye arasında gümrük birliğinin yürürlüğe girmeyeceğini açıklamıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında güven arttırıcı tedbirler alınması yönünde çabalar ve Ege konusunda dışişleri bakanları arasında temaslar sürmektedir.

NATO üyesi olarak Türkiye'nin, AB üyesi olmayan NATO üyelerinin, NATO kaynaklarının kullanıldığı AB liderliğinde operasyonlara katılması ile ilgili, yöntemleri onaylaması Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikası yönünde önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır.[364]

bb. AB Müktesebatına Uyum

AB müktesebatına uyumda, birçok alanda ilerleme sağlanmıştır. Ancak henüz bu uyum bir çok müzakere başlığı için başlangıç düzeyindedir. En fazla ilerlemenin sağlandığı alan olan gümrük birliği konusunda da Türkiye henüz tüm yükümlülüklerine yerine getirmemektedir. Türkiye, Ulusal Programı çerçevesinde tüm AB müktesebatına uyum çalışmaları tutarlı bir şekilde yürütmelidir. Benimsenen yeni yasalar Türkiye'yi AB müktesebatına uyumdan uzaklaştırmamalıdır.

AB Komisyonu AB müktesebatına uyum yönünde yapılan yeni yasal düzenlemeleri değerlendirirken, başlıca şu eksikliklere dikkat çekiyor :

Gümrük birliği alanında özellikle gümrüklerde denetim, taklit ve korsan ürünler, kültürel ürünler, serbest bölgelerde gümrük provizyonlarının uygulanması konuları öncelikli olarak ele alınmalıdır. İdari kapasite iyileşmiştir ancak kurumlar arası işbirliği güçlendirilmelidir;

[364] Bu metin, TÜSİAD Brüksel Temsilciliği'nce hazırlanmıştır. Bkz. www. belgenet. com (e. t:15/12/2003)

Tek pazarda **malların serbest dolaşımı** çerçevesinde Türkiye özellikle sektöre özel yasamalar yaparak ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte sanayi ve işlenmiş gıda ürünlerinde, gıda güvenliği dahil olmak üzere, ürün güvenliği ve ürünün teknik özellikleri konusunda yeni ve eski yaklaşım yasalarının benimsenmesi ve uygulanması konusunda uyum için çaba göstermelidir;

Uyumluluk değerlendirmesi ve pazar gözetim/izleme mekanizmaları ve kurumları konularında sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Yasal ölçüm sisteminin güçlendirilmesi gerekmektedir;

Malların serbest dolaşımı çerçevesinde önemli **teknik engeller**in kaldırılması için çalışılmalıdır;

Yeni **kamu alımları** yasasında yapılan değişiklikler sonucunda AB müktesebatına uyumda geri adım atılmıştır;

Türkiye, 31 Aralık 2000 tarihli Gümrük Birliği Kararı'ndan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve müktesebatın doğru bir şekilde uygulanması için çok çaba harcamalıdır;

Kişilerin serbest dolaşımı konusunda yabancıların Türkiye'deki çalışma izinleriyle ilgili bazı ilerlemeler kaydedilmekle beraber müktesebata uyum çok sınırlıdır;

Hizmetlerin serbest dolaşımı konusunda bankacılık sektörü, yatırım hizmetleri ve menkul kıymetler piyasası hizmetlerinde ilerleme kaydedilmiştir. Ancak sigorta sektöründe yasaların uyumu ve idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir;

Verilerin korunması konusunda yasama çalışmaları sürdürülmelidir;

Sermayenin serbest dolaşımı konusunda müktesebata uyumda ilerlenmiştir ancak daha fazla çalışma gereklidir;

Fikri mülkiyet hakları dahil **şirketler hukuku** alanında müktesebata uyum sınırlıdır. Korsan yayın ve taklitçilikle mücadele yasalarının benimsenmesi ve uygulanması gerekmektedir;

Rekabet politikası alanında devlet yardımları konusunda AB müktesebatına uyum çalışmalarına daha fazla önem verilmelidir ve bağımsız bir devlet yardımları kurulu oluşturulmalıdır;

C. 2003 KATILIM ORTAKLIĞI BELGESİ

AB Komisyonu'nun Türkiye ile ilişkileri ve bu ilişkilerdeki gelişmeleri değerlendirerek Ankara'dan beklentilerini yansıttığı Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) , komisyon toplantısında onaylandı ve kamuoyuna açıklandı. Katılım Ortaklığı Belgesi'nin, "Giriş" ve "Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler (Öncelikler 2003-2004) " bölümü şöyle:

a. Giriş

Avrupa Konseyi, Aralık 1997'de Lüksemburg'da gerçekleştirilen toplantısında Katılım Ortaklığı'nın aday ülkelere yönelik tüm yardımları harekete geçiren güçlendirilmiş katılım öncesi stratejisinin önemli bir parçası olması doğrultusunda bir karar almıştır. Bu bağlamda AB, aday ülkelere vereceği yardımların her aday ülkenin kendi ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlanmasını ve böylece katılım sürecinde karşılaşılabilecek sorunların üstesinden gelinebilmesi için destek sağlanmasını hedeflemektedir.

Türkiye'nin ilk Katılım Ortaklığı Belgesi Mart 2001'de onaylanmıştır. Komisyonu'nun 9 Ekim 2002 tarihli Genişleme Stratejisi adlı belgesi Komisyon'un Türkiye için gözden geçirilmiş bir katılım ortaklığı belgesi teklif edeceğini belirtmektedir.

b. Amaçlar

Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye tarafından Avrupa Birliği'ne katılım yolunda kaydedilen ilerlemelere ilişkin Komisyon'un yıllık ilerleme raporunda belirlenen öncelikli faaliyet alanlarını, söz konusu önceliklerin gerçekleştirilmesine yardımcı olacak mali araçlar ve bu yardımı kullanma koşullarını tek bir çerçeve altında toplamayı amaçlamaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi, aday ülkelerin katılım hazırlıklarını desteklemeye yönelik bir siyasi araçlar dizisi platformu oluşturmaktadır. Türkiye'nin, gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi temelinde,

Topluluk müktesebatının üstlenilmesine ilişkin gözden geçirilmiş bir Ulusal Program hazırlaması beklenmektedir.

c. İlkeler

Her aday ülke için belirlenen alanlar, bu ülkelerin her birinin Kopenhag kriterlerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirme kapasitelerine göre saptanmıştır. Kopenhag kriterlerine göre, aday ülkenin katılımı,

- aday ülkede demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygıyı garanti altına alan kurumların istikrarının sağlanmasını,
- işleyen bir piyasa ekonomisinin yanı sıra, Birlik içerisindeki piyasa güçleri ve rekabetçi baskıya karşı koyabilme kapasitesini,
- siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyum da dahil olmak üzere, üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetini gerektirmektedir.

Avrupa Konseyi, 1995 yılında Madrid'teki toplantısında katılım sonrası Topluluk politikalarının uyumlu bir şekilde uygulamaya koyulmasının sağlanması için, aday ülkelerin idari yapılarını düzenlemeleri gerektiğinin altını çizmiş; 1997 yılında Lüksemburg'da ise, müktesebatın aday ülkelerin mevzuatına dahil edilmesinin gerekli olduğunu ancak bunun tek başına yeterli olmadığını ve etkin uygulamasının sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. 2000 ve 2001 yıllarındaki Feira ve Göteburg'taki Avrupa Konseyleri, müktesebatın yürürlüğe koyulması ve uygulanmasının önemini teyit etmiş ve bunun idari ve adli yapıların güçlendirilmesi ve reformu yönünde önemli çabalar gerektirdiğini eklemiştir.

d. Öncelikler

Komisyon'un yıllık raporları daha önceden kaydedilen ilerlemelerin yanı sıra katılıma hazırlanmak için aday ülkelerin çabalarını devam ettirmeleri gereken bazı alanları da ortaya koymaktadır. Bu durum, öncelikler çerçevesinde ara aşamaların tanımlanmasını gerektirmektedir. Her önceliğe ise, ilgili devletle işbirliği içerisinde belirlenen kesin hedefler eşlik edecektir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, kararlaştırılan yardımın derecesini, bazı ülkelerle yürütülmekte olan müzakerelerin ilerleyişini ve diğer ülkelerle yeni müzakerelerin açılmasını da belirleyecektir.

Katılım Ortaklığı'nda tanımlanan öncelikler, kısa ve orta vadeli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Kısa vade altında sıralanan öncelikler, Türkiye'nin 2003-2004 döneminde gerçekleştirebileceği beklentisi esas alınarak seçilmiştir. Buna karşın, orta vade altında sıralanan önceliklerin gerçekleştirilmesinin 2003-2004 döneminde belirli düzeyde bir ilerleme sağlansa da bir yıldan fazla sürmesi beklenmektedir.

Katılım Ortaklığı Belgesi Türkiye'nin katılım yönündeki hazırlık çalışmalarında öncelikli alanları belirtiyorsa da, İlerleme Raporu'nda yer alan tüm hususları dikkate alması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye Ortaklık Anlaşması, Gümrük Birliği, özellikle tarım ürünleri ticaret rejimine ilişkin AT-Türkiye Ortaklık Konseyi kararları çerçevesinde mevzuatın yakınlaştırılması ve müktesebatın uygulamaya koyulmasına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Ancak ulusal mevzuatın müktesebat ile uyumlu hale getirilmesinin tek başına yeterli olmadığı ve müktesebatın Avrupa Birliği ile aynı düzeyde etkili bir şekilde uygulanmasının da önemli olduğu unutulmamalıdır. Müktesebatın, aşağıda belirtilen tüm alanlarda inandırıcı ve etkili bir şekilde yürürlüğe koyulması ve uygulanması gerekmektedir.

AB Komisyonu İlerleme Raporu'nun incelenmesi, Türkiye'ye yönelik aşağıda yer alan önceliklerinin belirlenmesi imkanını vermiştir.

Helsinki Avrupa Konseyi tarafından tesis edilen siyasi diyalog bağlamında, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin geçerliliğini hala koruyan girişimleri doğrultusunda Kıbrıs sorununa yönelik çabaların global bir çözüme ulaşabilmek için güçlü bir biçimde desteklenmesi.

Helsinki Avrupa Konseyi sonuçlarına uygun olarak siyasi diyalog çerçevesinde anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü ilkesini dikkate alarak Birleşmiş Milletler Şartı'nda belirtildiği biçimde, mevcut sınır sorunları ve buna bağlı sorunların (Helsinki Avrupa Konseyi sonuçlarının 4. noktasına bakınız) çözümü için tüm çabaların uygulamaya koyulması.

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, ihtiyari Protokolü ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin onaylanması, İnsan Hakları Sözleşmesi 6 no. lu protokolünün onaylanması; Avrupa İnsan Hakları

ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi ve özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uyum sağlanması (Sözleşme'nin II. Bölümü)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5. maddesi ile Avrupa İşkenceyi Önlenme Komitesi'nin tavsiyelerine uygun olarak yasa uygulayıcılar tarafından işkence ve kötü muameleye karşı mücadeleye yönelik önlemlerinin uygulamaya koyulması; Savcıların gerekli süre içerisinde etkili bir biçimde bildirilen vakaları inceleyebilmeleri ve mahkemelerin görevini kötüye kullanmak suçundan mahkum olanlara uygun cezalar verebilmeleri yönünde önlemlerin kabul edilmesi.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak tutuklu ve hükümlülerin bir avukatla, yalnız olarak görüşebilme haklarının garanti edilmesi. Gözaltı sürecinin başlangıcı itibariyle ailelerine haber verilmesinin güvence altına alınması

Tüm bireylerin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, din ve inanca dayanan ayırım ve ayırımcılığa maruz kalmaksızın Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası ve Avrupa düzeyindeki enstrümanlara uygun olarak temel haklar ve insan haklarına sahip olmalarının yasal düzeyde ve uygulamada güvence altına alınması.

Basın özgürlüğü de dahil olmak üzere ifade özgürlüğüne ilişkin reformların yürürlüğe koyulması ve sürdürülmesi. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak (10, 17, ve 18. maddeleri) yasal kısıtlamaların kaldırılması, görüşlerini şiddet içermeyen şekilde ifade etmelerinden dolayı suçlanan veya tahkikata uğrayan kişilerin durumlarının düzeltilmesi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu yöndeki kararları çerçevesinde yeniden yargılama hakkına ilişkin yasal düzenlemelerin uygulamaya koyulması.

Dernek kurma ve barışçı toplantı hakkına ilişkin reformların yürürlüğe koyulması; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (11, 17, 18 maddeleri) uygun olarak özellikle sendikalara ilişkin kısıtlamaların kaldırılması. Sivil toplumun gelişiminin teşvik edilmesi.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesine uygun olarak tüm bireylerin ve dini Toplulukların düşünce, inanç, dini özgürlüklerini kullanmalarına ilişkin düzenlemelerin kabul edilmesi ve yürürlüğe koyulması. Birliğe üye ülkelerdeki uygulamalara uygun olarak bu Toplulukların işleyişlerine yönelik kuralların belirlenmesi. Söz konusu koşullar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne

uygun olarak dini Toplulukların, üyelerinin ve mal varlıklarının hukuki düzeyde koruma altında olması, eğitimleri, dini eğitimleri, mal varlığı edinme haklarını kapsamaktadır.

Kültürel çeşitliliğin ve menşei ne olursa olsun tüm vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması. Mevcut düzenlemelerin uygulamaya koyulması ve bu alanlarda kalan kısıtlamaların esnekleştirilmesiyle radyo ve televizyon yayınları ile Türkçe dışında diğer dillerde eğitime somut bir biçimde erişimlerinin güvence altına alınması.

Milli Güvenlik Kurulu'nun işleyişinin Birliğe üye ülkelerdeki askeri işlerin sivil kontrolüne ilişkin uygulamalarla uyumlu olacak şekilde uyarlanması.

Hukuki araçların etkililiği ve bağımsızlığının güçlendirilmesi, insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin yasal düzenlemelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygun olarak tutarlı bir biçimde yorumlanmasının teşvik edilmesi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarını dikkate alma zorunluluğuna uyulmasının güvence altına alınması için önlemler alınması. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin işleyişinin Avrupa normlarına uyumlaştırılması, ara temyiz mahkemelerinin kuruluşu için hazırlık yapılması.

Cezaevi koşullarının Avrupa Birliği üye ülke standartları ile aynı seviyeye getirilmesi yönündeki çalışmalara devam edilmesi,

Polis memurlarının özellikle işkence ve kötü muamele ile mücadeleye ilişkin olarak insan hakları ve modern soruşturma teknikleri konularında eğitiminin sürdürülmesi, hakim ve savcıların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarının uygulanmasına ilişkin eğitimlerinin güçlendirilmesi

Bütün vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel imkanlarının artırılması hedefiyle bölgesel farklılıkların azaltılmasına ilişkin global bir strateji geliştirilmesi için çabalarının sürdürülmesi; Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki durumun iyileştirilmesi.[365]

[365] www. belgenet. com (e. t: 26-03-2003)

D. YENİLENMİŞ 2003 ULUSAL PROGRAMI

"AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" (UP) ile "AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine İlişkin Karar", Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

"AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" (UP) "Siyasi Kriterler" bölümü şöyle:

a- Siyasi Kriterler

Türkiye, 24 Mart 2001 tarihli Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programında öngörüldüğü şekilde temel hak ve özgürlükleri, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunması ve saygı görmesi hususlarındaki düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan kapsamlı anayasal ve yasal reformlar gerçekleştirmiştir.

Bu bağlamda, ölüm cezası kaldırılmıştır. İşkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ışığında yeniden yargılama imkanı getirilmiştir. Gözaltı ve cezaevi koşullarına ilişkin düzenlemeler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) normlarına ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi tavsiyelerine uygun hale getirilmiştir. Olağanüstü Hal uygulaması ülke genelinde kaldırılmıştır. Düşünce, ifade ve basın özgürlükleri genişletilmiştir. Dernekler ve vakıflar ile toplantı ve gösteri haklarına ilişkin düzenlemeler iyileştirilmiştir. Kadın-erkek eşitliğinin ihyasına, kültürel zenginliğin ve hakların güvence altına alınmasına, farklı dil ve lehçelerde öğrenim ve yayın hakkının kullanılmasına yönelik, gayrı-müslim cemaatlere ve yabancılara ilişkin mevzuatı iyileştiren düzenlemeler yapılmıştır. İnsan hakları alanında Devlet ile sivil toplum arasında güçlü diyalog platformu olan İnsan Hakları Danışma Kurulu faaliyete geçmiştir. Milli Güvenlik Kurulunun danışma organı rolü yeniden tanımlanmıştır.

Diğer taraftan, siyasi kriterlerle ilintili çeşitli sözleşmeler imzalanmış veya onaylanmıştır. Bunlar arasında Ölüm Cezasının Kaldırılmasına Dair AİHS'ye Ek 6. Protokol, BM Her Türlü Irk Ayrımının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi, BM Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, BM Uluslararası Ekonomik,

Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, 182 Sayılı ILO En Kötü Biçimde Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Sözleşmesi ve BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi İhtiyari Protokolü de bulunmaktadır.

Gerçekleşen reformların aynı zamanda etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik olarak başlatılan çalışmalar sürmektedir. Reformların ruhunu eksiksiz olarak uygulamaya yansıtmayı amaçlayan birçok idari düzenleme yapılmıştır. Bu bağlamda, farklı dil ve lehçelerde yayın ve öğrenime ilişkin yönetmelikler hazırlanarak uygulamaya konmuştur. Cemaat vakıflarının taşınmaz mallar üzerindeki tasarrufları ve derneklerle ilgili yönetmelikler yürürlüğe konmuş, idari yapılanmalar tamamlanmıştır. İşkence ve kötü muamelenin önlenmesi bağlamında kamu görevlilerinin bilinçlendirilmesi için genelgeler çıkarılmış, kanun uygulayıcıları başta olmak üzere, kamu görevlilerine yönelik insan hakları eğitim programları yoğunlaştırılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Hakim ve savcıların özellikle AİHS hükümleri ve AİHM içtihadı konusunda eğitimleri için Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği ile işbirliği halinde geniş kapsamlı programlar uygulanmaktadır. Tüm bu alanlardaki uygulamalarda reformlara koşut somut ilerlemeler sağlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, uyum yasama çalışmalarının daha etkin bir şekilde yürütülmesi amacıyla bir AB Uyum Komisyonu kurulmuştur.

Temel yasaların tümüyle değişmesi uzun süren bir yasama faaliyeti olup, bu süreç, katılım müzakereleri sırasında da devam edecektir. Hükümet, çeşitli yasalarda katılım müzakerelerinin başlaması için önşart niteliğindeki siyasi kriterlere uyum konusunda gerekli düzenlemeleri süratli bir şekilde "uyum yasa paketleri" marifetiyle gerçekleştirmeyi tercih etmiştir. Ancak, bununla beraber temel yasaların daha uzun vadede bir bütünlük içinde yenilenmesi hedeftir.

Hükümet, aşağıdaki başlıklar altında sıralanan yasal düzenlemeleri TBMM'nin 22. yasama dönemi 1. yasama yılı içinde tamamlamaya kararlıdır. Yapılan tüm reformların eşzamanlı olarak, lafzıyla ve ruhuyla uygulamadaki etkisinin ilke olarak Haziran 2004'e kadar görüleceği konusunda Hükümetin iradesi tamdır.

aa-Düşünce ve İfade Özgürlüğü

Hükümet, ifade özgürlüğünün evrensel değerlere dayalı Avrupa Birliği müktesebatı ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin uygulamalarına koşut olarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 10. maddesi çerçevesindeki toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliğin korunmasını da öngören ölçütler ile laik ve demokratik Cumhuriyeti, üniter devlet yapısını ve milli birliği koruma kriterleri temelinde bir yandan genişletilmesine, diğer yandan da sürdürülmesine öncelik ve önem vermektedir. Bu çerçevede,

- İfade özgürlüğünün sınırlarını belirleyen mevzuat Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine ve özellikle Sözleşmenin 10. , 17. ve 18. maddelerinin lafzına ve ruhuna uygunluğu bakımından gözden geçirilecek,
- İfade özgürlüğü alanını genişleten yasal ve idari değişikliklerin etkin uygulaması sağlanacak,
- Basın özgürlüğünün evrensel standartlarda uygulanması için gerekli tedbirler alınacak,
- Türk vatandaşlarının günlük yaşamda geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması veya farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine ilişkin hükümler hayata geçirilecek,
- Uygulamada yeknesaklığın sağlanması amacıyla, yargı mensuplarının insan hakları, AİHS ve AİHM içtihadı konusunda yürütülen eğitim programları yaygınlaştırılarak sürdürülecektir.

bb- Dernek Kurma Özgürlüğü, Barışçı Toplantı Hakkı ve Sivil Toplum

Hükümet, sivil toplumun güçlenmesini ve demokratik yaşama katılımını desteklemeye devam edecektir. Bu çerçevede, ilgili mevzuatın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine ve özellikle Sözleşmenin 11. , 17. ve 18. maddelerinin lafzına ve ruhuna uygunluk açısından gözden geçirilmesine devam edilecektir.

Bu bağlamda,

- Dernekler ve vakıflar ile toplantı ve gösteri yürüyüşlerine ilişkin mevzuat gözden geçirilecek, çeşitli kanunlarda yer alan hükümler az sayıda kanunda toplanarak yeknesaklık sağlanacak,
- Dernekler ve vakıflar ile toplantı ve gösteri yürüyüşlerine ilişkin yasal ve idari değişiklikler etkili uygulanacaktır.

cc- İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesi

Hükümet, işkence ve kötü muamele olaylarını önlemeye ve sıfır hoşgörü göstermeye kararlıdır. Adaletin biran önce tecelli etmesi için yürürlüğe konmuş olan yasal ve idari önlemler titizlikle uygulanacaktır. Hukuk ve ceza alanlarındaki değişiklikler dahil, yapılması öngörülen tüm yasal ve idari düzenlemelerde işkence ve kötü muameleye karşı hassasiyet gösterilecektir. Düzenlemelerin uygulanmasında özellikle AİHS'nin 3. maddesi ile Avrupa İşkencenin ve İnsanlık dışı veya Onurkırıcı Ceza ve Muamelenin Önlenmesi Komitesi tavsiyeleri dikkate alınacaktır. İzleme, denetim ve rapor etme mekanizmalarının çalışmalarına ağırlık verilecektir.

Bu amaca yönelik olarak,

- İşkence ve kötü muamele iddialarının derhal ve titizlikle soruşturulması ve ihlallerin faillerinin süratle cezalandırılmaları sağlanacak,
- Yakalanan, gözaltına alınan veya tutuklananların avukatlarıyla görüşme ve yakınlarına haber verme haklarına ilişkin yasal hükümler titizlikle uygulanacak,
- Modern soruşturma teknikleri ve insan hakları ile kötü muamele ihlallerini önlemeye yönelik tıbbi muayene sistemi etkili bir şekilde uygulanacak,
- Kanun uygulayıcılarının insan hakları eğitimi yoğunlaştırılacak ve yaygınlaştırılacak,
- Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliğinde yeralan düzenlemelerin uygulanmasının

etkin biçimde denetlenmesi ve ihlali görülenler hakkında derhal yasal işlem yapılması sağlanacak,

- İşkence ya da gayri insani veya haysiyet kırıcı muamele suçları nedeniyle AİHM kararları sonucunda ödenen tazminatların sorumlu personele rücu edilmesi konusundaki mekanizma etkin biçimde işletilecek,

- Yakalama, gözaltı, tutukluluk sırasındaki haklar ve bu hakların ihlali durumunda başvurulabilecek şikayet yolları konusunda kamuoyu bilinçlendirilecektir.

dd- Kamu Görevlilerinin İnsan Hakları Konusunda Eğitimleri

Yargı mensupları ve kolluk kuvvetleri başta olmak üzere, kamu görevlilerinin insan hakları konusunda sürmekte olan eğitim programları yaygınlaştırılacak ve özellikle AİHS ve AİHM içtihadı ile AB hukuku alanlarında bilinçlendirecek eğitim programları Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği ile işbirliği içinde geliştirilecektir.

ee- Yargının İşlevselliği ve Verimliliği

Devletimizin temel niteliklerinin başında gelen hukuk devleti ilkesinin evrensel hukuk değerlerini benimsemiş çağdaş toplumlardaki anlayışla ülkemizde de yerleştirilmesi, adalet hizmetlerinin modern toplumun gereklerine uygun şekilde etkili hale getirilmesi Hükümetin bu alandaki en önemli hedefi olup, bu bağlamda gerçekleştirilecek yargı reformu demokratikleşme sürecinin temelini oluşturmaktadır. Bu alanda öncelikli olarak, uygulamada yeknesaklığın sağlanması amacıyla, insan hakları, AİHS ve AİHM içtihadı konusunda yürütülen eğitim programları, yüksek mahkeme üyeleri dahil, tüm yargı mensuplarını kapsayacak şekilde yaygınlaştırılarak sürdürülecektir.

ff- Cezaevleri, Tutukevleri ve Nezarethane Koşulları

Hükümet, ceza ve tutukevlerindeki koşulların iyileştirilmesi için alınan önlemlerin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede, Avrupa Konseyi ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesinin tavsiyeleri dikkate alınarak, cezaevleri, tutukevleri ve nezarethanelerin uluslararası standartlarla uyumlaştırılması ile Ceza İnfaz Hakimliği Kurumu ve Cezaevleri İzleme Kurullarının etkin çalışmaları

sürdürülecektir. Ayrıca, cezaların infazına ilişkin mevzuatın gözden geçirilmesine devam edilecektir.

gg- Tüm Bireylerin, Ayırım Yapılmaksızın Tüm Temel Hak ve Özgürlüklerden Tam Olarak Yararlandırılması

Hükümet, tüm bireylerin herhangi bir ayırım yapılmaksızın tüm insan hakları, temel özgürlükler ve kültürel haklardan tam ve eşit olarak yararlanmalarını güvence altına almanın temel görevi olduğuna inanmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin taraf olduğu tüm uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmeyi sürdürecektir. Tüm bireylerin düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlükleri AİHS'nin 9. maddesi çerçevesinde titizlikle korunacaktır. Kadın-erkek eşitliğinin özellikle uygulamada sağlanması bir öncelik alanı olacaktır. Bu çerçevede,

- İbadet özgürlüğü ile ilgili olarak, AİHS ve Ek 1. Protokolü ışığında, değişik din ve inanç gereksinimleri dikkate alınacak şekilde uygulamalar kolaylaştırılacak,
- Türk vatandaşlarının günlük yaşamda geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması veya farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine ilişkin hükümler uygulanacak,
- Özürlülerin mesleki rehabilitasyonu ve istihdamları hakkında 159 No. lu ILO Sözleşmesine uygun önlemler alınacak,
- ILO En Kötü Biçimde Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Sözleşmesinin uygulanmasına önem verilecektir.

hh- Yürütmenin İşlevselliği

Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) danışma organı niteliği, Anayasa ve ilgili yasa değişiklikleriyle yeniden tanımlanmıştır. MGK'nın ve MGK Genel Sekreterliğinin işlevleri bu niteliklerle uyumlaştırılacaktır.

ıı- Sözleşmeler

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmeye Ek 13. Protokolünün ve BM Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar

Sözleşmesinin İhtiyari Ek Protokolünün imzalanması için gerekli çalışmaların başlatılması öngörülmektedir.[366]

E. ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ RAPORU

Türkiye, - gönüllü olarak üstlendiği hukuksal bir yükümlülükle şartlarını kabul ettiği - çok sayıda uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmelerinin tarafıdır. Bundan dolayı bir devletin iç hukukunu uluslararası sözleşmelere uygun hale getirme gerekliliği, genel uluslararası hukukun tanınan bir kuralıdır.[367]

Türkiye'nin bir devlet olarak taraf olduğu ilgili anlaşmalar arasında Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi[368] ile İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi de bulunmaktadır. Bunlar ve diğer anlaşmalar Türkiye'yi, kendi toprakları içinde bulunan ve yasalarına tabi olan tüm insanların BM İnsan Hakları Savunucularını Koruma Bildirgesi'nde sıralanan haklarının yanı sıra, işkence ve diğer kötü muamelelere maruz kalmama özgürlüğü, keyfi olarak tutuklanmama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi Bildirge'ye açıkça dahil edilmemiş diğer temel haklarına da saygı göstermek ve bu hakları korumakla yükümlü kılmaktadır.

Bununla ilgili olarak Türkiye Anayasası, insan haklarına ilişkin genel bir taahhütün[369] yanısıra, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı (madde 19) , ifade özgürlüğü (madde 26) , dernek kurma özgürlüğü (madde 33) ile basın yayın özgürlüğü (madde 28-31) gibi özgül insan hakları ile ilgili hükümler de içermektedir.

2001 yılından bu yana iki Türk hükümeti, Türkiye'nin uzun süredir hedefi olan AB üyeliğine ulaşmak için anayasal ve yasal reformlar yapmaya girişmiştir.

---

[366] www. belgenet. com (26-03-2003)
[367] http://www. amnesty-turkiye. org/sindex. php3?sindex=vifois1202200401 (e. t: 17. 10. 2003)
[368] Türkiye'nin Aralık 2003'de bu Sözleşmeye ve aynı şekilde Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne taraf olması, Uluslararası Af Örgütü'nün memnuniyetle karşıladığı bir adımdır.
[369] Bkz. , mesela Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (17 Ekim 2001'de değiştilmiş haliyle), Madde 2 ve 14.

Kopenhag kriterlerine[370] uyarak AB üyeliği şansını en yükseğe çıkarma bağlamında insan haklarının korunması yetkililer için önemli bir konu olmuştur.[371]

Bugüne kadar ("Uyum Yasaları" olarak adlandırılan) yedi reform paketi kabul edildi. Uluslararası Af Örgütü bu reformları, insan haklarını korumada bir ilk adım olarak memnuniyetle karşılamakla birlikte, bu reformların etkileri istikrarsız olmuş ve insan hakları savunucuları üzerindeki baskıları sona erdirmeyi sağlamamıştır. Uyum yasalarıyla yapılan bazı düzenlemeler ve UAÖ'nün değerlendirmeleri şu şekildedir:

"Uyum Yasaları" geçmişte ifade özgürlüğü hakkını kısıtlar şekilde kullanan bazı yasaları değiştirmiş ya da yürürlükten kaldırmış olsa da, ifade özgürlüğü hakkını kısıtlamak için Türk yasalarının kullanılabilmesi halen mümkündür. 2001 yılında temel hak ve özgürlüklerin ihlaline getirilen sınırlamalar ve yasaklar (Anayasa'nın 13 ve 14. maddeleri) büyük ölçüde yeniden yazılmış olmalarına rağmen, hala Türk anayasasının çok sayıda maddesi, Türkiye'nin uluslararası hukukun zorunlu kıldığı yükümlülükleriyle uyumlu olmayan sınırlamalar içermektedir.[372] Uluslararası Af Örgütü, Türk yetkililerinin, kısıtlamaların, Türkiye'nin devlet olarak taraf olduğu İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi'nin (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) izin verdiği sınırların ötesine geçmemesini sağlaması konusunda ısrarlıdır.[373]

---

[370] 1993 tarihli Kopenhag kriterleri, aday devletin, "demokrasiyi, hukuk devletini, insan haklarını ve azınlıklara saygı gösterme korumayı garanti eden kurumların sağlamlığını" göstermesi yönünde bir gereklilik içermektedir.

[371] Avrupa Birliği Konseyi tarafından 8 Mart 2001'de kabul edilen Türkiye'nin Katılım Ortaklığı, tek bir çerçeve içinde AB'nin aday ülkeye yönelik bütün destek biçimlerini harekete geçiren büyük önemdeki ön katılım stratejisinin anahtar özelliğidir. Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesine yardımcı olmak üzere mali araçların kullanılabilirliğini düzenler ve bu süreçte Türkiye'ye yardımcı olacak bazı siyasal belgeler için temel sağlar. Daha fazla bilgi için, bkz. , UAÖ brifingi (AI Index: EUR 44/001/2004) .

[372] 14. maddenin şimdiki hali şöyledir: "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir. "

[373] Yani: bunlar yasada belirtilmiş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü ya da kamu güvenliği yararları içinde, kargaşa ve suçların önlenmesi, sağlık ve ahlakın korunması, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için zorunlu olmalıdır.

Uluslararası Af Örgütü, 2001 yılında değiştirilen 26. maddeye eklenen, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla "7i" hükmünün ifade özgürlüğü hakkının kullanılmasına yeni kısıtlamalar getirdiği kaygısını taşımaktadır.

"TCK'nın 169. maddesi ile TMY'nin 8. maddesinin dışında değiştirilen öteki yasalar:

TCK'nın çeşitli devlet organlarına "hakaretler"i cezalandıran 159. maddesi; TCK'nın halk arasında kin ve düşmanlığın tahrikini cezalandıran 312/2. maddesi; ve TMY'nin yasadışı örgütlerin propagandasını yapmayı yasaklayan 7. maddesidir. Bunlardaki değişikliklere rağmen Uluslararası Af Örgütü, bu yasaların şiddet içermeyen görüşlerin barışçıl ifade edilmesi hakkını ihlal edecek şekilde yorumlanabilecekleri kaygısını halen taşımaktadır. "

Örneğin, 19 Şubat 2002'de yürürlüğe giren yasal değişikliklerde, TCK'nın 159. maddesi uyarınca çeşitli devlet organlarına "tahkir ve tezyif etme" için öngörülen cezaların üst sınırı indirilmiştir, [374] ama insanlar bu madde uyarınca gene de, "Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisi'ni, Hükümetin manevi şahsiyetini, Bakanlıkları, Devletin askeri veya emniyet muhafaza kuvvetlerini veya Adliyenin manevi şahsiyetini" eleştirmekten dolayı cezalandırılabilirler. 9 Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe giren yasal değişikliklerde bu maddeye "tahkir, tezyif ve sövme kastı bulunmaksızın, sadece eleştirmek maksadıyla yapılan düşünce açıklamaları cezayı gerektirmez" cümlesi eklenmiştir. Bu ek, bu madde uyarınca cezalandırılabilecek suçların alanını sınırlıyorsa da, Uluslararası Af Örgütü bu maddenin ifade özgürlüğü hakkını ihlal etmek için kullanılabileceğinden gene de kaygı duymaktadır.

[374] 30 Ağustos 2003'de yürürlüğe giren yasal değişiklikte, TCK 159. maddede öngörülen cezaların alt sınırı 1 yıldan 6 aya indirilmiştir.

Yine, Uluslararası Af Örgütü, TCK'nın değiştirilen 312/2. maddesinin hala, şiddet yanlısı olmayan görüşlerin barışçıl olarak ifade edilmesini cezalandırmaya devam edebilecek muğlak ifadeler taşıdığından kaygı duymaktadır.

Uluslararası Af Örgütü, ifade özgürlüğü hakkına ilişkin yasal ve anayasal güvencelerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesindekiler gibi uluslararası yasal şartlara uygun olacak şekilde daha fazla güçlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 10. maddeye ilişkin kısıtlamaları oldukça dar yorumlamaktadır. Ülke içinde şiddetli ayrılıkçılık konusunda bir kaygı olsa bile, toprak bütünlüğünü etkileyen konularla ilişkili olanlar da dahil olmak üzere reformları barışçıl bir şekilde savunmak sınırlanmamalıdır. Uluslararası Af Örgütü, Türkiye'de ifade özgürlüğünü tam olarak sağlamak için yasa ve uygulamalarda eksiksiz bir reform talep etmeye devam etmektedir.

Bir başka kanun, 2908 sayılı Dernekler Kanununda, 2001 ve 2003 yıllarında değişiklik yapılmıştır ama yapılan değişikliklere rağmen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi'nin ruhuyla çelişmektedir. Türkiye Barolar Birliği de bu yasa örgütlerin kurulması konusunda caydırıcı etkisi olan, vatandaşları potansiyel suçlu olarak gören ve modernizasyonun önünde engel bir kanun olarak nitelendirdi. [375] Bu yasa, Türkiye'deki derneklerin hareketlerini ve faaliyetlerini en küçük ayrıntısına kadar düzenlemektedir. Derneklerin, içlerinde "... milli güvenliğe, kamu düzenine ve genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığın korunmasına aykırı faaliyette bulunmak; Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek ve Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak; veya Atatürk'ün kişiliğini, ilkelerini, çalışmalarını veya anılarını kötülemek veya küçük düşürmek" de dahil olmak üzere çeşitli amaçlarla kurulmalarını yasaklayan 5. madde bunların en önemlilerinden biridir. 37. madde, bir derneğin bu amaçlarla faaliyet göstermesini yasaklamaktadır. [376] Uluslararası Af

[375] Dernekler Kanunu Taslağı, Türkiye Barolar Birliği, 2003.
[376] 76. madde, 5. maddede belirtilen kurulması yasak dernekleri kuranlar ile 37. maddede sayılan faaliyetlerde bulunan ya da derneğin resmi amacına aykırı hareket edenler hakkında 1 ile 3 yıl arasında hapis ve para cezası ile derneğin kapatılabilmesini öngörmektedir.

Örgütü, Ocak 2003 tarihinde bu yasada yapılan değişikliği memnuniyetle karşılaşmıştır. ”

Türk Anayasası, herkesin bir dernek kurma hakkına sahip olduğunu belirtse de, Dernekler Kanunu'nun 4. maddesi –aynı şekilde öteki yasa ve yönetmelikler- bazı kamu kurumlarına mensup kişiler ile bazı suçlardan hüküm giymiş kimselerin derneklere üye ya da kurucu olmasına bir sınırlama getirmektedir. 4. maddede getirilen sınırlamalardan bazılarının Ağustos 2003'te yasalaşan reformla kaldırılmış olmasına rağmen, Uluslararası Af Örgütü, bu maddenin gene de kişilerin dernek kurma özgürlüğü hakkını kısıtlamakta kullanılabileceği konusunda endişe taşımaya devam etmektedir.

Uluslararası Af Örgütü, Ağustos 2002'de, İçişleri Bakanlığı'nda bir "Dernekler Dairesi"nin kurulmasını ve bazı görev ve yetkilerin bu daireye aktarılmasını öngören bir hukuk reformunun yapılması açıklamasını memnuniyetle karşılamıştır. Başka bir reform da, derneklerin teftiş edilmesi sorumluluğunun polis karakollarından alınarak kentlerde yerel valilik bürosuna ya da bölgelerde başka alt rütbeli bir devlet görevlisine bağlı bir yapıya aktarılmasını öngörmekteydi. Bununla birlikte, Uluslararası Af Örgütü, daha önceki düzenleme uyarınca dernekleri teftiş etmekten sorumlu görevlilerin tamamımın bu yeni organlara aktarıldığına ilişkin iddialarından kaygı duymakta ve baskı tarzının değişmeden devam etmemesini güvence altına alacak çok sıkı denetimler gerektiğini düşünmektedir. 2908 sayılı Dernekler Kanunu, keyfi olarak dernekleri aramanın gerekçesi olarak kullanılabilmektedir. Türkiye Barolar Birliği'ne göre bu tür teftişler bir arama emrini gerektirmeli ve aramalar bir yargıcın kararına dayanmalıdır. [377] Uluslararası Af Örgütü, dernekleri teftiş etmekten sorumlu yapının tamamen bağımsız güvenlik güçleri olması ve personelinin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi de dahil olmak üzere ilgili uluslararası standartlarda eğitim görmüş kişilerden oluşması gerektiğine inanmaktadır.

Yine "Ocak 2003'te, bütün bildiri ve basın açıklamalarının yayınlanmalarından en az 24 saat önce en yüksek yerel mülki amirin (genellikle vali)

[377] Dernekler Kanunu Taslağı, Türkiye Barolar Birliği, 2003, s. 17/18.

teftişine sunulması gereğini yürürlükten kaldıran bir yasa kabul edildi. Yeni yasa, bildiri ve yayınların, yasada geniş bir şekilde tanımlanmış bazı amaçları içerdiğinin tespit edilmesi halinde en yüksek yerel mülki amir tarafından toplatılabileceğini öngörmektedir. Bu amaçlar şöyle belirtilmiştir: "…. Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozucu mahiyette veya suç işlemeye, ayaklanmaya, isyana teşvik edici bir nitelik taşıdığı veya Devletin gizli belgelerini açıklamak, Atatürk'ün kişiliğini, ilkelerini ve çalışmalarını küçük düşürmek ve kötülemek veya başkalarının şöhret ve haklarına, özel ve aile hayatlarına tecavüz etmek. " Bu açıklama ve yayınlara el konulduktan sonra mahallin en yüksek mülki amiri bunları 24 saat içinde asliye ceza hakimliğine bildirmek, hakim de 48 saat içinde karar vermek zorundadır. Uluslararası Af Örgütü, bu şekilde toplatılabilecek belgelerin genel ve yoruma açık nitelendirilmesinin, bu yasanın basın açıklamalarının yayınlanmasını gereksiz yere 72 saat ertelemekte kullanılabileceği anlamına geldiği kaygısını taşımaktadır. Bu yasanın ancak dernek merkezleri içinde yapılan basın açıklamalarına uygulanacağı düşünülmektedir. Dışarıda yapıldığında, yetkililer gösteri ya da toplantı yapmakla ilgili yönetmelikleri uygulayacaktır. "

"Uluslararası Af Örgütü, Türkiye'deki yerel insan hakları örgütlerinden, yaptıkları basın toplantılarına, eylemlere ve gösterilere istisnasız çok sayıda polis memurunun katıldığına dair sayısız şikayetler de almaktadır. Bildirildiğine göre, bazı durumlarda polis memurlarının sayısı, bazen katılımcıların ve basının sayısını aşmaktadır. Bunun, insan hakları savunucularını yıldırmayı ve başkalarını bu tür faaliyetlere katılmaktan caydırmayı amaçladığı iddia edilmektedir. Bu durum, güvenlik görevlilerinin insan haklarını savunan faaliyetleri zanlı ve potansiyel suçlu olarak gördüğü inancını da pekiştirmektedir. "

"11 Ocak 2003'de yürürlüğe giren reform paketi, Dernekler Kanunu'nun 11. maddesini değiştirerek Türk STÖ'lerinin uluslararası faaliyetlere katılmadan ya da uluslararası örgütlerin üyesi olmadan önce İçişleri Bakanlığı'nın teklifi ve Dışişleri Bakanlığı'nın onayından sonra bütün bir Bakanlar Kurulu'ndan izin alması zorunluluğunu kaldırdı. Bu izin, genel merkezleri yurtdışında bulunan ve Türkiye'de şube açmak isteyen örgütler için de gerekiyordu. Mart 2002'de Uluslararası Af Örgütü'ne, Türkiye'de şube açmak için izin verildiği bildirildi. "

Uluslararası Af Örgütü, Türkiye'den ister kişiler ister STÖ'ler olarak olsun, insan hakları savunucularına, insan haklarını geliştirmeye ve savunmaya katkıda bulunmalarını sağlayacak gerekli güvenceleri vermesini ve üyelerinin özgürlüğüne ve kişisel güvenliklerine saygı göstermesini talep etmektedir. Uluslararası Af Örgütü bu amaçla Türk hükümetine aşağıdaki çağrıları yapmaktadır:

• BM İnsan Hakları Savunucularını Koruma Bildirgesi'nde yer alan ilkelerin, insan haklarının korunması için ulusal yasa ve mekanizmalara tam olarak uyarlanmasını ve tam olarak uygulamaya geçirilmesini sağlamak;

• İfade, dernek kurma ve toplantı özgürlüğü haklarını ihlal etmekte kullanılabilen yasa ve yönetmeleri değiştirmek, düzeltmek ya da yürürlükten kaldırmak. Bunlara, TCK'nın 159. maddesi, TCK'nın 312/2. maddesi, TCK'nın 536. maddesi, 2908 sayılı Dernekler Kanunu, 2860 sayılı Vakıflar Kanunu ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu da dahildir;

• İnsan haklarına saygıyı geliştirmeye ve insan hakları savunucularını korumaya aleni olarak ve açık bir şekilde söz vermek ve insan hakları savunucularının faaliyetlerinin meşruluğunu tanımak;

• Polis memurları da dahil olmak üzere devletin her düzeyindeki devlet görevlilerinin insan hakları savunucularının faaliyetlerinin meşruluğuna saygı duymalarını ve faaliyetlerini engelleme ya da taciz olmadan yürütmelerini mümkün kılmayı sağlayacak etkin önlemler almak ve hareketlerde bulunmak;

• Uluslararası hukuk ve standartlarla bağıntılı olarak uluslararası koruma altında güvenceye alınmış eylemlerden dolayı kimsenin yargılanmamasını sağlayacak bir bakış açısıyla, ifade, dernek ve toplantı özgürlüğü haklarını barışçı bir şekilde kullanmaktan yargılanan insanların bütün süren davalarını acil olarak tekrar gözden geçirmek;

• İnsan hakları savunucularına karşı açılmış soruşturmaları dikkatle izlemek; ve insan haklarını savunmak için yaptıkları meşru faaliyetlerini engellemek ya da taciz etmek amacıyla hukuk sistemini (ve/veya idari sistemi) insan hakları savunucularının aleyhine kullanan devlet görevlilerine yaptırım uygulamak için etkin önlemler almak;

• Devlet organlarının ve tek tek devlet görevlilerinin, insan hakları savunucularını koruyan anayasa hükümlerini ve yasaları ihlal ederek ya da bunları aşırı geniş yorumlayarak insan hakları savunucularına baskı uygulamak için 'yaratıcı' yollar bulmaktan kaçınmalarını sağlamak;

• İnsan hakları savunucularına yönelik saldırı ve tehditleri tam ve dikkatli bir şekilde soruşturmak gibi insan hakları savunucularının korunmasına yönelik bütünlüklü programlar oluşturmak ve insan hakları savunucularının meşru faaliyetler yürütme hakları konusunda güvenlik güçlerinin eğitimi de dahil olmak üzere koruyucu önlemler almak;

• Tüm kamu görevlilerinin insan hakları savunucularına karşı asılsız iddialardan ya da onların meşru faaliyetlerini alenen suçlayan diğer açıklamalardan kaçınmalarını sağlamak için etkin önlemler almak. Bu tür ifadelere açıkça karşı çıkılmalı ve bunlardan sorumlu olan kimselere uygun yaptırımlar getirilmelidir.[378]

F. AVRUPA PARLAMENTOSU TÜRKİYE KARARI

Avrupa Parlamentosunun Türkiye hakkındaki raporunda öncelikle, son Parlamento kararından bu yana geçen süre içerisinde Türkiye'de, güçlü direnişe rağmen cesaretli adımlar atıldığı ve pek çok alanda reformların sürmesi ve titizlikle uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Yine Hükümetin kararlılığına rağmen, henüz Kopenhag siyasi kriterlerini karşılama bakımındam yetersizlik dile getirilmektedir. Dolayısıyla siyasi, sivil, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları güvence altına alan bir çerçeve halen oluşturulamamıştır. Ayrıca yasal hükümlerin ve uygulamanın tadil edilmesi ya da değiştirilmesi yerine, Türkiye'nin tam üyelik sürecinde geçirdiği kapsamlı değişimin kesin ve asli karakterini vurgulayacak şekilde geniş kapsamlı çabaların gerekliliğine değinilmektedir. Yine Parlamento'nun özellikle vurguladığı konular şunlardır:

Türkiye, Kopenhag siyasi kriterlerini karşılama yolunda önemli mesafe katetmesini sağlayan siyasi reform paketlerindeki değişikliklere rağmen, halen 1982'de askeri rejim döneminde kabul edilen ve büyük ölçüde otoriter düşünceyi yansıtan anayasayı kullanmaktadır.

[378] http://www. amnesty-turkiye. org/sindex. php3?sindex=vifois1202200401 (e. t: 17. 10. 2003)

Türkiye'nin Birliğe olası katılımı hükümetin da arzuladığı gibi –ikinci sınıf olmayan- normal bir tam üyelik şeklinde olmalıdır. Birlik de, düzgün çalışabilmesi için gerekli tüm önlemleri almak suretiyle Türkiye'nin olası üyeliğine hazırlanmış olmalıdır. Türkiye'nin üyeliği, reformlara inandırılması gereken AB vatandaşlarının da desteğini almalıdır.

Kıbrıs sorununda uzlaşmaya varılması Türkiye-AB ilişkilerinde büyük önem taşımaktadır. Böyle bir uzlaşma bir yandan mevcut aday ülkelere uygulanan ve gelecektekilere de uygulanacak olan Balladur prensiplerini (sınır sorunlarının olmaması, komşu ülkelerle iyi ilişkiler, azınlık haklarının korunması) karşılarken öte yandan Türk ordusunun siyasi hayattaki rolüne ışık tutacaktır.

Avrupa Parlamentosu, yukarıda sıralanan tüm bu faktörleri göz önünde bulundurarak;

Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması konusunda Türkiye için devrim niteliğindeki reformların gerçekleştirilmesinde AKP Hükümeti'nin ve büyük bir çoğunlukla seçilen halkın temsilcilerinin gösterdiği güçlü motivasyon ve siyasi iradeyi memnuniyetle karşılamaktadır. Ancak bu reformlar hakkında, yargı sisteminin ve yönetimin tüm aşamalarında günlük uygulamalarına dayanarak karar verilebilecektir. Reformların toplumun desteğine sahip olması gerekmektedir ve bazı durumlarda radikal bir zihniyet değişikliği gerektiren bu durumun uzun bir süreci kapsayacağını bilmektedir.

- AB değerlerinin kabul edilmesinin Türkiye'deki devlet ve topluma uygun olup olmadığının ya da bunları isteyip istemediğinin Türkiye'nin kendi kararı olacağını vurgulamaktadır.

- Hükümet tarafından reformların uygulamaya geçmesini sağlamak için kurulan ve elçilikler ile insan hakları dernekleri tarafından aktarılan bilgileri de göz önünde bulunduran Reform İzleme Grubu'nu önemli bir girişim olarak değerlendirmektedir.

Şimdiye kadar yürürlükte olan hükümleri iyileştiren yedi uyum paketinde yer alan anayasal değişiklikleri memnuniyetle karşılamaktadır. Ancak bunlara rağmen, AB tam üyeliği için gerekli olan değişikliklerin doğasını gerçekçi bir biçimde yansıtmanın yeni bir anayasa taslağıyla mümkün olacağı görüşündedir. Böylesine bir

anayasanın, hukukun üstünlüğü ve demokrasi prensipleri ile AB'deki standartlara uygun insan hakları ve azınlık haklarına dayanması gerekmektedir.

Avrupa Parlamentosu, Türkiye'deki iyileştirmeleri ve mevcut durumu Kopenhag Siyasi Kriterleri kapsamında şu şekilde değerlendirmektedir. Öncelikle devlet yapısı üzerindeki değerlendirmeler:

- Ordunun siyasi ve toplumsal gücünün kısıtlanmasının zor ancak kaçınılmaz bir süreç olduğuna inanmakta; Türkiye'nin Kıbrıs sorununa ilişkin mevcut pozisyonunun ordunun siyasi gücünü yansıttığını düşünmektedir.

- Hükümetin, savunma harcamalarını Parlamento kontrolüne alma çalışmalarını memnuniyetle karşılamakta, ancak hukukun üstünlüğü, demokrasi ve piyasa düzeni konularında AB değerleri ile tutarlı olmayan, ve düşünce kuruluşları, işyerleri (OYAK) , fonlar vb. etkinlik alanlarından oluşan (resmi ve gayriresmi) etkili ordu ağına dikkat çekmektedir.

- Hükümetten Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ile Radyo Televizyon Üst Kurumu'nu (RTÜK) AB ülkelerindekilere benzer şekilde yeni ve tamamen demokratik (ordu etkisi olmayan) kurumlara dönüştürmesini talep etmektedir.

- Kapasite yaratma çalışmaları (yeniden eğitim, AB seminerlerine katılım ve karşılıklı değişim programları gibi) ve Avrupa Birliği'ne tam üyeliği destekleyen zihniyette yeni memurların işe alınması da dahil olmak üzere bürokraside AB yanlısı zihniyet değişimi yapmak için Hükümet'ten her türlü çabayı göstermesini istemektedir.

Hukuk Devleti ve Demokrasi İlkesi ile ilgili değerlendirmeler:

- Toplumun demokratik yapısını güçlendirmek ve reformlar konusundaki toplumsal desteği artırmak için aktif sivil toplumun önemini vurgulamakta ve Hükümetin bağımsız sivil toplum örgütlerini desteklemesi gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Dernekler Dairesi'ni memnuniyetle karşılamaktadır.

- Hükümet, Parlamento ve yargı tarafından dile getirilen devlet güvenlik mahkemelerinin kaldırılması isteğini memnuniyetle karşılamaktadır.

- Türkiye'nin Avrupa Konseyi içerisindeki Yolsuzluğa Karşı Ülkeler Grubu'na katılımını memnuniyetle karşılamaktadır. Ancak yolsuzluk kamu yaşamının pek çok alanına yayılmış olup mücadele çabalarının sürdürülmesi gerekmektedir.

- Türkiye'den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarını gecikmeksizin uygulamasını tekrar talep etmekte ve bu bağlamda taahhütlere uymama ya da kendine göre yorumlamaya yer olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca uzun süredir devam eden Loizidou davasının uzlaşma ve ödeme yapılması kararı ile sonuçlanmasından memnuniyet duymaktadır.

- Sakharov ödülü sahibi Leyla Zana ve diğer üç DEP milletvekilinin yeniden yargılanması davasındaki ilerlemeden esef duymaktadır. Bu davanın Türk ve Avrupa yargı sistemleri arasındaki uçurumun göstergesi olduğunu düşünmektedir.

- Yeterli ve bağımsız adli sistem çabalarının sürdürülmesi gerektiğini vurgulamakta; AB hukuku konusundaki seminerlerin, ayrıca savcı ve yargıçların değişim ve eğitim programlarının sürdürülmesini talep etmektedir.

- Hükümetin işkence konusunda sıfır tolerans politikasına rağmen işkence ve kötü muamelenin halen sürmesinden, ayrıca işkence yapanların adalete teslim edilmesi konusunda son derece az ilerleme sağlanmış olmasından üzüntü duymaktadır. Bu nedenle polislerin bakış açılarını değiştirmek ve böylece yasaların uygulanmasını sağlamak için eğitim çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu konusunda ısrar etmektedir.

- Türkçe dışındaki ana dillerde yayın konusunda verilen sözlerin yerine getirilmesini beklemekte, RTÜK'ü değişik diller ve lehçelerde yayın konusunda esnek bir yaklaşım benimsemeye ve bu konuda ek engeller ya da kısıtlamalar yaratmamaya davet etmektedir.

- Türkiye'nin Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 37. maddesine koyduğu çekincenin etnik, dini ve dilsel azınlıkları kendi kültürlerini izleme, kendi dinlerinin gereklerini yerine getirme, kendi dillerini konuşma konularında önemli ölçüde kısıtlamasından duyduğu korkuyu dile getirmekte; bu bağlamda vakıf kurma özgürlüğü konusundaki mevcut kısıtlamalara atıfta bulunmaktadır. AB

vatandaşlarının devlet müdahalesi tehdidi olmaksızın kendi kimliklerine ilişkin kültürel haklardan yararlanabilmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir.

- Mülkiyet hakları, yasal konum, kurum içi yönetim, bölgesel planlama kuralları ve din adamlarının eğitimi gibi konular da dahil olmak üzere dinsel azınlıklara zorluk çıkaran ve onlara karşı ayrımcılığa neden olan tüm faaliyetlere son verilmesi için Türk yetkililere yaptığı çağrıyı yinelemektedir.

- Yeni bir anayasanın hazırlanarak yürürlüğe girmesiyle, 1923 Lozan Antlaşması'nın azınlıkların durumuna ilişkin maddelerinin yorumunun AB'de uygulanan temel haklarla uyumlu hale getirilebileceğine ve mevcut dar (minimalist) yorumun değişeceğine işaret etmektedir.

Türkiye'deki mevcut laiklik anlayışının din üzerindeki devlet kontrolü ve diğer mezheplere uygulanan ayrımcılığı içerdiğine ve böyle bir laiklik anlayışının Avrupa Birliği'ndekinden oldukça farklı olduğuna dikkati çekmektedir.

Yine Parlamento Avrupa Birliği ile ilgili olarak şunlara değinmiştir;

- AB'nin, kendisini Türkiye'nin olası üyeliğine hazırlaması gerektiğini düşünerek, Komisyon'u Türkiye'nin Birliğe katılımının etkilerini inceleyen bir çalışma yürütmeye ve AB entegrasyon modelinin etkili bir biçimde sürdürülmesi için gerekli olacak değişiklikler konusunda Parlamento ve Konsey'i bilgilendirmeye davet etmektedir.

- Birliğin yeni AB sınırlarını göz önünde bulunduran bir ortak güvenlik ve savunma politikasının olması gerektiğini düşünmektedir.

- AB'nin terörle mücadele konusunda Türkiye'ye yeterince destekleyici davranmadığını ve bu alanda Türkiye ile olan işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini düşünmekte; böyle bir işbirliğinin Türk adli sisteminde ve ilgili yasalarda reform yapılmasını daha acil hale getirdiğini hatta bir ön koşula dönüştürdüğünü vurgulamaktadır.

Türkiye'nin dış ilişkileri ile ilgili değerlendirmeler:

- Kıbrıs sorununda uzlaşmaya varılmasının, Türkiye'nin AB tam üyeliğine ilişkin ilerleme kaydedilmesinde temel bir koşul olduğu konusunda ısrarcı olmayı sürdürmekte, Türk yetkililerden çıkmaza giren müzakerelerin Annan Planı

çerçevesinde yeniden başlatılmasını talep etmektedir. Türk Hükümeti'nin Kuzey Kıbrıs'ta bulunan askeri birliklerin sayısını azaltma planını memnuniyetle karşılamaktadır.

- Kıbrıs Rum tarafını, Birliğe katılmalarından önce Annan Planı'na karşı samimiyetini göstermeye ve 1 Mayıs 2004 öncesinde, Genel Sekreter Kofi Annan tarafından ortaya koyulan teklifler çerçevesinde her iki taraf için de kabul edilebilir bir uzlaşmaya varmaya davet etmektedir.

- Hükümetin, yerel nüfusa ve bölgesel ekonomiye öncelik veren bölgede yapıcı rol oynama kararını desteklemekte, Türkiye'den Ermenistan ile sınır kapılarını yeniden açmasını ve ilişkilerini düzeltmesini talep etmektedir.

- Gerek siyasi gerek ekonomik düzeydeki Türk-Yunan ilişkileri kapsamında meydana gelen olumlu gelişmeleri memnuniyetle karşılamaktadır. Bu yeniden yakınlaşmanın ardından tüm sınır sorunlarında uzlaşmaya varılması ve iki ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesi için ikili anlaşmalar imzalanması konusunda her iki tarafı da desteklemektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu hakkındaki 5 Haziran 2003 tarihli Avrupa Parlamentosu kararından bu yana Türkiye'nin son birkaç yılda başladığı reform sürecini kararlılıkla sürdürmesi iyimser olmak için gerekli zemini yaratmaktadır. Ancak en önemli nokta Kopenhag kriterlerini karşılayan, Avrupa standartlarını temel alan yeni bir anayasa taslağının hazırlanması konusundaki artan destektir.

Reformlar, bir noktaya kadar ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlamaları hafiflettikleri, ordunun kamu alanındaki rolü konusunda değişim ortamı yarattıkları ve kültürel hakları iyileştirdikleri için memnuniyetle karşılanmalıdır. Ancak Avrupa'daki hukukun üstünlüğü ilkesi ile Türkiye'deki yargı sistemi arasındaki uçurum halen varlığını korumaktadır. Bu bağlamda Türk yetkililerce yerel düzeyde insan hakları kurulları ve AB büyükelçilerinin şikayetlerini iletebileceği merkezi danışma konseyinin oluşturulması son derece olumlu gelişmelerdir.

Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması, sonucu halen belirsiz olan ve Türk toplumundaki tüm siyasi ve ekonomik aktörlerin desteğini gerektiren uzun soluklu bir proje olmaya devam etmektedir. Reformların uygulanmasını izlemek için

Reform İzleme Grubu'nun oluşturulması Hükümetin samimiyetinin önemli bir göstergesidir. Ancak reformların etkisi, ilgili kurumlarca yorumlanma ve uygulanma şekline göre değişmektedir. Aşağıda Kopenhag siyasi kriterlerini karşılanması alanında sıralanan eksiklere yer verilmektedir:

İfade özgürlüğü: Anayasa ve Ceza Kanunu, ifade özgürlüğünü, terörle mücadele, Türk Devleti'ne hakaret, politikalarına eleştiri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğüne tehdit adı altında kısıtlayan maddeler içermektedir.

İşkence: Yönetime geldiğinde işkenceye sıfır tolerans göstereceğini açıklayan Hükümet, mevzuat yoluyla sorunun çözümü için aktif çaba sarfetmiştir. Buna rağmen STK'lar, işkence olaylarına sıkça rastlandığını belirtmektedir.

Dernek kurma özgürlüğü: Bu konudaki pek çok kısıtlama 11 Ocak 2003 tarihli kanun ile ortadan kaldırılmıştır. Ancak buna karşın, dernekleri ve uluslararası bağlantılarını kontrol etme ve inceleme konusunda devletin keyfi muamelesine rastlanmaktadır. Yapılan tüm reformlara rağmen devlet ile dernekler arasındaki ilişkinin şüpheye dayanması, işbirliği ruhunun oluşmasını da engellemektedir.

Din özgürlüğü: Kabul edilemez bir ayrımcılığın kurbanı olan Protestan ve Katolik Toplulukların durumu kritiktir. Örneğin din adamlarının ve Rum Ortodoks ruhban sınıfının eğitimi halen sorunludur. Halkın Din Okulu 1971'den beri kapalıdır.

İnsan hakları: Temel özgürlüklerde kısıtlamalar olması nedeniyle insan haklarının korunması, Türk yetkililer için öncelikli konuların başında gelmeye devam etmelidir. Türk vatandaşlarının yasaların güvencesi altındaki haklarından yararlanma özgürlükleri halen AB standartlarının altındadır.

Ordunun Türk siyasi hayatındaki rolü ve sivil yetkililerle ilişkisi: Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkileri kısıtlanmış olsa da uygulamada Türk ordusu siyasi hayatı etkilemek için resmi yapıyı ve gayrı resmi mekanizmaları kullanmaya devam etmektedir. Ayrıca ordu halen YÖK ve RTÜK yönetim kurullarından çekilmemiştir.

Kıbrıs sorunu: Balladur girişiminin gereklerinin yerine getirilmesi için Kıbrıs sorununun çözümü şarttır. Bu, Kıbrıs Rum Yönetiminin, adanın yeniden birleşmesi

için Birleşmiş Milletler ile olan işbirliğini sürdürmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Avrupa Parlamentosu Türkiye'den de aynı tavrı beklemektedir.

Terrörizm ile mücadelede işbirliği: Türkiye'nin anayasal bir devlet olma konusundaki eksikleri terörle mücadele alanındaki işbirliği olanaklarını kısıtlamaktadır. Adli sisteme duyulan güvensizlik sürdüğü ve uygun gizlilik mevzuatı olmadığı (münferit bir gizlilik yasasının olmaması) müddetçe işbirliği pek çok engele takılacaktır.

Komisyon ve Parlamento tarafından Türkiye'nin siyasi eksiklerine ilişkin yapılan incelemeler, Türkiye'yi AB tam üyelik hedefinde ilerleme konusunda teşvik etmektedir.

II. AB'YE ÜYELİK ÇERÇEVESİNDE HAZIRLANAN ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ

Anayasamızın 10 maddesinde değişiklik yapılmasını içeren teklif AKP tarafından Meclis'e sunulmuştur. Teklif, AKP'li 198 milletvekilinin imzasıyla TBMM Başkanlığı'na verilmiştir.[379] Tamamiyle dış dinamiklerin etkisiyle hazırlanan teklifin genel gerekçesi şu şekildedir. "AB'ye üye adayı olan ülkemizin Kopenhag Siyasi Kriterleri bağlamında yerine getirmesi gereken hususlar ile yasal düzenlemeler 24 Temmuz 2003 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Avrupa Birliği Müktesabatının üstlenilmesine ilişkin Ulusal Programda belirlenmiştir.Yine Türkiye'nin, İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Koruma Avrupa Sözleşmesi'nin Ek 13 Numaralı Protokolü'nü imzaladığı belirtilerek, dünyada gelişen yeni demokratik açılımlara uyum sağlanması ve bu açılıma uygun bir şekilde temel hak ve hürriyetlerin evrensel düzeyde kabul edilmiş standart ve normlar ile Avrupa Birliği (AB) kriterleri seviyesine çıkarılması nedeniyle Anayasa'da değişikliğe gidildiği açıklanmıştır."[380]

Teklif, Anayasa'nın 10, 15, 17, 30, 38, 87, 90, 131, 143 ve 160. maddelerinde değişiklik içermektedir.

İlk olarak değişiklik, Anayasa'nın "kanun önünde eşitlik" başlığını taşıyan 10. maddesine, "kadın ve erkek, eşit haklara sahiptir" ibaresinin eklenmesini öngörüyor. Değişikliğin gerekçesi olarak, Türkiye'nin taraf olduğu ilgili uluslararası sözleşmeler

[379] http.nethaber.com.tr/haber/0,1082,118328_2.00.html (05.05.2004)
[380] http://www.hurriyetim.com.tr/haber.htm (e.t: 30.04.2004)

doğrultusunda cinsiyete göre ayrım yapılmaksızın, tüm bireylerin insan haklarından temel hürriyetlerden hukuken ve fiilen tam olarak yararlanmasının teminat altına alınması beklentisi yer almaktadır. Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde hazırlanan 8. Anayasa değişiklik paketinin TBMM Anayasa Komisyonundaki görüşmelerine kadın erkek eşitliği ile ilgili bu teklif damgasını vurmuştur. Pozitif ayrımcılık konusu üç saat süreyle tartışılmıştır. Pozitif ayrımcılık öngören düzenleme için CHP'li Oya Araslı ile Gaye Erbatur mücadele vermiştir. CHP'li komisyon üyesi Gaye Erbatur Türkiye'nin imzaladığı "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"nin, yasal eşitliği fiili eşitliliğe dönüştürmek için geçici özel önlemleri düzenlediğini hatırlatarak, taslakta pozitif ayrımcılıkla ilgili bir fıkra bulunması gerektiğini vurgulamıştır.[381] Görüşmelerin ardından, Alman Anayasasındaki benzer hüküm biraz değiştirilerek anayasanın 10. maddesine eklenmiştir.[382]

Öte taraftan Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının 20. maddesinde herkesin kanunlar önünde eşit olduğu vurgulanmıştır. Avrupa Birliği Anayasa Taslağına ayrı bir bölümle ilave edilen Temel Haklar Şartının "III. Eşitlik" başlıklı bölümünün 23. maddesinde "İstihdam, çalışma ve ücret de dahil olmak üzere her alanda, erkeklerle kadınlar arasında eşitlik sağlanacaktır." denilmektedir.[383]

Değişiklikle Anayasamızın 15. maddesinin 2. fıkrasında yer alan ölüm cezalarının infazı ile ilgili ibare, Anayasa'dan tamamen çıkarılmaktadır. Bu amaçla, Anayasa'da ölüm cezasına atıf yapan bütün maddelerde değişiklik yapılmakta ve "ölüm cezası" ibaresi maddelerden çıkarılmaktadır.

Avrupa Birliğine üye tüm ülkeler gibi, ülkemiz de İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesine Ek 13 Nolu protokolü imzalamıştır. 13 numaralı ek protokolün idam cezasını tamamen kaldırmasını öngörmesi nedeniyle "...ölüm cezasının infazı" ile ilgili ibare, "Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması" başlıklı 15. maddeden çıkarılmaktadır.[384]

Ölüm cezasının tamamen kaldırılması amacıyla "kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı"nı düzenleyen 17. maddede de değişikliğe gidilmiştir. 17.

[381] http://www.e-kolay.net/haber/haber.asp?PID=3&hberID=189214 (et: 05.05.2004)
[382] http://www.ntvmsnbc.com/news/268082.asp?cp1=1 (05.05.2004)
[383] http://www.e-kolay.net/haber/haber.asp?PID=3&hberID=189214 (et: 05.05.2004)
[384] http://www.ntvmsnbc.com/news/268082.asp?cp1=1 (05.05.2004)

maddede yapılan değişiklikle “meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir yakalanma veya isyanın bastırılması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri", "herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir" hükmünün dışında bırakılmıştır.[385]

“Suç ve cezalara ilişkin esaslar” başlıklı 38. maddede de “genel müsadere cezası verilemez” hükmü, “ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez” şeklinde değiştirilmiştir. Öte taraftan Avrupa Birliği Müktesabatının parçası olan Uluslararası Ceza Divanına Türkiye’nin katılması ve Divan statüsüne taraf olması halinde belli durumlarda yargılanmak üzere kendi vatandaşlarını Divana teslim etme yükümlülüğünü üstlenecektir. Maddenin son fıkrasındaki değişiklik ile bu yükümlülüğün yerine getirilmesi amaçlanmaktadır.

Yani bu maddenin “vatandaş suç sebebiyle yabancı bir ülkeye geri verilemez” ibaresi yerine, “Uluslararası Ceza Divanı'na taraf olmanın getirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş suç sebebiyle yabancı bir ülkeye geri verilemez” ibaresi konulmuştur.

Ölüm cezasının tamamen kaldırılması amacıyla 15, 17 ve 38.inci maddelerde yapılan değişikliğe parelel olarak, TBMM'nin görev ve yetkilerini düzenleyen 87. maddede de “mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesi...” ibaresi maddeden çıkarılmıştır.[386]

Anayasa'nın "basın araçlarının korunması" başlıkla 30. maddesi yeniden düzenlenmiştir.Buna göre, Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçlarının, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemesi veya işletilmekten alıkonulması önlenebilecektir.

"Uluslararası andlaşmaları uygun bulma"'yı düzenleyen 90. maddede yapılan değişiklikle, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalar ile kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas

[385] http.nethaber.com.tr/haber/0,1082,118328_2.00.html (05.05.2004)
[386] http://www.haberevi.com/bugun/kategori_haberi.php?ID=4261(et: 05.05.2004)

alınacaktır.Bu değişikliğin gerekçesi olarak, uygulamada usulüne göre yürürlüğe konulmuş insan haklarına ilişkin Milletlerarası Antlaşmalarla Kanun Hükümlerinin çelişmesi halinde ortaya çıkacak bir uyuşmazlığın çözümünde hangisine öncelik verileceği konusundaki tereddütlerin giderilmesi amaçlanmaktadır. Yine Türk hukuk düzenini Avrupa Birliği normlarına uyumlu kılmak, bu suretle Türkiye'de insan haklarının alanını genişletmek, bu hakların güvencelerini güçlendirmek, Türk demokrasisinin kalitesini yükseltmektri. Bu sayede Türkiye'de insan haklarına dayanan güçlü ve sağlam bir demokrasi oluşturulabileceği gibi, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci de hız kazanacaktır.[387]

Bir diğer değişiklik, Genelkurmay Başkanlığı'nın YÖK'e temsilci vermesine son verilmektedir. "Yükseköğretim üst kuruluşları" başlıklı 131. maddede öngörülen değişiklikle, Yükseköğretim Kurulu, üniversiteler ve Bakanlar Kurulunca seçilen ve sayıları, nitelikleri, seçilme usulleri kanunla belirlenen adaylar arasında rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek suretiyle Cumhurbaşkanı'nca atanan üyeler ve Cumhurbaşkanınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulacak denilmektedir.[388]

Değişiklikle Avrupa Birliği 2003 İlerleme Raporunda sivil asker ilişkilerinin Avrupa Birliği ülkelerindeki standartlara uygun hale getirilmesi için, sivil kurumlarda askeri temsilcilerin yer almaması önerildiğinden, idarenin sivilleştirilmesinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Yine değişiklikle Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kaldırılmaktadır ve bu mahkemelerin kuruluşuna ilişkin 143. madde, yürürlükten kaldırılmaktadır. Bununla DGM'lerin yetki, sorumluluk ve işleyişinin Avrupa ölçülerine uygun hale getirilmesi, 2003 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi ve 2003 İlerleme Raporunda beklenti olarak yer aldığından, bu mahkemelerin kuruluşuna ilişkin 143. madde hükmünün yürürlükten kaldırılması amaçlanmaktadır.

Son olarak, Sayıştay ile ilgili 160. maddede de değişiklik öngörülmektedir. Bu maddedeki, "Silahlı kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına

[387] Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Avrupa Birliği'ne Üyeliğini ve Türk Hukuk Sisteminin Birliğin Hukuk Düzenine Uyumunu Sağlamak Üzere Önerilen Anayasa Değişikliği Teklifi, 29 Nisan 2004 www.tesev.org.tr./90madde.php.(e.t. 05.05.2004)
[388] http.nethaber.com.tr/haber/0,1082,118328_2.00.html (05.05.2004)

denetlenmesi usulleri, milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esasına uygun olarak kanunla düzenlenir" hükmü çıkarılmaktadır.

Buna göre, Sayıştay Silahlı Kuvvetler elindeki devlet mallarını TBMM adına denetlemesi mümkün olacaktır. Bununla devlet harcamalarının denetlenmesinde şeffaflığın sağlanması amaçlanmaktadır. Sayıştayla ilgili madde görüşülürken, AK Parti Grup Başkan Vekili Haluk İpek, komisyon toplantısına katılan Sayıştay Başkanı Mehmet Damar'ın isteği doğrultusunda bir önerge verilmiştir. Önergede Sayıştay bir mali yargı organı olarak tarif edilmiştir.[389]Komisyon başkanı Burhan Kuzu'nun da desteklediği, toplantıya katılan Sayıştay başkanı Mehmet Damar'ın da "Anayasal zorunluluk" olarak açıkladığı bu önerge uzun süre tartışılmıştır.[390]

Görüşmelerle ilgili komisyon başkanı Burhan Kuzu, Türkiye'nin Aralık ayında AB ile Müzakerelere başlama tarihi almak istediğini hatırlatarak, "bu konudaki ilerleme raporlarının yazılmasına haziran ayında başlandığını ve dolayısıyla bu değişiklikleri bir an önce yapmak gerektiğini vurgulamıştır.[391]

Değişikliğin geneli üzerinde milletvekilerinin konuşmasının tamamlanmasının ardından Adalet Bakanı Cemil Çiçek, bazı açıklamalarda bulunmuştur. Dünyada içinde bulunulan yüzyılın haklar ve özgürlükler yılı olduğunu belirten Çiçek, Türkiye'nin de bu yönde gerekli her türlü adımı uzun yıllardan beri attığını kaydetmiştir. Yine anayasada bugüne kadar dokuz değişiklik gerçekleştiğini belirten Çiçek bu değişikliğin de AB'ye üye olmak isteyen ülkemiz için son derece önemli olduğunu ifade etmiştir.[392]

III. GELİNEN NOKTADA ANAYASADA ÖNCELİKLE YAPILMASI GEREKEN DEĞİŞİKLİKLER

Anayasa değişiklikleri ile ilgili son bir saptama yapmak gerekirse, bugüne kadar yapılanların Anayasa değişiklikleri, bugün yapılanların, Parlamento tarafından anayasa değişikliklerinin uyum yasalarının çıkarılması, yapılması gerekenin ise Anayasanın kendisini değiştirmek olduğu söylenebilir.

Son on dört yılda yapılan değişikliklerin, insan haklarının iyileştirilmesine ve

[389] http://www.haberevi.com/bugun/kategori_haberi.php?ID=4261(et: 05.05.2004)
[390] http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=114970 (et:05.05.2004)
[391] http://www.nethaber.com.tr/haber/haberler/0,1082,118293_2,00.html (et: 05.05.2004)
[392] http://siyaset.superonline .com/hberler/haber.php?hkod=5518 (et: 05.05.2004)

siyasal rejimin demokratikleşmesine katkısı yadsınamaz. Ancak, bu değişiklikler, çağdaş Türkiye'nin kurumlarında hissedilen demokratikleşme ihtiyacına yanıt vermekten uzak kalmaktadır. Türkiye'nin iç dinamiklerinden ve ulusalüstü taahhütlerinden yola çıkarak yeni bir anayasa hazırlanabilir. Hem dikey (insan hakları, demokrasi, hukuk devleti), hem yatay (doğa, birey, devlet) olmak üzere iki dizide toplanan üç kavram, yeni bir anayasanın ruhunu ve yapısını belirleyebilir.Yeni Anayasa yapılmadan önce, geldiğimiz noktada kısa dönemde yapılması gereken Anayasa değişiklikleri şunlardır:

İlk olarak:

- Anayasanın 76. maddesindeki, milletvekili seçilebilme yeterliliğine ilişkin "affa uğramış olsalar bile" ifadesi, siyasi hakları süresiz hale getirmektedir.

Hukuk devleti ilkesi gereğince 76. maddedeki "affa uğramış olsalar bile" ifadesi metinden çıkarılmalı ve buradaki siyasi yasaklara mahkumiyete uygun süreler konulmalıdır.

- Milletvekili dokunulmazlığına ilişkin 83. madde ile ilgili düzenlemeler yapılmalıdır. Yapılması gereken düzenlemeleri belirtmeden önce, yasama dokunulmazlığı konusunu açıklayalım. Anayasamızda, 83. maddede "yasama dokunulmazlığı" başlığı altında, doktrinde "yasama sorumsuzluğu" ve "yasama dokunulmazlığı" adları verilen iki farklı kurum bir arada düzenlemiştir.

Yasama dokunulmazlığı,yasama bağışıklıklarından yalnızca bir tanesidir ve yasama sorumsuzluğundan farklıdır. Bundan dolayı, anayasanın 83. maddesinin başlığının, madde içeriği belirtmek yönünden boşluk doğurduğu belirtilmektedir. Bunun yerine "parlamenter muafiyetler" ya da "yasama bağışıklıkları" şeklinde bir başlık kullanılmasının daha uygun olduğu söylenmektedir.[393]

83. maddeye göre, yasama meclisi üyelerinin iki tür bağışıklıkları vardır. Birincisi, milletvekillerinin meclis çalışmaları sırasında söylediği sözlerden, açıkladıkları düşüncelerden ve kullandıkları oylardan dolayı sorumsuz olmalarıdır ki, buna "yasama sorumsuzluğu", "mutlak muaflık" denilmektedir.

---

[393] Ergun ÖZBUDUN, **"Türk Anayasa Hukuku"** 5. Baskı, Ankara 1998, s.249, Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız.Metin FEYZİOĞLU, "Yasama Dokunulmazlığı", **AÜHFD,** C.42, 1991-1992,S.1-4, s.21 (Aktaran, Hikmet TÜLEN, **Yasama Sorumsuzluğunun Mutlaklığı Üzerine Düşünceler**, İnternet Erişim: http://www.jura.uni-sb.de/turkish/HTuelen.html.(et: 27.04.2004)

Anlaşıldığı gibi, Anayasa'nın TBMM üyelerine tanıdığı bu güvence sayesinde milletvekilleri, cezai ve hukuki yaptırım korkusu olmadan serbestçe düşüncelerini açıklayabilmekte ve istedikleri yönde oy kullanabilmektedir.

İkinci bağışıklık ise, "yasama dokunulmazlığı", "nispi muaflık" ya da "tutuklanamama hürriyeti" gibi adlarla anılan bağışıklık türüdür. Meclisin kararı olmadıkça tutuklanamayacağı ve yargılanamayacağı ilkesini kapsayan bir bağışıklıktır.

Gerek yasama sorumsuzluğunun gerekse yasama dokunulmazlığının amacı, kamu yararını gerçekleştirmek için, halkın temsilcilerinin, gerek yürütme ve idari makamlarından gelebilecek asılsız veya keyfi suçlama ve koğuşturmalara gerekse de yasama meclisi içindeki çoğunluktan gelebilecek haksız baskı ve engellemelere maruz kalmadan işini yapmasını sağlamaktır. Kısaca bu şekilde özetlemeye çalıştığımız yasama dokunulmazlığı ile ilgili yapılması gereken düzenleme şöyledir.[394]

83. maddedeki yasama dokunulmazlığına yönelik korumalardan; milletvekilinin mecliste fiziki varlığını sağlamaya yönelik olan, "tutulmaz, tutuklanamaz ve hapsedilemez" korumaları muhafaza edilerek, bunların dışındaki "sorgulamaz ve yargılanamaz" korumaları kaldırılmalıdır. Bu yapılarak, hem yasama dokunulmazlığının asıl işlevini sürdürmesi, hem de yargı yolunun açılması mümkün olacaktır.

- Anayasa'nın 100. maddesinde bir değişiklik önerilmiştir. Buna göre bakanların görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yapılacak meclis soruşturmasında, soruşturma komisyonu görevi yargı mercilerine verilerek, meclis soruşturması kurumu işler hale getirilmelidir.

- Anayasanın 105. , 125. , 148. ve 159. maddelerinde yapılacak değişikliklerle Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemlere, Yüksek Askeri Şura Kararlarına, olağanüstü KHK'lere ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kararlarına karşı yargı yolu açılmalıdır. AİHM tarafından denetlenen bu işlemlere karşı ulusal yargı yollarını esirgemenin mantığı yoktur.

[394] Tülen, İnternet Erişim: http://www.jura.uni-sb.de/turkish/HTuelen.html.(e.t: 27.04.2004)

- Anayasanın, Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini düzenleyen 148. maddesi aşağıdaki gibi değiştirilmelidir.

" Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve meclis içtüzüğünün anayasaya uygunluğunu şekil ve esas bakımından, kanunların ve kanun hükmünde kararnamelerin 90. maddenin 6. fıkrasında yer alan milletlerarası andlaşmalara uygunluğunu ise esas bakımından denetler. Bununda gerekçesi olarak, Türk hukuk sistemini Avrupa Birliği normlarına uyumlu kılmak, bu suretle T.C. devletinin Birliğe üye olmasının yolunu açmak, aynı zaman ülkemizin insan haklarına dayanan demokratik bir siyasal düzene kavuşmasını sağlamaktır. Ancak bu amacın gerçekleşmesi kanunların 90. maddenin 6. fıkrasında belitilen milletlerarası anlaşmalara esas yönünden uygunluğunun denetlenmesiyle mümkün olacaktır. Yargısal nitelik taşıyan bu denetim genel yetkili mahkemeler tarafından değil Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmalıdır.[395]

- Yine 148. maddenin birinci fıkrasının üçüncü cümlesinde yer alan, "ancak olağanüstü hallerde sıkı yönetim ve savaş hallerinde çıkarılan KHK'lerin şekil ve esas bakımından anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılamaz " ifadesi tümüyle yürürlükten kaldırılmalıdır. Bilindiği gibi anayasanın olağanüstü yönetim usulleri altında çıkarılan KHK'lere yargı bağışıklığı sağlamış olması, hukuk devleti ilkesi yönünden bir çelişki oluşturmaktadır. Anayasamız 2.maddesinde T.C. devletini hukuk devleti olarak tanımladığı halde bazı hükümlerinde hukuk devleti ile bağdaşmayan düzenlemelere yer vermiştir. Bu düzenlemelerden biri de 148. maddenin bu hükmüdür. Bu durum anayasa açısından çelişkili bir görüntü oluşturduğu gibi temel hak ve hürriyetlerin korunması açısından da ciddi bir engel oluşturmaktadır. Diğer taraftan AB'ye üyelik sürecinde olan ülkemize yöneltilen eleştirilerden biri de hukuk devleti ilkesinin gereklerinin yerine getirmekteki anayasal engellerin giderilmemiş olmasıdır. Bu değişiklik gerçekleştiği takdirde, hukuk devleti ilkesinin güçlenmesi sağlanacak ve yine 148. maddeye

[395] Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Avrupa Birliği'ne Üyeliğini ve Türk Hukuk Sisteminin Birliğin Hukuk Düzenine Uyumunu Sağlamak Üzere Önerilen Anayasa Değişikliği Teklifi, 29 Nisan 2004 www.tesev.org.tr./90madde.php.(e.t. 05.05.2004)

eklenmesi önerilen kanunların ve KHK'lerin milletler arası anlaşmalara uygunluğunun denetlenmesi değişikliği ile uyum sağlayacaktır.[396]

- İnsan hakları, demokrasi ve hukuk devletini gerçekleştirmek bakımından, anayasada değişiklik yapmak yeterli değildir. Bunların uyum yasaları ile yaşama geçirilmesi gerekmektedir. Türk hukukunda, insan haklarını, demokrasiyi ve hukuk devletini etkin kılmayı hızlandırmak bakımından, TBMM'nin yanında, Anayasa Yargısı aracılığıyla bu yasaları ayıklama imkanını genişletmek için, "Anayasa şikayeti " yolu açılmalıdır.[397]

Ülkemizde bu tür anayasa değişiklikleri ve önerileri hazırlanırken Avrupa Birliği'nin gündeminde de bir anayasa hazırlanması vardır. Anayasa taslağının hazırlık çalışmaları için bir kurultay oluşturulmuştur ve kurultay çalışmalarına 28 Şubat 2002 tarihinde başlamıştır. Projenin hazırlığı tamamlanarak 20 Haziran 2003 Selanik Zirvesi'nde, Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyine sunulmuştur. Anayasanın son metninin hazırlanması için Hükümetlerarası Konferans, 4 Ekim 2003 tarihinde Roma'da toplanmıştır. Konferans halen devam etmektedir. Konferansın Mayıs 2004'te bitmesi ve nihai metnin Haziran 2004'ten önce imzalanması, imzalanan bu metnin tüm üye devletler tarafından onaylanarak 2006 yılının ortalarında yürürlüğe girmesi beklenmektedir.[398]

[396] Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Avrupa Birliği'ne Üyeliğini ve Türk Hukuk Sisteminin Birliğin Hukuk Düzenine Uyumunu Sağlamak Üzere Önerilen Anayasa Değişikliği Teklifi, 29 Nisan 2004 www.tesev.org.tr./90madde.php.(e.t. 05.05.2004)

[397] Necmi YÜZBAŞIOĞLU, 2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerinde Bir Değerlendirme, Anayasa ve Uyum Yasaları, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları:50**- Ağustos 2003, s. 44-46

[398] Ercüment TEZCAN, "Avrupa Birliği'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri", **Güncel Hukuk**, sayı: 1, Ocak 2004

SONUÇ

Gününüzün en önemli siyasal birliği olan Avrupa Birliği, her geçen gün genişleme sürecini tamamlama yönünde önemli adımlar atmaktadır. Coğrafya içerisinde bulunan ülkeler, AB'ye üyelik yönünde, adeta birbirleriyle yarışmaktadır. Jeostratejik bakımdan çok önemli bir merkezde bulunan Türkiye'de bunlardan biridir.

Uluslar üstü bir niteliğe sahip olan Avrupa Birliği, ekonomik bir kuruluş değildir. Başlangıçta temel vurgu ekonomi üzerine yoğunlaşmaktayken, bugün gelinen noktada birliğin siyasi ve toplumsal yapısı ön plana çıkmaktadır. Ve bu büyük entegrasyonun, kendine özgü yasaları, kurumları, parlamentosu, eğitimi, sosyal hayat anlayışı, kendine özgü bir dış politikası ve güvenlik anlayışı vardır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği macerası 1959 yılında başlamıştır. Osmanlı imparatorluğundan bu yana Avrupa'dan dışlanmamak yönlü bir politika izleyen Türkiye'nin bu birliğin dışında kalmak isteyeceği düşünülmez bir olgudur. AB, Türkiye ilişkilerinin tarihsel seyrine bakarsak 1987 yılındaki tam üyelik başvurusunun ardından önemli gelişmeler olmuştur. Öncelikle Kopenhag kriterleri, olmazsa olmaz bir koşul olarak Türkiye'nin önüne konulmuştur. Demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve azınlıklar olarak özetlenen Kopenhag kriterleri, Türkiye'nin AB'ye üyeliğini önemli ölçüde zorlamaktadır.

1999 yılında, Helsinki'de Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi kararı, Türkiye'nin Kopenhag siyasal kriterleri doğrultusunda bir dizi reformları başlatmasını teşvik etmiştir. İnsan hakları ve temel özgürlükler açısındaki güvencelerin güçlendirilmesi ve ölüm cezalarının sınırlandırılması amaçlarıyla, Ekim 2001'de önemli bir anayasa reformu gerçekleştirilmiştir. Yürürlüğe girmesinden sonra farklı zamanlarda gerçekleştirilenler içerisinde 1982 Anayasası üzerindeki en kapsamlı değişiklikler 2001 yılı anayasa değişiklikleridir. Gerek değiştirilen madde sayısı gerek içeriği yönünden oldukça önem arzetmektedir.

2001 Anayasa değişiklikleri, gözaltı sürelerinin kısaltılması, ölüm cezasının sınırlandırılması, siyasi partilerin kapatılmasının güçleştirilmesi, Milli Güvenlik Kurulu'nun yeniden düzenlenmesi ve Milli Güvenlik Konseyi rejimi döneminde çıkarılan kanunların anayasa yargısı denetimine açılması gibi önemli demokratik

değişikliklerin yanı sıra düşünceyi açıklama hürriyeti açısından da önemli iyileştirmeler içermektedir.[399]

Bu reformların gerçekleştirilmesi, Avrupa Birliğinin değer ve standartları ile daha ileri bir uyumlaştırma yönünde Türkiye'deki siyasal liderlerin büyük çoğunluğun kararlılığını göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında, Türkiye, Kopenhag siyasi kriterlerini karşılama yolunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Yapılan, anayasal reformların değerlendirilmesi, çeşitli zamanlarda hazırlanan ilerleme raporlarında incelenmiştir. İlerleme Raporlarında özetle, Türkiye'nin Kopenhag siyasal kriterlerini tam olarak karşılamadığı belirtilmektedir. Raporlarda değinilen konular şunlardır.

İlk olarak, reformlar, temel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanabilmeye ilişkin bazı önemli kısıtlamalar içermektedir. Başta yazılı basın ve radyo – televizyon yayınları dahil olmak üzere, ifade özgürlüğü, barışçıl toplantı özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve hukuki tazmin hakkı alanlarında önemli kısıtlamalar varlığını sürdürmektedir.

İkinci olarak, reformların bir çoğu, Avrupa standartlarıyla uyumlu olacak şekilde, hukuki düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Reformların, etkili olabilmesi için ülke çapında, farklı düzeylerdeki adli ve idari birimler tarafından fiilen uygulanması gerekmektedir.

Komisyon, önemli siyasi partilerden birinin liderinin 3 Kasım Genel Seçimlerine katılımının yasaklanmasına ilişkin Yüksek Seçim Kurulu kararının reformların ruhunu yansıtmadığı görüşündedir.

Üçüncü olarak; siyasi kriterleri içerisindeki bazı önemli sorunlar henüz gereğince ele alınmamıştır. Bu sorunlar, kötü muamele ve işkence ile mücadele ordu üzerinde sivil denetim, şiddete dayanmayan görüş belirtikleri için hapsedilmiş kişilerin durumu ve AİHM kararlarına uyulmasını içermektedir.

Özet olarak ilerleme raporlarında, yapılan anayasa değişiklikleri olumlu ama yetersiz olarak değerlendirilmektedir.

---

[399] Ergun ÖZBUDUN, "2001 Anayasa Değişiklikleri ve Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslar arası Sempozyumu**, 22 Nisan 2003 Salı

2001 yılı Anayasa değişiklikleri, Türk Anayasal Gelişimi açısından çok önemli kilometre taşlarıdır. Türk Anayasal tarihine bakarsak, anayasaların genelde darbe anayasaları olduğu görülmektedir. Bir askeri darbenin ardından, olağanüstü şartlarda hazırlanan anayasalardır. 2001 yılı Anayasa Değişiklikler ise, asıl görevi kanun yapmak olan TBMM tarafından yapılan kapsamlı değişikliklerdir. Bu değişikliklerin yapılması konusunda bir mutabakat sağlanmıştır. Mecliste grubu bulunan bütün partilerin uzlaşması ile gerçekleşmiştir. Hiyerarşik ya da organik yöntemle değil, katılım ve uzlaşmanın biçimlendirdiği sözleşme yöntemi ile vücut bulmuştur.[400]

2001 Anayasa reformu, otoriter ve hiyerarşik 1982 Anayasası üzerinde yoğunlaşan eleştirilere, oluşan toplumsal taleplere ve üretilen sivil önerilere anlamlı fakat yetersiz bir cevaptır.[401]

Değişikliklerin amaçlara uygun sonuçlar doğurması, yasama, yürütme, yargı güçlerinin üzerlerine düşeni yapmasına bağlıdır.

Sonuç olarak, 2001 Yılı Anayasa değişiklikleri, AB'ye üyelik yönünde atılan önemli adımlardır. Kopenhag siyasal kriterlerini gerçekleştirmede yetersiz kalsa da, Türkiye'nin AB'ye üyelik konusundaki kararlılığını göstermektedir. Gelinen noktada, AB, Türkiye'nin çalışmalarını ve gayretlerini takdir etmeli ve Türkiye'ye hak ettiği şansı vermelidir.

Uzun yıllar sürüncemede kalan Türkiye AB ilişkilerine artık bir son nokta konulmalıdır. Türkiye ise, Avrupa Birliğinden başka alternatifleri de görmeli, bu uzun ince yolda elde ettiği nimetlerin mi yoksa yüklendiği külfetlerin mi ağır bastığı iyi değerlendirilmelidir.

---

[400] Ahmet İYİMAYA, "" 2001 Anayasa Reformu Perspektifinde 36. ve 40. Maddelerdeki Değişikliklerin Anlamı" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslar arası Sempozyumu,** 22 Nisan 2003 Salı

[401] İYİMAYA, " 2001 Anayasa Reformu Perspektifinde…"

KAYNAKÇA

I- Kitaplar

AKARTÜRK, Ekrem Ali, **1995 Anayasa Değişikliği Işığında Memurların Sendikal Hakları**, Alkım Yayını, İstanbul 1998.

AKGÜN, Mensur, Fikret İkiz, Sabiha Senyücel, **Tesev AB İzleme projesi**, Ara Rapor, 2003.

AKILLIOĞLU, Tekin, **İnsan Hakları -1- Kavram, Kaynaklar, Koruma Sistemleri**, A.Ü.S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları, No: 17, Ankara, 1995.

AKTAR, Cengiz, **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci,** İletişim Yayınları, İstanbul 2002

AKYOL, Şener, **"Gümrük Birliğine Uyum Konusunda Örnekler Üzerine İncelemeler"**, Türkiye Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği, 1996 yılı Uygulama Semineri, 30 Kasım- 1 Aralık 1996, Türkiye Avrupa Birliği Derneği İstanbul Şubesi, Koçbank Yayını, İstanbul 1997.

ARAT, Tuğrul, **Gümrük Birliği Çerçevesinde Mevzuat Uyumu Çalışmaları,** Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998.

_____, **Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği 1996 Yılı Uygulama Semineri**, 30 Kasım-1 Aralık 1996, Türkiye Avrupa Topluluğu Derneği İstanbul Şubesi, Koçbank Yayını, İstanbul 1997.

_____, **Avrupa Toplulukları Hukuku, Avrupa Birliği El Kitabı,** Türkiye Cumuhriyeti Merkez Bankası Yayını, Ankara 1995.

_____, **"Türkiye İle Avrupa Topluluğu Arasında Gümrük Birliği ve Hukuki Uyum"**, **Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye**, May., Sayı : 17-18.

ATAR Yavuz, **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Mimoza Yayınları, Konya 2000

ATAUM BÜLTENİ, Yıl: 2, sayı : 31 Güz, 2002

AYDOĞAN, Metin, **Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz? Tanzimattan Gümrük Birliği'ne,** Kum Saati Yayınları, İstanbul 2002.

BAÇ, Meltem Müftüler, "**Türkiye ve Avrupa Birliği: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**", Alfa Yayıncılık, İstanbul 2001

BİRAND, Mehmet Ali, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990.

BOZKURT, Enver- Mehmet ÖZCAN – Arif KÖKTAŞ; **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayıncılık, Ankara 2001.

BOZKURT, Veysel, **Avrupa Birliği ve Türkiye** , Eylül Yayınları, İstanbul 2001.

COLANTUONO, Michael G.: **"The Revision of American State Constitutions: Legislative Power, Popular Sovereignty. and Consıitutional Change",** California Law Review, Vol. 75. No. 4, July 1987.

COVELI. Maurcen: "**Revision ot the Constitution in Belgium"**, Keith G. Banting and Richard Sirneon, cds.. **Redesigning the State: The Politics of Constitutional Change**. Toronto 1985.(Aktaran: Yavuz Atar)

ÇARIKÇI, Emin, **Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri**, Tutibay Yayınları, Ankara 2000.

ÇALIŞ, Şaban H., **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışları Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Haziran 2001.

ÇAYHAN, Esra, **Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 1997

ÇERÇİ, Tamer, **Avrupa Yalanı, Avrupa Birliği Virajında Türkiye**, Tez Yayınları, İstanbul 2002.

DARTAN, Muzaffer, **Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği ve Tüm Yönleriyle Türkiye AB İlişkileri, Elif Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.**

DELPEERE, Francis, **"Avrupa İçin Bir Anayasa Kaleme Alınması"**, **Avrupa Reformları ve Avrupa Anayasası**, Türkiye Barılar Birliği İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara 2002.

Document on European Union, (Ed. A.G. Harrvon/J.Von Der Horst), St. Mortin's Pres, 1997.

DOĞAN, İzzettin, **Türk Anayasa Düzeninin Avrupa Toplulukları Hukuk Düzeni İle Bütünleşmesi Sorunu,** İ.Ü.H.F. Yayını, 1979.,

DPT, **Ortak Pazar Demir Çelik Sanayi ve Türkiye**, Ankara: DPT, 1970.

DURAN, Lütfi, **Türkiye Yönetiminde Karmaşa**, İstanbul 1988

ERDOĞAN, Mustafa, "**Dersimiz Özgürlük**", Pınar Yayınları, İstanbul 2001

EROĞUL, Cem, **Anatüze'ye Giriş**, İmar Yayınları, Ankara 1996

GEMALMAZ, M.Semih, **"Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda ve Türk Hukukunda Olağanüstü Rejim Standartları** 2. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 1994.

GENÇ, Mehmet, **Avrupa Topluluklarının Kurumsal ve Hukuksal Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993

GÖÇER, Mahmut, **"Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Anayasa Kavramı"**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:57, Nisan-Haziran 2002.

GÖKÇEN, Ahmet, **Halkı Kin ve Düşmanlığa Açıkça Tahrik Cürmü**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2001.

GÖREN, Zafer, **"Temel Hak ve Özgürlükler-Türkiye Cumhuriyeti Anayasası İçin Reform Önerileri" Türkiye Anayasa Reformu:Prensipler ve Sonuçlar**, Konrad Adeniuar Vakfı, Ankara 2001.

GÖZLER, Kemal, **"Anayasa Değişikliği Gerekli Mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma"**, Etkin Kitabevi Yayınları, Bursa 2001.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, 4 baskı,Turhan kitapevi, Ankara 1993

GÜNUĞUR, Haluk, "**Avrupa Birliği Bütünleşmesinin Tarihsel Gelişimi**", Avrupa Birliği El Kitabı, Avrupa Birliği ve Türkiye, Avrupa Birliği İlişkileri Semineri (20-31 Mart 1995), 2. Baskı, T.C. Merkez Bankası Personel Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1995.

GÜRAN, Nevzat, **Uluslar arası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, İzmir 1999.

Handyside-Birleşik Krallık Davası, (07.12.1976 tarihli AİHM Kararı) **İnsan Hakları Kararlar Dergisi (İHKAD),** İstanbul Barosu Yayını, C:1.

HELMANS, Silvio Marcus, **"Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı Kopenhag Kriterleri"** İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, İstanbul 2001.

İKV, **"Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye"**, no:170, İstanbul, Ağustos 2002

İstanbul Ticaret Odası Yayını, **Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Yayın No: 1996 – 53/ab/11, Aralık 1996

JACQUE, Jean Paul, **"Avrupa Birliği ve Üyeleri Arasında Yetkilerin Paylaşımı"**, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını Ankara 2002.

KABOĞLU, İbrahim Ö. **"Türkiye'de Anayasal Reformlar Üzerine", Anayasa Reformları ve Avrupa Anayasası**, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara 2002.

_____, **Özgürlükler Hukuku**, 6. baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

_____, **Anayasa ve Toplum**, İmge Kitabevi, Mayıs 2000,

_____, **Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü,** Türkiye Genç İşadamları Derneği Yüksek Kurulu (TÜGİK) Yayını, İstanbul 1997.

KAPANİ. Münci: **Politika Bilimine Giriş**, Ankara 1988.

KARAKAŞ, A. Işıl, **Avrupa Birliği Hukukunda Anayasal İlkeler**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 2003.

KARATEPE, Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul 1993,

KARLUK, S. Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye,** Birlik Matbaası, 2. Baskı, Eskişehir, 1994.

KRAMER, Heinz, "**Europöische U. in der Erweiterung", İnformationen zur Politischen Bildung**, 1.Quartal, Nr.74/2002

KUZU, Burhan, **1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler** , Filiz Kitapevi, İstanbul 1990

MC CORMİCK, John, **The Europeon Union : Politics and Policies**, Westview Yayınları—Cambridge, 1996, s.60

ÖZBUDUN, Sibel, Temel Demirer, **"Avrupa Birliği ve Sosyalistler – Akıntıya Karşı "** Ütopya Yay. Aralık 2000, Kızılay Ankara.

ÖZBUDUN, Ergun, **Kopenhag Kriterleri: Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliğinin Ortak Paydası mı?** İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, İstanbul 2001.

_____, **Türk Anayasa Hukuku**, 4. Baskı, Ankara 1995.

ÖZGÜVEN, Ali, **Ortak Pazar Tarım politikası ve Türkiye**, Uludağ Üniversitesi basımevi, Bursa 1982.

ÖZTÜRK Kazım, **Türkiye Cumhuriyeti** Anayasası, III. Cilt, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,1966, s.3134

SABUNCU, Yavuz, **Anayasaya Giriş**, 7. Baskı, İmaj Yayınları, Ankara 2001.

SAĞLAM, Fazıl, **Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları**, Beta Yayınları, İstanbul 1999.

_____, **"1983 Anayasasının Temel Hak ve Özgürlükler Bakımından Getirdiği Sorunlar"**, Bahri Avcıya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, Ankara 1988.

SAN, Coşkun: **Anayasa Değişiklikleri ve Anayasa Gelişmeleri**, Ankara 1974.

SANDIKLI, Atilla, **Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2001.

SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1986.

SOMUNCUOĞLU, Sadi, **Avrupa Birliği**, **Bitmeyen Yol**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002

SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 8. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.

TANÖR, Bülent, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

_____, **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri**, TÜSİAD Yayını, İstanbul 1997.

_____, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, İstanbul 1991

_____, **İki Anayasa 1961, 1982 Beta Yayınları**, İstanbul 1986.

TBMM Tutanakları Dönemi: 21. Yasama Yılı, 3. Sıra, Sayısı: 737.

TBMM Tutanak Dergisi, 131, 132, 133, 134 ve 135 inci Birleşimleri (Olağanüstü)

TÜRKMEN, Rıza, **"Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırlamaları",** Uluslar arası Anayasa Hukuk Kurultayı, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara 2001

WHEARE, K. C.: **Modern Anayasalar** (Çeviren: Mehmet Turhan), İstanbul 1984.

UĞUR, Mehmet, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Everest Yayınları, Eylül 2000.

UYGUN, Oktay, **1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, İstanbul 1992.

ÜSKÜL, Zafer, **Türkiye'nin Anayasa Sorunu**, İstanbul

YARSUVAT, Duygun, **"Türk Anayasası'na Göre Kişi Hürriyeti ve Güvenliği, Özel Hayatın Gizliliği, Konut Dokunulmazlığı ve Haberleşme Hürriyeti Üzerine Düşünceler"** TBMM Anayasa Hukuku 1.Uluslararası Sempozyumu 22 Nisan 2003 Salı

YOKUŞ, Sevtap, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve 1982 Anayasasında Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanımı**, Yetkin Yayınları, Ankara 2002.

_____, **"Hak ve Özgürlükler Bakımından 1982 Anayasası- Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Program"**Kocaeli Üniversitesi 2001

YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1993.

II- Makaleler

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz , 2001 Yılı Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Getirdiği Yeni Boyut**, Anayasa Yargısı 19,** Antalya 2002

_____, "Anayasa Yapısı Açısından Olağanüstü Yönetim Usulleri", **Amme İdaresi Dergisi,** C. 25, S. 2, Haziran 1992.

CAN, Osman, "Anayasa Değişiklikleri ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü", **Anayasa Yargısı, cilt: 19,** 25-26 Nisan 2002, Falez Otel Antalya

DURAN, Lütfi, Türkiye'nin Yargı Düzeni, **Yeni Gündem,** Sayı: 22, 16-31 Mayıs 1985, Ek:2

_____, "Türkiye'de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu**" Anayasa Yargısı-1**, Ankara 1984.

ERDOĞAN, Mustafa, "Anayasa Değişikliği Üstüne", **Açık Toplum (E-Dergi)**, 2001.

EROĞUL, Cem, **"**Altıncı Anayasa Değişikliği", **Mülkiye,** No. 231

FEYZİOĞLU Metin, "Yasama Dokunulmazlığı", **AÜHFD,** C.42, 1991-1992

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, "İnsan Hakları Standartının Yükseltilmesi ve Demokratikleşme Açısından 03.10.2001 Tarihli Anayasa Değişiklikleri" **Bilgi Toplumunda Hukuk,** Ünal Alptekin'e Armağan, cilt: 3, Beta Yay., İstanbul 2003

_____, "Demokratik Ülkelerde Milli Güvenlik Politikasının Belirlenmesi ve Türkiye" **Cumhuriyetimizin 80. Kuruluş Yılına Armağan , Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Erzincan, C.VII,Sayı.3-4, Yıl. 2003

HATEMİ, Hüseyin, "Demokratik Hukuk Devletinin Anayasası", **Yeni Türkiye Dergisi, "Demokratikleşme Özel Sayısı",** 1999.

_____, "Anayasa'ya Aykırı Olamayan Kanunlar", **Yeni Gündem,** Sayı:37/27/12/1985

İNCEOĞLU, Sibel, "Kişi Güvenliği, İfade Özgürlüğü, Siyasi Partiler Açısından Kopenhag Kriterleri ve 2001 Anayasa Değişiklikleri", **Avrupa Topluluğu Araştırma Dergisi,** C: 10, S:1 (2002).

İYİMAYA, Ahmet, "2001 Anayasa Reformu Perspektifinde 36. ve 40. Maddelerdeki Değişikliklerin Anlamı" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslararası Sempozyumu**, 22 Nisan 2003 Salı

KABOĞLU, İbrahim Ö., **"**2001 Anayasası Değişiklikleri: Ulusal-üstü Etkiden Ulusal Tepkiye", **Anayasa Yargısı 19,** Antalya 2002.

_____,1995 Anayasa Değişiklikleri, **Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Kocaeli, Kasım 1997.

_____, Hukuk Kalıbında Yoğrulmuş Devlet, Anayasa ve Toplum, **Cumhuriyet Gazetesi,** 10 Aralık 1996.

_____, **Özgürlükler Hukuku –** İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme, İstanbul 1994.

KARLUK, Rıdvan, Avrupa Birliği ve Türkiye, **Beta Yayınları**, 6. Baskı 1998

KUZU, Burhan, "Demokratik Süreçte Nasıl bir Anayasa ? " **Yeni Türkiye Dergisi "Demokratikleşme Özel Sayısı** " 99/29-30

NAZLI, Seçkin," Sosyal Haklar ve 2001 Yılı Anayasa Değişiklikleri", **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2002/1, Maltepe Üniversitesi Yay.

NEZİROĞLU, İrfan, "Anayasanın Başlangıç Bölümünde Yapılan Değişiklik ve A.İ.H.M.'nin İfade Özgürlüğünü Değerlendirmedeki Kıstasları" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslar arası Sempozyumu** 22 Nisan 2003 Salı

ÖZBUDUN, Ergun, "2001 Anayasa Değişiklikleri ve Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslar arası Sempozyumu,** 22 Nisan 2003 Salı

_____, 2001 Anayasa Değişiklikleri ve Siyasal Reform Önerileri, Haziran 2002, **Tesev, İstanbul.**

RAD, Sevgi, Ulusal Program, **AB Haber.**

SAĞLAM, Fazıl, "2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Çözüm Olanakları", **Anayasa Yargısı 19**, Antalya 2002.

_____, "1982 Anayasası'nın Temel Hak ve Özgürlükler Bakımından Getirdiği Sorunlar", **Bahri Savcı'ya Armağan. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını**, Ankara 1988

_____, "12 Eylül Yasaları", **Cumhuriyet,** 9-13 Kasım 1987,

SANCAR, Mithat, "İnsan Hakları Açısından 1982 Anayasası", **Amme İdaresi Dergisi**, C.25, S:2, Haziran 1992.

SUNAY, Reyhan, Siyaset, İdeoloji, Yargı Ekseninde Türkiye'de Parti Özgürlüğü ve Anayasa Sözleşmesi Uygulaması, **Liberal Düşünce**, Yıl:6, S:22, 2001.

TEZCAN, Ercüment, "Avrupa Birliği'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri", **Güncel Hukuk**, sayı: 1, Ocak 2004

TEZİÇ, Erdoğan, Cumhurbaşkanının Yetkileri ve Sorumsuzluğu, **Marmara Üniversitesi Kamu Hukuku Bülteni,** Şubat 1990

TOBB – DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye, **Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü**, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı

TURHAN, Faruk "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Kararları Işığında Kişi Özgürlüğü ve Türkiye" **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. IV, s. 1, 2 y. 2000.

TURHAN, Mehmet, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları", **Liberal Düşünce**, Y:6, s:22.

ÜSKÜL, Zafer, "Yasalara Uygun Anayasa", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S.89, Ekim 1987.

YENİSEY, Feridun, 2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerinde Bir Değerlendirme, Anayasa ve Uyum Yasaları, 13-14 Aralık 2002, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 50.**

YOKUŞ, Sevtap, "Avrupa Birliğine Uyumda Siyasi Kriterler Doğrultusunda Türkiye'de Anayasal ve Yasal Dönüşüm Çabaları", **İÜHFM**, C:LXI, S:1-2, 2003.

YURTCAN Erdener, "Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Gerçekleştirilen ve Gerçekleştirilmesi Planlanan Reformlar" **TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslararası Sempozyumu,** 22 Nisan 2003 Salı

III- İnternet Adresleri

ÖZKAN Gürsel, "**Anayasa Değişikliği ve Resmi Dil Tartılmaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme"**

(İnternet Erişim Adresi:http://www.akader.org/khuka/index.asp.)

TÜLEN Hikmet, **"Yasama Sorumsuzluğunun Mutlaklığı Üzerine Düşünceler"**

(İnternet Erişim Adresi:http://www.jura.uni-sb.de/turkish/HTuelen.html.)

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Avrupa Birliği'ne Üyeliğini ve Türk Hukuk Sisteminin Birliğin Hukuk Düzenine Uyumunu Sağlamak Üzere Önerilen Anayasa Değişikliği Teklifi, 29 Nisan 2004

(İnternet Erişim Adresi: www.tesev.org.tr./90madde.php.)

http.nethaber.com.tr/haber/0,1082,118328_2.00.html

http://www.e-kolay.net/haber/haber.asp?PID=3&hberID=189214

http://www.ntvmsnbc.com/news/268082.asp?cp1=1

http://www.haberevi.com/bugun/kategori_haberi.php?ID=4261

http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=114970

http://siyaset.superonline .com/hberler/haber.php?hkod=5518

http://www.deltur.cec.eu.int

http://www.hurriyetim .com.tr/haber

http://www.mfa.gov.ür/turkce/grupa/ab/doos/anlaşma-htm

http://www.belgenet.com

http://www.euturkey.org.tr

http://www.belgenet.com/yasa/k4744.html

http://www. belgenet.com/yasa/k4748.html

http://www. belgenet.com/yasa/k4771.html

http://www. belgenet.com/yasa/k4778.html

http://www. tbmm.gov.tr

http://www. liberal.dt.org.tr

www. ABCommunity. rtf (et: 25. 11. 2003)

http://www.amnesty-turkiye.org/sindex.php3?sindex=vifois1202200401

IV- Yargı Kararları ve Kanunlar

AYM, E:1991/2, K:1992/K.T:W,7.1992, AYMKD:28, Cilt:2, 1993

Dernekler Kanunu Taslağı, Türkiye Barolar Birliği, 2003

TBMM Tutanak Dergisi. D: 19. Yasama Yılı: 4. S. Sayısı: 861.

23. 07. 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun (R. G. 26. 07. 1995, Sayı 22355)

17. 05. 1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun (R. G. 18. 05. 1987, Sayı 19464 mükerrer),

13. 08. 1999 tarih ve 4446 sayılı Kanun (R. G. 14. 08. 1999, Sayı. 23786)

18. 06. 1999tarih ve 4388 Sayılı Kanun (R. G. 18. 06. 1999, Sayı. 23729 mükerrer)

26.03.2002 tarih ve 4748 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, R.G: 9. 4. 2002. S:24712.

02. 01. 2003 tarih ve 4778 saylı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, RG: 11. 01. 2003. S:24990.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Ümmühan Kaygısız

Doğum Yeri: Burdur/Bucak

Doğum Yılı: 01/07/1981

Medeni Hali: Bekar

Eğitim Durumu:

Lise: 1993-1996, Antalya Karatay Lisesi

Lisans: 1996 – 2000, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

Yabancı Diller ve Düzeyi:

İngilizce ÜDS: 60